

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL tarih

301

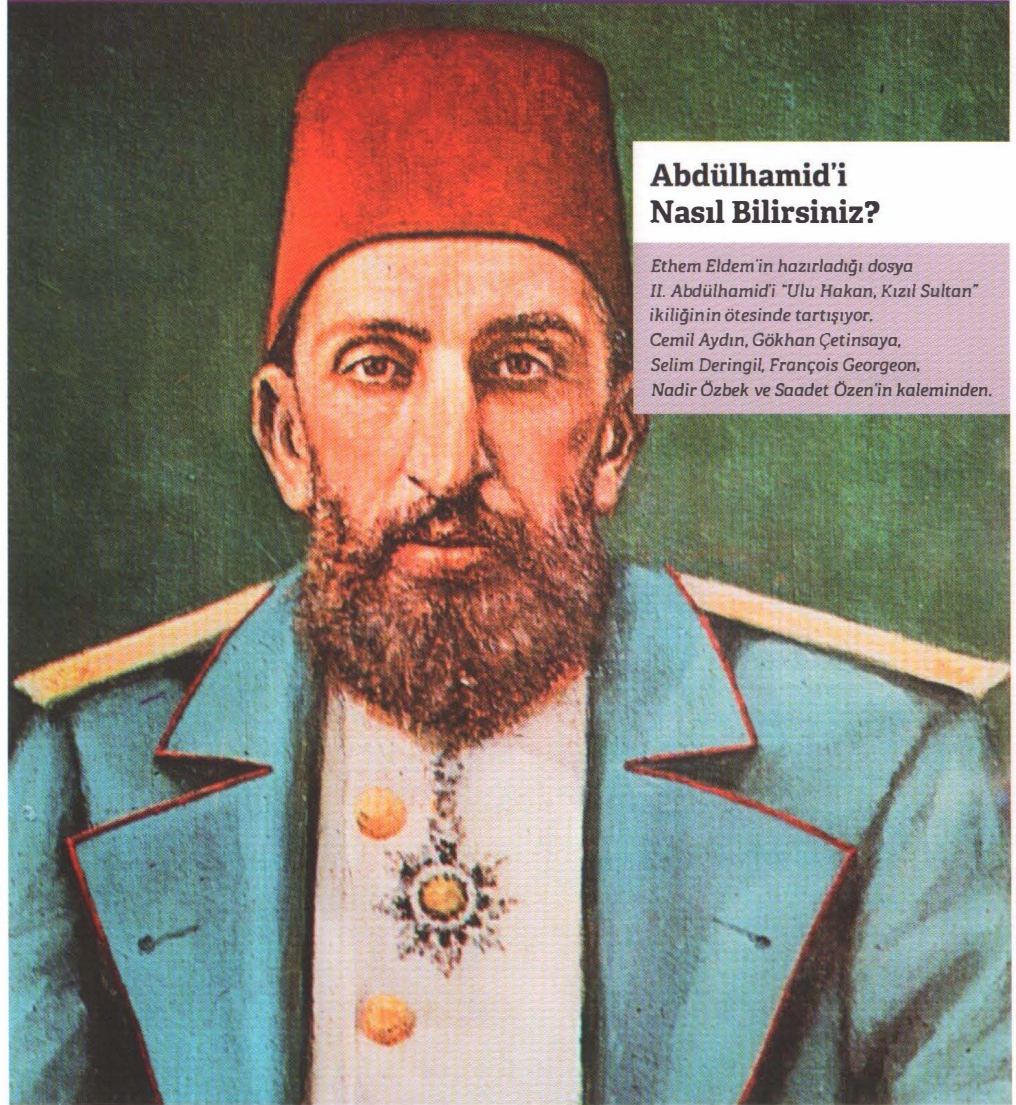
OCAK 2019

Karagöz'de Kadınların Yeri
ve Mizaha Katkıları

AHMET AKŞİT

"Kolonyalizmi Seyretmek:
Trablusgarp Savaşı (1911-1912)"

OYA KASAP ORTAKLAN

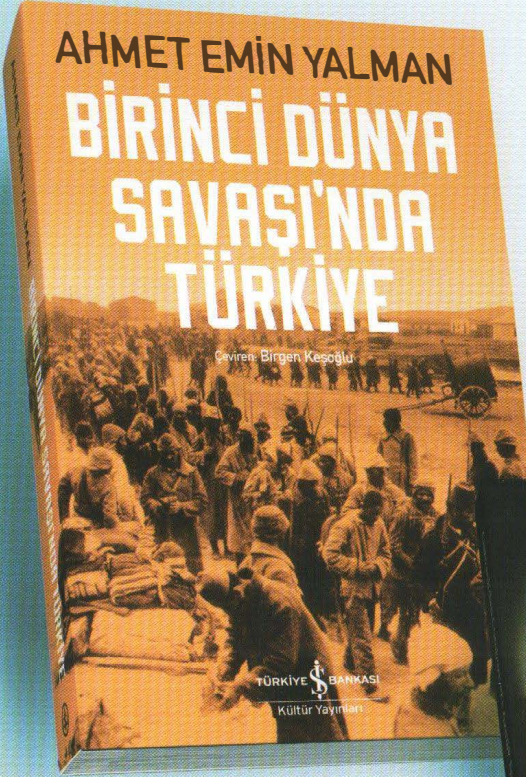
Abdülhamid'i Nasıl Bilirsiniz?

Ethem Eldem'in hazırladığı dosya
II. Abdülhamid'i "Ulu Hakan, Kızıl Sultan"
ikiliğinin ötesinde tartışıyor.
Cemil Aydın, Gökhan Çetinsaya,
Selim Deringil, François Georgeon,
Nadir Özbek ve Saadet Özen'in kaleminden.

"MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMİYEN ERMENİLER VE BASIN"

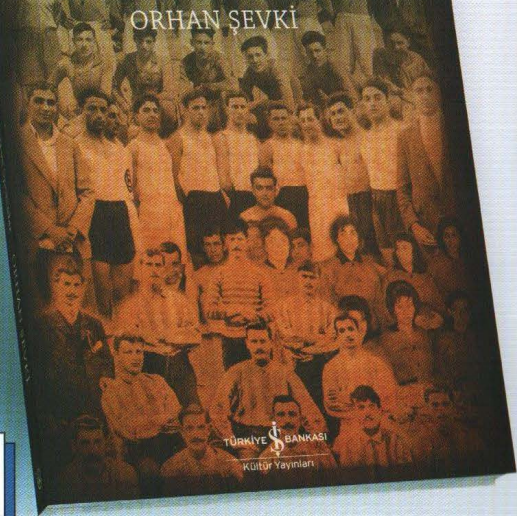
MURAT CANKARA

**TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN
YENİ ESERLER**

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye
Ahmet Emin Yalman
Çev. Birgen Keşoğlu
392 sayfa, 32 TL

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
**AZINLIK
SPOR KULÜPLERİ
VE SPORCULAR**
ORHAN ŞEVKİ

**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlık
Spor Kulüpleri ve Sporcular**
Orhan Şevki
184 sayfa, kuşe, renkli, 48 TL

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71
Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi,
Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
• **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya**
- Selçuklu, Tel: (0332) 3511 607 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**,
Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez,
Tel: (0462) 326 98 39

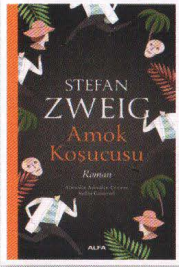
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyüme devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

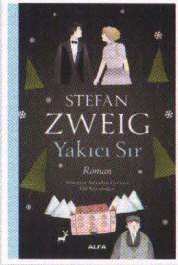
**İzmir-Konak
kitabevimiz açıldı.**
Konak Mah.
Anafartalar Cad.
No:2 Konak/İzmir
Tel: (0232) 494 77 21

ALFA

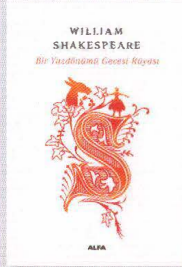
KLASİKTEN FELSEFEYE, EDEBİYATTAN MİTOLOJİYE
EN YENİLER...

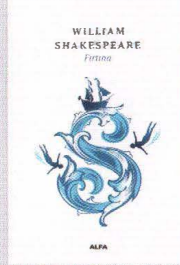
KLASİK

KLASİK

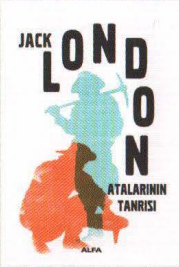
EDEBİYAT

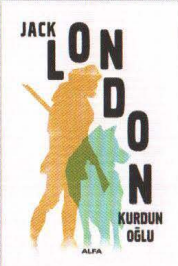
EDEBİYAT

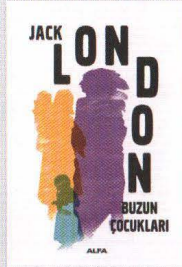
EDEBİYAT

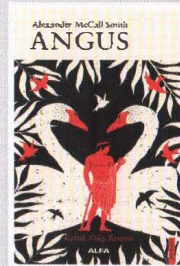
EDEBİYAT

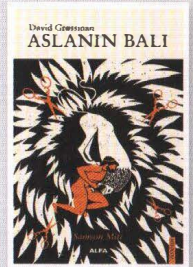
EDEBİYAT

EDEBİYAT

MİTOLOJİ

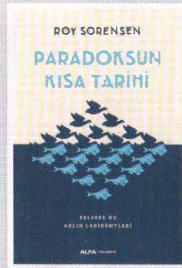
MİTOLOJİ

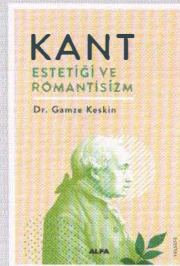
SÖZLÜK

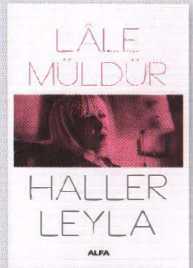
SÖZLÜK

FELSEFE

FELSEFE

EDEBİYAT

MERHABA,

II. Abdülhamid dönemi tarihçiliği, özellikle son yirmi, otuz yıl içerisinde yazılmış bir dizi doktora tezi ve monografi sayesinde, "Kızıl Sultan mı, Ulu Hakan mı?" tartışmasını aşmaya yönelik önemli adımlar attı. Ancak tarih gibi tarihyazımı da düz bir çizgide ilerlemiyor. Doğaldır ki günümüzün toplumsal-siyasal tartışmalarının terimleri, tarih kurgumuzu da önemli oranda belirliyor. II. Abdülhamid dönemine yönelik güncel merakı özel olarak koşullayan hususun ise, bugün Türkiye'de kurulmakta olan rejimin meşruiyetini 33 yıl süren Abdülhamid döneminde arama kaygısından kaynaklandığına şüphe yoktur. Merkezileşmiş bir propaganda makinasına dönüşen medyamızda Abdülhamid dönemi üzerine yayınlanan popüler diziler, belgeler ve yazı dizilerinden, birçoğu devlet büyüklerinin himayelerinde gerçekleştirilen akademik konferanslara ve projelere kadar "Abdülhamid tutkusunun" ardında böyle bir politik kaygı yatmaktadır.

Yayın kurulu üyemiz Edhem Eldem tarafından hazırlanan bu dosyadaki yazılar, hem Abdülhamid dönemi tarihçiliğinin kat ettiği mesafeyi hatırlatmayı hem de bu dönemin günümüzde en çok tartışma konusu edinilen yönlerine dair yeni ve eleştirel perspektifleri sunmayı amaçlıyor. Tabii tarihin bu derece politikleştirilmiş bir dönemine dair yazarken, dosya yazarları da kendi aralarında tartışmaktan geri durmadılar. Dosya için kaleme aldığı uzunca giriş yazısında Edhem Eldem'in, Selim Deringil'in kendisine yönelik eleştirilerine cevaben ifade ettiği gibi bu tartışmaların duygusal ve hatta tepkisel bir boyut kazanmaması günümüz Türkiye'sinde pek mümkün olamıyor. Aralarındaki görüş ve vurgu farklarına rağmen, dosyada bir araya getirilen makaleler, dengeli ve sentez yapmaya imkan veren bir bütün oluşturuyorlar. Bunun da ötesinde, hem yöntem hem de teorik yaklaşım bakımından döneme yönelik yeni araştırma gündemleri sunuyorlar. Nadir Özbek'in geniş kitlelerin yaşamış deneyimlerinin temel kurucu unsur olarak tarihsel anlatının merkezine yerleştirileceği, "Abdülhamidsiz" ve "Devletsiz" bir Abdülhamid dönemi tarihçiliği çağrısının böylesi bir önemi bulunuyor. *Toplumsal Tarih*'in önümüzdeki sayılarında bu tartışmayı yeni ve özgün çalışmalarla ilerleten bir dosya daha yapacağımızı umuyorum.

Dosya dışındaki sayfalarımızda yer alan Ahmet Akış'tın makalesi, 19. yüzyıl sonundan başlayarak "işlah" edilmelerinden önce Karagöz oyunlarında kadınların temsilinin ne kadar çeşitli olduğunu gösteriyor. Oya Kasap Ortaklan'ın makalesi ise kolonyalist söylemin sinematografik dili nasıl değiştirdiğini Trablusgarp Savaşı'na ilişkin çekilen filmler üzerinden tartışıyor.

Okurlarımız daha dergiyi ellerine almadan kapak tasarımının bütünüyle değiştiğini fark etmişlerdir. Yeni kapağımızı hazırlayan Gökhan Pahlı'ya, dergisi sunduğu tüm emekleri için teşekkür ederiz.

"I. Dünya Savaşı" konulu dosyamızla şubat ayında buluşmak ümidiyle...

Barış Alp Özden

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER KAPAKTAKI ABDÜLHAMİD

Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMİYEN ERMENİLER VE BASIN

Hazırlayan: Murat Cankara

14 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

22 2018'DE SULTAN II. ABDÜLHAMİD Edhem Eldem

28 HİLAFETİN SON PARILTILARI

François Georgeon

32 SULTAN ABDÜLHAMİD'İN PAN-İSLAMİZMİ ANTİ-EMPERYALİST MİYDİ?

Cemil Aydın

40 MEMALİK-İ MAHRUSA: YİRMİ YIL SONRA

Selim Deringil

46 "İSTİSNA HALİ": "DEVLETSİZ" "ABDÜLHAMİDSİZ" OSMANLI-TÜRKİYE TARİHİ YAZMANIN İMKANLARI

Nadir Özbek

54 SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HATIRATI MESELESİNE BİR ZEYL

Gökhan Çetinsaya

60 PADİŞAHIN BİNBİR SURETİ

Saadet Özen

68 KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI

Ahmet Akış

74 KOLONYALİZMİ SEYRETMEK: TRABLUSGARP ŞAŞAŞI (1911-1912)

Oya Kasap Ortaklan

82 EŞİTLİĞE, ÖZGÜRLÜĞE VE DİRENİŞE ADANMIŞ BİR YAŞAM: DOLORES IBARRURI

Mehmet Utku

Kapak: Fausto Zonaro'nun
II. Abdülhamid portresi

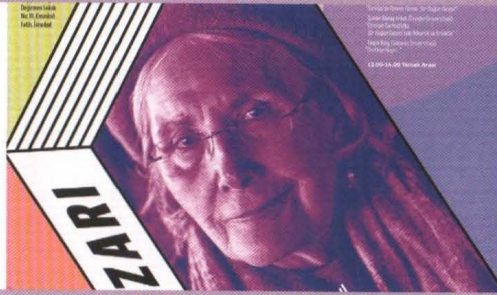
04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'illustration* dergisinde II. Abdülhamid'in görüntüsünün kapakta yer aldığı beş ayrı sayıyı tanıtıyor.

20 BİR ÇAĞ YAZARI:

ADALET AĞAOĞLU

Zeynep Büyükpaltı, Adalet Ağaoglu için düzenlenen sempozyumda sunulan bildirileri ve Ağaoglu'nun yaptığı konuşmayı aktarıyor.

68 KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI

Ahmet Akşit, Karagöz oyunlarında görülen farklı kadın tiplerini ve mizaha katkılarını değerlendiriyor.

74 KOLONYALİZMİ SEYRETMEK: TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912)

Oya Kasap Ortaklan, Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerden hareketle sinemanın kolonyalizme dair tahayyülleri nasıl biçimlendirdiğini tartışıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 301, Ocak 2019

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Bakıyay, Murat Belge, Fatmagül Berkay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Bursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Firat Gölü, Nürşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihioğlu, Murat Koralıtkır, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Tamer Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete

Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım
S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
Barış Alp Özden
YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDITÖR
Zeynep Büyükpaltı

DERGİ TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı
KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barsosoden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah.
Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Aralık 2018

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah.

Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 05 00

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBA A SERTİFİKA
NUMARASI
12815

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL
ABD 170 \$
Avrupa Ülkeleri 150 €

Küresel 260 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve diğer yazardan izin alınmaksızın alınıp yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını veya yazar ismini belirtmek zorunludur.

INTERNATIONAL T

4

Ce numéro est accompagné de gravures en couleurs et d'un supplément musical.

L'ILLUSTRATION

Paris de samedi 22 octobre

SAMEDI 22 OCTOBRE 1898

100 francs — N° 2064

UNE PAIRE D'AMIS.

İki Arkadaş.
L'Illustration,
2904
(22 Ekim 1898)

edebildiğim kadarıyla beş adettir. İlki, cülusundan bir hafta sonra çıkan 9 Eylül 1876 tarihli sayıdır.¹ ikincisi, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ikinci ziyareti münasebetiyle 22 Ekim 1898 tarihinde yayınlanmıştır.² Son üçü ise Abdülhamid'in saltanatının sonuna rastlamaktadır: Jön Türk

ihtilalini takip eden haftalarda çıkan 8 ve 22 Ağustos 1908 tarihli sayılarla tahttan indirilmesinden on gün kadar sonra yayınlanan 8 Mayıs 1909 sayısı.³

Bu beş kapağı ilginç kılan, Abdülhamid'in saltanatının bir tür resimli özetini oluşturmalarıdır.

1876'da genç bir padişah olarak tahta çıkması, 1898'da uluslararası sahnedeki başarısının bir tür doruğu olarak Almanya'yla ve özellikle II. Wilhelm'le ittifak oluşturmaları, 1908'de otuz yıllık istibdadının liberal bir ihtilal ile devrilmesi, 1909'da tekrar ıktidarı ele geçirmek için

31 Temmuz
günü
İstanbul'da
Sultan
Abdülhamid
cülusundan
beri ilk
defa olarak
tebaasının
merakına ve
fotografçıların
objektifine
teslim oluyor.
L'illustration,
3415
(8 Ağustos
1908)

Ce sujet est photographié vingt fois au lieu de seize et sept fois, ce qui donne 39 tirages du même instantané de M. Gaston Wagner. Un Gascou, Hennes.

L'ILLUSTRATION

Prix de Numéros : 25 Centimes

SAMEDI 8 AOUT 1908

600 Annonces - N° 3415

A CONSTANTINOÛLE. LE 31 JUILLET. — Le sultan Abdulhamid, pour la première fois depuis son avènement, se livre à la curiosité de ses sujets et à l'objectif des photographes.

Clém. Weinsberg. — Voir l'article, page 294.

düzenlediği söylenen karşı ihtilalin fiyaskosundan sonra tahttan indirilmesi; otuz üç yıllık bir dönemin en çarpıcı anları...⁴

Fakat bu kapakların diğer bir özelliği, dosya içinde Saadet Özen'in gayet ilginç bir şekilde aktardığı gibi, "en az resmedilen hükümdar" sıfatıyla tanınan Abdülhamid'in görüntüsünün ilginç bir seçkisini

oluşturmalarıdır.⁵ 1876'da cülus ettiğinde Abdülhamid'in bilinen sadece iki resmi portresi mevcuttu. Bunların ilki 1867'de Londra seyahati esnasında W. ve D. Downey tarafından çekilmişti. Kapakta kullanılan diğeryise 1869'da Abdullah Biraderler tarafından çekilmişti. Bu portre kıtlığı, dergi ve kartpostal yayıncılarının bu iki erken resmi

tekrar tekrar kullanmalarına neden olmuştu. Padişahı II. Wilhelm ile birlikte gösteren kapak bunun iyi bir örneğiydi. Burada yer alan Abdülhamid imajı, 1867 Londra fotoğrafına bir vücut uydurulmasıyla elde edilmişti. Kapaktaki tek uydurulmuş şey bu değildi: Kaiser ile padişahın kol kola görüntülenmesi gravür yoluyla gerçekleştirilmiş bir montajdan ibaretti.

Abdülhamid,
Âl-i Osman'ın
otuz dördüncü
sultanı, hanlar
hanı, padişah ve
bugün meşruti
hükümdar.
L'illustration,
3417
(22 Ağustos
1908)

Ornemento ereditato : 1° Une gravure en aquatinte hors texte, représentant : S. S. le sultan, de M. Paul Chabot;
2° Le 10° chapitre du roman, morceau de M. Gaston Kéroul : Un Génie d'Occident.

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 25 Centimes.

SAMEDI 22 AOUT 1908

10e Année. — N° 3417.

ABDUL-HAMID

« Trente-quatrième sultan de la famille d'Osmân », « Khan des Kéna » et « Pâdichah », au Japon l'ont surnommé « empereur du Japon ».

Jon Türk ihtilalını takip eden günlerde yayınlanan dergi nüshalarındaki fotoğraflar Abdülhamid'in basında çıkan güncel fotoğraflarının ilk örneklerindendi, 8 Ağustos nüshasının kapağında bu özellikle belirtiliyordu. Her iki nüshada da kullanılan görüntüler poz verilmiş portreler değil. Cuma selamlığı sırasında çekilmiş enstantanelerdi. Uzun poz süresinden sonra

elde edilen fotoğraftan gravür yoluyla dergiye aktarılan resimlerden, anında çekilen ve olduğu gibi derginin sayfalarına taşınabilen görüntülere geçilmişti.

Son kapak ise bambaşka nitelikteydi. Burada ne poz ne de enstantane söz konusuydu. Ne fotoğrafçı, ne de ressamın bulunduğu bir ortamda vuku bulmuş bir olay,

şahitlerinin sözlü aktarımından hareketle hayali bir şekilde resmedilmişti. L'illustration'un gedikli ressamlarından Louis Remy Sabattier (1863-1935) resmin altında yer alan ve milletvekili Emmanuel Carasso'ya (Karasu) atfedilen anlatıma ve muhtemelen Abdülhamid'in basında son çıkmış fotoğraflarına dayanarak padişaha tahttan indirildiğinin bildirildiği anı canlandırmıştı.⁶

Bir saltanatın sonu. ...İçinde bulunduğu acağı ve huzursuzluğu ele veren itinasızlıkla sivil giyinmişti. Kolları hareketsiz bir şekilde sarkıyordu. Elleri hafifçe tırtıyordu; genellikle zaten düşük olan omuzları daha da düşmüş, ona zavalı bir ifade veriyordu..." (Abdühamid'e tahttan indirildiğini tebliğ eden Meclis-i Mebusan azalarından Carasso (Karasu) Efendi'nin anlatımından). *L'illustration*, 3454 (8 Mayıs 1909)

Ce portrait est inspiré de l'œuvre d'art, ou plus de l'œuvre, en l'occurrence le 5e et dernier tableau d'une série de M. Georges Deluyette - Le Soudan Ottoman.

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : 25 Centimes.

SAMEDI 8 MAI 1909

69e Année. — N° 2454.

FIN DE REGNE

... Il était Abdül-Hamid en civil, comme nous l'avons vu précédemment se faire et se défaire. Il avait la barbe, l'habit, les manières de l'ancien sultan. Il ne s'était pas encore fait à l'idée de sa déposition, et il se faisait à l'idée de sa déposition. (Karakaslı de Carasso) c'est-à-dire en son temps de l'Assemblée nationale qui se réunissait à Abdül-Hamid en déposition.

DİPNOTLAR

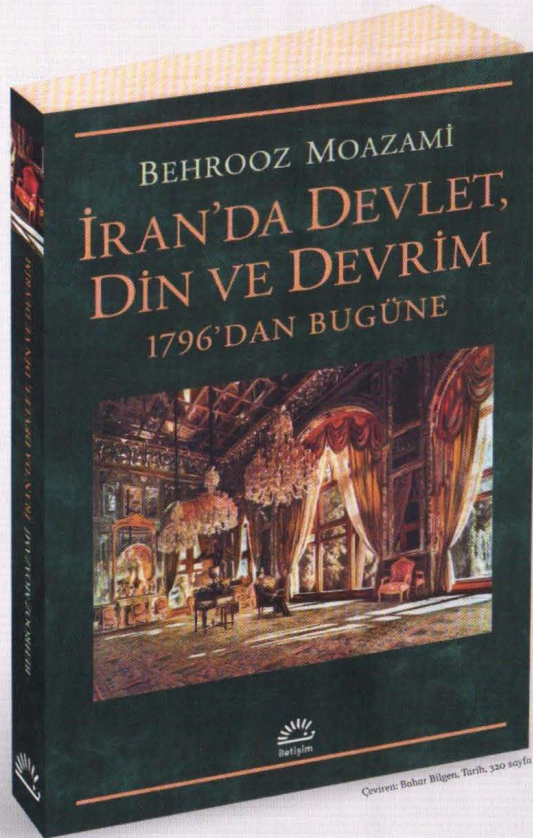
1. "L'illustration'dan Seçmeler: Sultan II. Abdülhamid'in Çölüsü", Toplumsal Tarih, 123 (Mart 2004), s. 8-10.
2. "L'illustration'dan Seçmeler: İki Arkadaş!" Toplumsal Tarih, 170 (Şubat 2008), s. 22-23.
3. "L'illustration'dan Seçmeler: Abdülhamid'in Düşüşü - I.", Toplumsal Tarih, 119 (Kasım 2003), s. 6-9.
4. Edhem Eldem, "Görüntülerin Gücü: Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Etkisi, 1870-1914", Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (derl.), *Camera*

- Ölümüne, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914 (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), s. 116-119.
5. Bkz. s. 60-67.
6. Bu görüntüyü Şehzade Abdülmecid Elendi'nin yapmış olduğu Sultan II. Abdülhamid'in Hal'i isimli tabloyla karşılaştırmak ilginç olabilir (Tuval üzerine yağlıboya, 172 x 234 cm. Milli Saraylar tablo koleksiyonu, env. 11/1270). Abdülmecid'in bu tabloyu ne zaman yaptığını bilmiyoruz, ama mekânla ilgili herhangi bir bilgiye

sahip olmayan Subahtier'nin aksine olayın geçtiği odayı halıda paravana, aynada duvar tezyinatına kadar ayrıntılı bir şekilde resmetmiş olması dikkat çekicidir. Keza padişaha Meclis'in kararını bildiren kişilerin muhtemelen fotoğraflarını temin edebildiklerinden onları gayet dikkatli bir şekilde çizmiştir. Oysa Subahtier Abdülhamid'den başka figürü yer vermemiştir. İki resimde en çok özüpten, Abdülhamid'in fesli, sakallı, koyu paltolu olarak, bükün bir ifade ve vücut dilyik temsil edilmiş olmasıdır.

Analitik bir çerçeve içinde İran'ın son iki yüz yıllık siyasi tarihi

Behrooz Moazami, kendine-özgücülüğe düşmeksizin, İran'ı Batı'dışı bir modern devlet oluşum tecrübesi olarak analiz ediyor, bu tecrübedeki özgül toplumsal katılım ve seferberlik dinamiklerine dikkat çekiyor. İran'ın son iki yüz yıllık siyasi tarihini analitik bir çerçeve içinde anlatan bir kitap...

Çeviren: Bahar Bilgen, Tarih, 320 sayfa

MECMUA-İ HAVADİS'TEN AGOS'A: ERMENİCE BİLMİYEN ERMENİLER VE BASIN

Yayın hayatına 1852'de İstanbul'da başlayan *Mecmua-i Havadis*, tamamen Ermeni harfleriyle Türkçe çıkan ilk süreli yayınlardan biridir.¹ Ayrıca bir ek de veren ve zaman içerisinde aylık, haftalık, günlük olarak basılan *Mecmua*; bir kaynağa göre 1877, diğerine göreysen 1883'e kadar yaşamıştır.² Her ne kadar ilk sayılarda üst başlık kullanılmadığı görüldüyorsa da, ikinci yılın başından itibaren kapağında "Evropa'da ve mahal-i sairde bir mah layl zarfında zuhur edip, istismaye lduyulmayal şayan olan havadisat-ı mütenevviyeye; ve ulûm ve funûn, ve zanaat ve şiir ve letaife mahsus bir risaledir" ifadesi yer almakta; ilerleyen yıllarda "Siyasi, İdari, İlmi ve Zirai" ibaresinin de üst başlığa taşındığı anlaşılmaktadır.³ İlk yıl itibarıyla 32 sayfa çıkan ve fiyatı 8 kuruş olan *Mecmua*'nın Bursa, Kayseri, Ankara ve Bilecik'te

temsilcilikleri bulunmakta ve zaman içinde temsilciliklerin sayısının artacağı duyurulmaktadır.

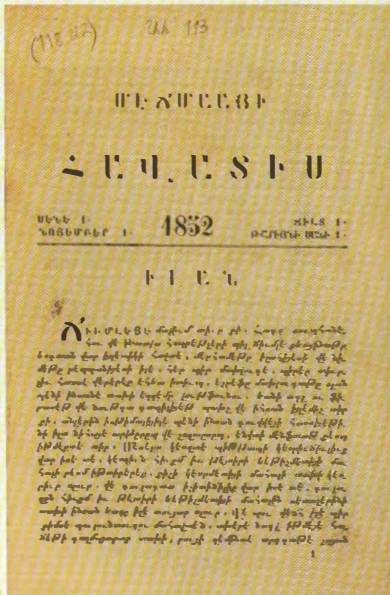
Mecmua'nın kurucusu ve editörü, Osmanlı/Türk tarih yazımında Vartan Paşa olarak da bilinen Hovsep Vartanyan'dır (1816-1879).⁴ "Devlet adamı, gazeteci, müellif ve mütercim" Vartanyan,⁵ son yüz yıllık Osmanlı tarihi için birkaç bakımdan çok dikkate değer bir isimdir. Bahriye'de baştercümanlık, Encümen-i Dâniş, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Ahmet Cevdet Paşa'nın kurduğu takvim komisyonunda üye olarak görev yapmıştır. Sadece Osmanlı bürokrasisindeki yeriyile değil, gerek Katolik gerekse bütün Ermeni cemaati içindeki hizmetleriyle de önemlidir Vartanyan. *Hamazkyats* (Ulusal Birlik) Derneği'nin kurucularından, Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin (bir süreliğine) yönetim kurulu üyelerindendir. Bunların haricinde, bilinen ilk Türkçe romanın —ki Ermeni harfleriyle Türkçedir—, *Akabi Hikâyesi*'nin (1851) yazarı; *Mecmua-i Havadis*, *Tercüman-ı Efkâr*, *Manzume-i Efkâr*, *Mamul* (Basın) gibi süreli yayınlarin kurucusu, editörü, yazarı veya başyazarıdır. Kısacası Vartanyan, Osmanlı'nın çoğul kimlikli aydınlarını en iyi temsil eden isimlerden biridir. Katolik, Ermeni ve Osmanlı kimlikleri birbirini dışlamaz; onu bağlı olduğu kiliseye, mensubu bulunduğu cemaate ve vatandaş olduğu ülkeye aynı anda hizmet etmekten alıkoymaz.

ise imzasız yayımlanmıştır; ileriki sayılarda da imzasız yayımlanan bu bölümlerden bazılarının hiç başlığı yoktur. *Mecmua*, Kırım Savaşı'nın arifesinde ve 1863 tarihli Nizamname-i Millet-i Ermeniyani'a, yani önce Ermeni Anayasası'na sonra da Kanun-ı Esasî'ye giden yolda; Garabet Ütücüyan'ın çıkardığı ve ilerleyen yıllarda Genç Ermeniler'in sesi haline gelerek Ermeni cemaatinin dönüşümünde çok önemli bir rol üstlenen *Masis*'le aynı yılda, 1852'de, yayımlanmaya başlamıştır. Bundan iki yıl önce Protestan Ermeniler Babialı tarafından ayrı bir cemaat olarak tanınmış; bir yıl önce ise, *Akabi Hikâyesi* imzasız olarak İstanbul'da basılmıştır. Din adamlarının bağınazlığını yeren ve faciayla biten bir aşk hikâyesi üzerinden Ermeni kilselerinin birliğini savunan bu roman Vatikan'ın şimşeklerini hemen üzerine çekmiş ve yazarın 1852'de yayımlanan *Boğboğaz Bir Âdem* başlıklı kitapçığıyla birlikte yasaklanmıştır.⁶ 1851. aynı zamanda, Encümen-i Dâniş'in resmen kurulduğu yıldır, Encümen'in başlıca görevleri arasında Türkçenin geliştirilmesi, sade bir Türkçeyile kitaplar yazılmasını teşvik etmek bulunmaktadır.⁷ Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın Keçecizade Fuat Elendî'yle birlikte hazırlanmış olduğu ve alanında bir ilk olarak değerlendirilen *Kavaid-i Osmaniye* başlıklı Türkçe gramer, *Encümen*'in açılışında padişaha sunulmuş ve kitap olarak basılmasına karar verilmiştir.⁸

Aşağıda okuyacağınız parçalar, *Mecmua*'nın ilk sayılarında yer alan ve genellikle baş sayfada bulunan "İlan" başlıklı bölümlerden birinci ve ikincisidir. Bunlardan ilk sayıda yer alan Vartanyan imzasıyla, diğeri

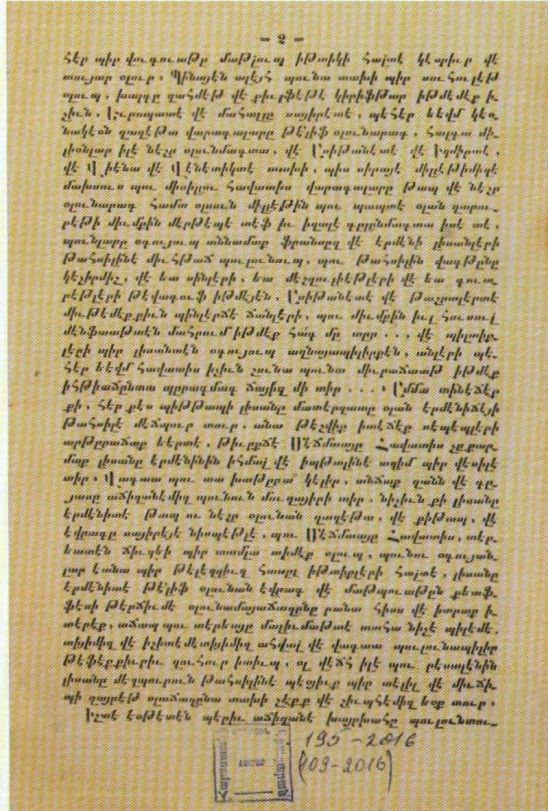
Mecmua'nın ilk sayılarına bakıldığında, başta Osmanlı padişahları olmak üzere, Babialı'yi ilgilendiren büyük devletleri yönetenlerin uzun uzun, çoluk çocuklarının adına varncaya

Mecmua-i Havadis Sayısı 1 Kapak

kadar tanıtıldı; "Havadisat-ı Ecnebiye", "Havadisat-ı Dahiliye", "Havadisat-ı Mütenevviye" ve "Son Havadisat" gibi başlıklar altındaysa siyasi, askeri, ekonomik, bürokratik gelişmelere dair haberlerin verildiği görülmektedir. Bunun dışında, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfiyle ilgili bir tefrika da yer alabilmektedir derginin sayfalarında. Kısacası, en azından çıkış yılı itibarıyla, uluslararası siyaset, piyasa ve bürokrasi eğilimli bir yayın görünümündedir Mecmua. Bununla birlikte, aşağıda Latin harflerine aktarılarak sunulan parçalara ve yer darlığı nedeniyle buraya alınmayan benzerlerine bakıldığında, Mecmua-ı Havadis, Osmanlı basınının ilk yıllarında gazete ve dergilerin karşılaştıkları, çözmek durumunda kaldıkları sorunlara dair kayda değer ipuçları taşımaktadır. Bu bölümlerde temelde "gazete" denen şeyin ne olduğu ve ne iş yaradığı "Evropa'ya" referansla anlatılmakta; gazetenin planlanan içeriği tanıtılmakta; abonelik ve dağıtım şartlarına ilişkin bilgi verilmekte ve okurdan rağbet görmesi dilemektedir. Öte yandan, tahsil edilemeyen abonelik ücretleri, abone sayısının istenen düzeyde olmaması, "haber" denen şeyin çabucak eskimesi nedeniyle aylık bir yayının çektiği sıkıntılar, okurdan gelen talepler (örneğin halkın anlayacağı "daha açık bir Türkçe") doğrultusunda yeniden şekillenme arzusu, yayını "dışarıdan" yazarlara açma zarureti fakat bir yandan da siyaseten riskli her şeyi ("devlet, millet, mezhep ve şahsa dokunacak" şeyleri) dışarıda tutma çabası, maliyetlerin yüksek olmasına bağlı olarak "reklam" yayınının gerekçelendirilmesi, "galleli vakitler" de "milleti terbiye etmek, ışıklattmak, okumaya davet etmek" ve "gelen geçen vukuatı olduğu gibi nakl etmek" ikilemi; tüm bunlar Mecmua'nın "İlan" bölümünün belli başlı motifleri arasındadır.

Son olarak, Maxis'e de aynı yıl çıkmaya başlayan Mecmua'nın hedef kitlelerinin farklılığı da dikkate

değerdir. Vartanyan'ın yaptığı ilk iş, niçin Türkçe bir yayın çıkardığını açıklamaktır; bunun Ermeniceye zararı olmak bir yana, yararı olacağına inanmaktadır. Bu hem Ermeni harfli Türkçenin modern Ermenicenin gelişiminde oynadığı dolayı role (modern Ermenicenin ilk grameri Ermeni harfleriyle Türkçe kaleme alınmıştır) hem de Agos'a kadar uzanacak olan "Ermenice bilmeyen Ermeniler ve basın" meselesine işaret etmek bakımından anlamlıdır. Nitekim sadece Vartanyan'ın çıkarttığı yayınlarda veya kaleme aldığı eserlerde değil, Ermeni harfleriyle Türkçe metinlerin önemli bölümünde böylesi bir gerekçelendirme, açıklama çabasına şahit olmak mümkündür. Aşağıda sunulan alıntılarda kullanılan dil de ayrıca dikkate değerdir. Ermeni harfli Türkçe metinlerin genelinde rastlayamayacağımız,

bürokratik bir "Osmanlıca"dır Vartanyan'inki. Hatta, yine başka bir yerde rastlayamayacağımız şekilde, telaffuzda inceltme gerektiren yerlerde Ermeni alfabesindeki "l" (lün) harfinin üzerine bir nokta bile koyar. Ancak öte yandan, daha açık, daha anlaşılır bir Türkçeyle yazma zorunluluğunu da hissetmektedir şüphesiz. Bunu hem Encümen-i Danış'ın görevinden hem de gazeteye geldiğini tahmin ettiğimiz okur tepkilerinden çıkarabiliriz. Nitekim yukarıda adı geçen Akabi Hikâyesi ve Boşboğaz Bir Âdemi'de farklı bir dille; argonun ve diyalogun bol, terkiplerin ise çok az olduğu gündelik Türkçeyle yazmıştır.

"Osmanlı basını"yla ilgilenenler hep Şinasi'nin Tercüman-ı Ahval'e yazdığı "Mukaddime"yi okuyacak değil mi ya, işbu vesileyle biraz da Vartanyan'ın "İlan"larını okusunlar...

Mecmua-ı
Havadis Sayı 1
Sayfa 2

İLÂN

(1 KASIM 1852, SAYI 1)

Cümleye malumdur ki, Hakk Subhanu ve Taala Hazretleri bilcümle kâinatı yoktan var eyleydiği halde, merhamet-i ilahiyesi ve nimet-i rab-baniyesi ile, her bir mahluka, birer türlü hassa [kabiliyet] vererek ihya edip, eşref-i mahlukatı olan ben-i in-sana dahi azam-ı lutfunu len büyük lütfunul, yani akl u feraset ve nutka kabiliyet bahş ve ihsan eylemiştir ki, onların istimaliyle [onları kullana-rak] ben-i insan kuvve-yi hassiyetini ila-nihaye artırıp ve çoğaltıp, enva-i menfaat kesh [tүrlү menfaatlər eld] etmektedir. Mesela gözde bittabi görüclük var ise de, gözün hükm ü tesiri yetişmediği mahali rasm ettire-rek, kişi görmediği mahali dahi görür olur; ve kulakta işitçilik var ise de,

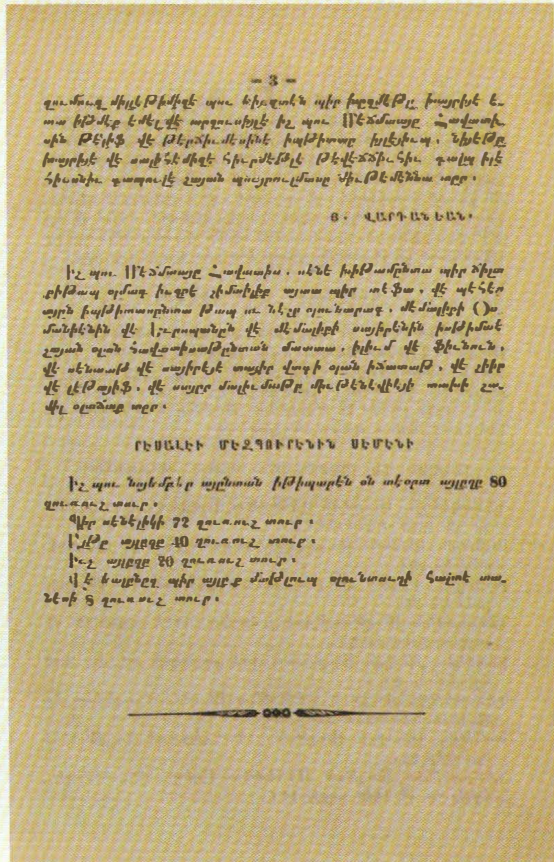
kulağın hükm ü tesiri yetişmediği mahalin sedalarını dahi insan yazı ile duyar olur. Ve bu veçh ile bir kimsə bulunduğ mahalden ahire nakl et-meye haceti kalmayarak dahi, ru-yi zeminde [yeryüzündel] dikkate şayan her bir vukuatı matlub [talep] ettiği halde görür ve duyar olur. Binaena-leyh buna dahi bir suhulet [kolaylık] olup, halkı zahmet ve külfete giriftar etmemek [sokmamak] için, Evropa'da ve mahall-i sairedə, beher yevm gö-nagön [her gün türlü türlü] gazete va-rakaları telif olunarak, halka milyon-lar ile neşr olunmakta, ve Asitane'de ve İzmir'de, ve Viyana ve Venedik'te dahi bis-siraye [yayılarak] milletimi-ze mahsus bu misillü varakaları tab-ve neşr olunarak hamd olsun mülle-tin bu bapta olan zarureti mümkün mertebe def ü izale kılınmakta [or-tadan kaldırılmaktal] ise de, bunları

okuyup annamak Fransız ve Ermeni lisanları tahsiline muhtac bulunup, bu tahsilin vakitini geçirmiş, veya sin-leri [yaşları], ya meşguliyetleri veya kudretleri tevakuf etmeyen [elverişli] olmayan, Asitane'de ve taşralar-da mütemeklin [yaşayan] binlerce canları, bu mümkün-ül-husul [elde edilmesi] mümkün menfaatten mah-rum etmek hak mıdır?... Ve bildikleri bir lisanı okuyup ağnayabilirken, onları beher yevm [her gün] hava-dis için şuna buna müracaat etmek ihtiyacında bırakmak caiz midir?... Amma denemek ki, herkes bittabi lisan-ı maderzadı [anadilil] olan Er-meniceyi tahsile mecburdur; ona teşvik edecek sebepleri artıracak yerde, Türkçe Mecmua-yı Havadiis çıkarmak lisan-ı Ermeni'nin ihmal ve iptaline azım bir vesiledir. Vakia [doğrusul] bu da hatıra gelir, ancak zann ve kıyas-ı acizanemiz [acizane zan ve hükümümüz] bunun mugayir-i-dir [tersidir]; niçin ki [çünkü] lisan-ı Ermeni'de tab u neşr olunan gazete, ve kitap, ve evrak-ı saireye nispetle, bu Mecmua-yı Havadiis, deryadan cüzi bir damla demek olup, bunu okuyanlar edna bir telezüz hasıl ettikleri halde [azıcık da olsa lezzet alırlarsal], lisan-ı Ermeni'de telif olu-nan evrak ve matbuatın kâffesi ter-cüme olunamayacağını rana [pekâlâ] hiss ve idrak ederek, acep bu derya-yı malumatta daha nice bilemedimiz ve işitemediğimiz ahval ve vakaa bulunabilir tefekkürü zuhur edip, ol veçh ile bu risalenin lisanı mezbu-run lokurunl tahsiline büyük bir delil [rehber] ve mucib-i gayret [gayret vesilesi] olacağına dahi şekk ve şüphe-miz yoktur.

İşte öteden beri acizane hayırhahı bulunduğumuz [hayrını] dilediğimizl milletimize bu yüzden bir hizmet-i hayriye eda etmek emel ve arzu-zuy-la işbu Mecmua-yı Havadiis'in telif ve tercümesine ibtidar eyleyip [gi-rişip], niyet-i hayriye ve salihemize hürmetle teveccüh-i kalp ile hüsn-ü kabule şayan buyurulması mütemen-nadır [samimiyetle beğenilerek] güzel karşılamaya layık bulunmasını te-menni ederiz.]

H. Vartanyan

Mecmua-ı
Havadiis Sayı 1
Sayfa 3

Dün Geceki Merasim

1 OCAK 1919

İKDAM

Dün gece saat on ikide sâl-ı cedidi (yeni yılı) teş'iden limanımızda bulunan bilumum sefainden düdükler çalmaya, havai fişekler yakılmaya başlanmış ve yarım saat kadar devam etmiştir. Hatta ahalimizden birçokları bu merasimden endişeye düşmüşlerse de neticede hakikati anlayarak sükunet bulmuşlardır.

Yarımşar Kilo

Şeker Tevzii

2 OCAK 1919

İKDAM

İşe Nezaretinden: İstanbul ahalisinden beher nüfusa yirmi yedi kuruş mukabilinde yarımşar kilo şeker tevzi edilecektir. [...]

Kahve Fiyatı Düşüyor

6 OCAK 1919

İKDAM

Kahve fiyatı bu günlerde düşmüştür. Yunanistan'dan kahve gelmekte olduğundan okkası üç yüz elli kuruşa kadar inmiştir. Limon ve portakal da Yunanistan'dan geldiğinden bunların da fiyatı düşüyor.

İstanbul Şarkın ve Garbın İncisi

8 OCAK 1919

İKDAM

İstanbul, dünyanın en mühim mevki-i ticarisidir. Avrupa ile Asya'nın Karadeniz'le Bahr-i Sefidin nokta-i telâkisi üzerinde olarak haiz olduğu bu ehemmiyet, senelerden beri olduğu gibi bilhassa son günlerde tamamıyla tezahür etti. Umumiyetle her taraftan İstanbul'un akibeti mevzu-i bahs oluyor. Yunanlı komşumuz şehir-i şehire tesahub etmek emrinde neticesi pek sönük zuhur eden bir hayli propagandada bulundular. Vakıa Deraliyye'nin akibeti de sulh konferansının mukarreratına tabidir. Bununla beraber konferansa iştirak edecek azanın en ileri gelenleri tarafından şehrimiz hakkında söylenen sözlerden neticenin ümit intizarımız hilâfına zuhur etmeyeceğini

memnuniyetle görüyoruz. Wilson Türklerle meskun yerlerin Türk hakimiyetine terk edileceğini bildirdiği gibi İngiltere Hariciye Nazırı da bilhassa İstanbul için buna yakın beyanatta bulunmuştur. Binaenaleyh İstanbul'un akibeti hususunda sakinlerinin nispeti, istatistiği doğrudan doğruya nazar-ı itibara alınacaktır. Bunu düşünerek İstanbul'un en son istatistiğinin dercini pek faideli addediyoruz

Nüfusu: 1 105 124
İslam % 63
Rum % 22
Ermeni % 15

Berlin'de İhtilal;

Müşademeler

9 OCAK 1919

İKDAM

Almanya sulh ve sükuna avdetten niçin uzak olduğunu gösteriyor. Çünkü bir telgraf Ebert Kabinesinin müfritlerle mücadelede mağlup olduğunu ve çekilmekte mıztar (çaresiz) kaldığını bildiriyordu. Henüz Ebert'i hiçbir kabine istihlâf etmemiş (yerine geçmemiş) olacak. Zirdeki telgraf sabık hükümet taraftarlarıyla Spartaküslerin şedid bir mücadeleye giriştiklerini Amele Fırkasının da müfritlere iltihak eylediğini tebliğ ettiğinden ve yeni kabine bu mücadelenin akibetine göre teşekkül edecek müfritlerin reisi Liebknecht mevkie geçerse vay Avrupa'nın başına! Londra 7-Berlin'de bir ihtilal-i dahiliye zuhur etmiştir. Bir taraftan hükümetin diğer taraftan müfritlerle birlikte hareket eden polisten matrud (kovulmuş) Eichhorn galip gelebilmek emeliyle öldüresiye bir mücadeleye koyulmuştur. Kopenhag'dan gelen bir telgramamede, Berlin ahvali hakkında vürud eden en son haberlerin Münih'ten çekilen bir telgrafamede bildirildiği haber veriliyor. [...]

Sulh-i Umumi

Sulh Konferansı mı, Harp Kongresi mi?

11 OCAK 1919

İKDAM

Londra — Fransız matbuatı, Rusya ve Almanya'daki hareket-i

ihlalkâraneyle göğsünden atmak meselesiyle meşguldür. Bu mesele Sulh Konferansında mevki-i tezekkürre konacak meselelerin en mühimidir. Binaenaleyh konferansın açılır açılmaz bir harp kongresi şeklini alacağı tahmin ediliyor.

İşenin

Erzak Tevzii

12 OCAK 1919

İKDAM

İşe Nezareti Kanunusani için bilumum devair-i memurine âtidedi miktarda erzak i'tâ edeceği haber alınmıştır: Maaşî altı yüz kuruşa kadar olanlara: Beş kilo şeker, dört kilo patates. Maaşî 600 den 1000 kuruşa kadar olanlara: On kilo şeker, sekiz kilo patates. Maaşî bini mütecaviz olanlara: On beş kilo şeker, on altı kilo patates tevzi edilecektir.

Berlin'de

Kanlı

Sayfalar

12 OCAK 1919

İKDAM

Londra 10 Kanunusani- Berlin Polis Müdürü Eichhorn'un infisâli (ayrılması), bugün Berlin Hükümetinin resmen mazaffer olduğunu gösterir gibi oluyor. Mümâileyhin tardı, müfritlerin bilâ kayd ü şart kabulünü dermeyen ettikleri şartlardan biri idi. Çarşamba günü Spartaküs Grubu, Hariciye Nezaretine hücum etmiş ise de, mağlup ve ricata mecbur edilmiştir. Nisf'ül-leyde müşademe şehrin cenubunda, henüz devam etmekte idi. Hükümet askerleri istasyonlarda bombalar ile hücum etmişlerdir. Tayyareler, bu kıtaatın hücumlarına muavenet etmekte idiler. Altmış beş kişi telef olmuştur. Zevahire göre müfritler tahsin ettikleri mahallerin birçoklarından dışarıya çıkarılmışlardır. Maamafih başlıca hatlarda trenler seyr ü seferlerine devam ediyorlar. Hükümet kıtaatı, müfritleri daha birçok noktadan ve fabrikalardan dahî tard etmiştir. Hükümetin vaziyeti saatten saate iyileşmektedir. [...]

İstanbul'da Çiçek Hastalığı Hükümfermadır Derhal Aşılınmak

Lazımdır

13 OCAK 1919

İKDAM

Emraz-ı sariye Mücadele Heyeti Riyasetinden: Dersaadet'te eylevm çiçek hastalığı hükümfermadır. Bu yüzden ölümler vuku bulacağından emraz-ı sariye mücadele memurin-i sıhhiyesi tarafından tasarih edilen mevakide her gün meccanen çiçek aşısı tatbik edilecektir. Hemen müraaat edilmesi ve seyyar aş memurları tarafından hanelere müraaat vukuunda mümânaat olunmaması sıhhat-ı umumiye namına aile reislerinin tekrar nazar-ı dikkatlerine vaz' ve ilan olunur.

Yıl Başı:

Silah Atmak Yok

13 OCAK 1919

İKDAM

Polis Müdüriyetinden: Yılbaşı Yortusu münasebetiyle silah atmak gibi hâlatin vukuunda mütecasirleri haklarında zabıtaca şiddetle takibat-ı kanuniye icra edileceğinden bu gibi hâlatları tevakkı edilmesi lüzumu ilan olunur.

Tevfik Paşa Kabinesinde Tebeddül

14 OCAK 1919

İKDAM

Tevfik Paşa Kabinесinin keyfiyet-i istifası Meclis-i Vükelânın pek geç vakte kadar devam eden müzakereati neticesinde takarrür etmiş ve Tevfik Paşa hazretleri evvelki gece geç vakit istifanemesini zat-ı hazret-i Padişahiye takdim eylemiştir. İstifa taraf-ı hazret-i Padişahiden kabul ve yeni kabinenin teşkili tekrar inşarünileyke tevdi buyrulmuştur. Tevfik paşa bu itimad-ı hümayuna arz-ı teşekkür ederek rüfeka-yı mesaisini intihab ve Kabineye yarıdan ithal olunacak zevat ile müdavele-i efkâr ve muvafakatlerini istihsal eyledikten sonra mabeyin-i humayuna azimetle Heyet-i Cedide-i

Vükelânın esamisini mübeyyin listeyi zat-ı hazret-i şehriyariye arz ve takdim eylemiş ve tasvib-i padişahiye mübeyyen hatt-ı hümaun-ı şeref ısdar buyrulmuştur.

Dünyanın Altıda Biri Olan Rusya'da Kat'i Harekat Başlıyor

16 OCAK 1919

İKDAM

Avrupa gazetelerinin heyet-i umumiye-i münderecatından anlaşıldığına göre İtilaf Devletleri Rusya'da asayiş-i iade, Bolşevizmi imha ve muntazam bir hükümet tesis etmek için fiiliyat ve icraata karar verilmişler ve bir icraat programı dahi yapmışlardır. Harekata evvelce denildiği gibi İlk Baharda değil, bu günlerde mübaşeret edilecektir. Gerçi Rusya'ya zaruri olarak sevkıyat-ı askeriye icra edilecekse de bu sevkıyat bir muharebe mahiyetinde olmayacak, polis ve inzibat maksadını istihdaf eyleyecektir. New York gazetelerinin istihbaratına göre Reisicumhur Wilson dünyanın altıda birini teşkil eden Rusya'da daimi bir anarşi mevcut oldukça Sulh Konferansında sulh âlemi temin etmek mümkün olamayacağına kesb-i kanaat etmiştir. Hatırlardadır ki birkaç gün evvelki telgraflardan biri Bolşavizmin müessisleri olan Lenin ile Troçki arasında bir itilaf zuhur ederek Troçki dost ve meslektaş Lenin'i tevkil eylediğini bildiriyordu.

Nezinde Ermeni Çocukları Bulunanlar

16 OCAK 1919

İKDAM

Polis Müdüriyet-i Umumisinden: Bazı aile ve zevat ve darüleytam nezinde Ermeni kızları ve çocukları olduğu zabıtaca haber alınmaktadır. Kimlerin nezinde bu kabil kız ve çocuk var ise nihayet bir hafta zarfında en yakın polis merkezine teslim etmeleri muktedirdir. Aksi takdirde hanelerinin hin-i taharrisinde kimin nezinde Ermeni kız ve çocuk bulunacak olursa şediden tecziye olunacağı son defa olarak ilan olunur.

Şehit Çocukları, Muhacir ve Mülteci Yetimleri

16 OCAK 1919

İKDAM

Memalik-i Osmaniye dahilinde mevcut ve miktarı yüz bine karib olan evlad-ı şüheda ile muhacir ve mülteci eytamının birçoğu şimdiye kadar ordu-yu hümayunların menzil hastaneleri ile nekahethanelerinde ve bazı vilayetlerdeki eytamhanelerde infâk ve iâşe edilmekte iken bu müesseselerin peyderpey lağv edilmekte olması, evlat ve eytam-i mezkûrenin açıkta ve sefalet içinde perişan kalmalarını intac edeceği cihetle bu bâbda icap eden tedabir ve teşebbüsât bilâ ifâte-i vakit (vakit kaybetmeden) tatbik ve icra olunmak üzere Dahiliye, Hariciye, Maliye ve Maarif nezaretlerinden memur edilecek birer kişiden mürekkep bir komisyon teşkili Meclis-i Vükelâ kararıyla makam-ı sami-i sadâretpenahiden mezkûr nezaretlere teblig kılınmıştır.

Harb-i Umumi

Netayic-i Feciasından

18 OCAK 1919

İKDAM

Harb-i Umuminin en elim neticelerini Le Journal gazetesinin St. Petersburg'da bulunan muharriri gazetesine gönderdiği bir mektupta şu suretle tasvir ediyor: Bolşevizmin tevlid ettiği sefalet Petersburg'da o kadar müthiş bir dereceye vasil olmuştur ki şimdi hariçten gelen sebzelerle ta'yış etmekte bulunan halkın kışın bu sebzeler de kesilirse nasıl idame-i hayat edeceği düşünülmektedir. Bolşevik rüesası ve bunların etrafını almış olanların bu gibi meselelerle uğraştıkları yoktur. Sokaklarda binlerce dilenci vardır. Bu sefiller ordusu her sınıf halktan teşekkül etmiştir. İçlerinde memur, amele, zabıt, talebe ve giydikleri elbiseden hangi sınıfa mensup oldukları anlaşılmayan kadınlar vardır. Her adımda yanınıza bir şahıs sokulur ve kulunuza: "Bana bir şey verir misiniz? Açım!" cümlesini mırıldanır. Kapı içlerinde açıktan yürüyemeyecek derecede bir takım bedbahtların oturmuş olduğu görülür. Bunlar

hiçbir söz söylemeden sadakaya muntazırdılar. Gece iyice tensvir edilemeyen sokaklarda bir takım kadın ve erkeklerin el uzattığını görürsünüz. Her gece bunlardan çoğu sokak ortasında terk-i hayat etmiş bulunur ki sabah olmadan evvel bir takım kamyonlar en belli haşlı yerlerde dolaşarak cesetleri toplarlar. Bu yüzden günde kaç kişi terk-i hayat ediyor? Bu hususta zikredilen rakamlar pek müthüştür. Devlet devairindeki işler o kadar intizamsız, karışık ki bu rakamların hakikat olup olmadığını da anlamak kabil değildir. Hakikat bilinmesi bile malum olan bir şey vardır ki o da hastanelerin dolu olmasıdır. Bu hastanelerden birinin baştabibi bana hastalardan dörtte üçünün açlıktan veya kötü mevad yemiş olmaktan yatağa düştüğünü söylemiştir. [...]

Koca Amerika Avrupa'nın İşe Memuru

18 OCAK 1919

İKDAM

Washington 17 Kanunusani-Mebusan Meclisi Avrupa'nın işesi için talep edilen yüz milyon dolar tahsisatı dün itâ etmiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın muavenete ihtiyaçları olmadığından bu memleketler müstesna olmak üzere Avrupa'nın her tarafına kaymak ve toz şeklinde mütöküsif süt gönderilecektir. Amerika Hükümeti bu hususta Amerika'daki fabrikalara şartlarını bildirmelerini tebliğ etmiştir. Malum olduğu üzere Avrupa'da çocuklar arasında ölümlerin müthiş bir nispette artması süt fiyatının pahalılığından ileri gelmektedir.

Yunan Askeri Gelmiş

18 OCAK 1919

İKDAM

İkdam gazetelerden okunduğuna göre dün bir Fransız nakliye vapuruyla dört bin Yunan İstanbul asker gelmiştir. Mezkûr vapur Yunan'ın limanımızda bulunan Averof zırhlısının yanına demir

attığından mezkûr vaporda bulunan Yunan kara askeri ile Averof'taki bahriye askeri arasında alkışlar, zitto sesleri teâtî edilmiştir. Mezkûr askerin cihet-i sevki malum değildir.

Tehcir Edilenlere Amerikalıların Yardımları

19 OCAK 1919

İKDAM

Rum ve Ermenilerden tehcir edilenlere tevzi edilmek üzere Amerika'dan şehrimize gönderilecek evrak için münasip depolar taharri edilmekte olduğundan Amerikalılardan mürekkep bir komisyon refakatinde birkaç zabıt bulunduğu halde Üsküdar ve Paşalimanındaki askeri anbarlar ile değirmeni muayene etmiştir. Amerika Hükümeti Ermeni ve Rumlara muavenet etmek için Avrupa'da yüz elli azadan mürekkep bir komisyon teşkil etmiştir. Bu komisyonun riyasetini bir Amerikalı milyoner deruhte etmektedir. Azası meyanında Amerika'nın sabık İstanbul sefiri ve Hahambaşı bulunmaktadır. Komisyonun İstanbul şubesine Robert Kolej direktörü tayin edilmiştir. Komitenin iane-i umumiye ile teşkil edilmiş otuz milyon dolar sermayesi vardır.

Müfritlerin Reisi Liebknecht Kurşunla Vuruldu

19 OCAK 1919

İKDAM

Londra 17- Liebknecht'in vefatı hakkında şu tafsilat elde edilmiştir: Liebknecht ve Rosa Luxemburg Berlin yakınlarında Wilmersdorf'ta bir hanede tevkif edilerek bir süvari fırkası erkan-ı harbiyesi dairesine götürülmüşlerdir. Liebknecht'e Hükümet tarafından hakkında verilecek karara intizaren hapishaneye sevk edileceği bildirilmiş ve ahalinin kendisini görmemesi için gizli bir kapıdan çıkarılması da muhafazasına memur olanlara tenbih edilmiştir. Liebknecht bir askeri otomobile

bindirilmiş ve kaçmaya teşebbüs ettiği takdirde üzerine ateş edileceği de tefhim olmuştur. Bu sırada ahali gizli kapının mahrecine birikmiş olduğundan ahaliyi yarmak icap etmiştir. Liebknecht muhafızlarla otomobile girdiği zaman ahali tarafından kafasına şiddetli bir darbe yemiştir. Otomobil ahalinin taarruzunu men için sürat ile koşmaya başlamıştır. Yolda otomobil ihtimal ki fazla süratten dolayı sakatlanmıştır. Muhafaza zabiti Liebknecht'e yürüyerek gidebilecek halde olup olmadığını sormuştur. Yüz metre kadar ilerledikten sonra Liebknecht muhafızların elinden kurtularak koşmaya başlamıştır. Liebknecht durması için vaki olan tenbihatı dinlemediğinden efrad-ı muhafazanın hepsi birden ateş ederek kendisini öldürmüşlerdir. Bir rivayete göre Rosa Luxemburg otomobil ile hastaneye götürülürken ahali tarafından üzerine rovelverle ateş edilerek katledilmiştir. [...]

İstanbul'un Türklerin Elinde Kalması

20 OCAK 1919

İKDAM

Ahiren Paris'ten gelen mevsükü'l-kelim (inanılır) bir zatın ifadesine göre Romanya'nın menafii İstanbul'un Türklerin elinde kalmasını istilzam eylediğinden Romanya Hükümeti Paris ve Londra kabineleri nezdinde bu hususta teşebbüsatta bulunmuştur. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Türklerle bırakmaya karar vermiş oldukları aynı zatın cümle-i ifadatındandır.

Yeni Muhtelit Bir Sansür Heyetinin Teşkili

21 OCAK 1919

İKDAM

Sansür meselesinin aldığı yeni şeklin suret-i tatbikiyesine ait müzakerat dün hitam bulmuştur. Matbuat Müdürü Salih Bey, Miralay Thomson ve tetkik-i matbuata memur Fransız zabiti ile Erkan-ı

Harbiye'den Hüsrev Bey dün içtima etmişler ve bu bâbda iltifal mümessilleri tarafından verilen nota münderecatının müzakeresiyle iştigal etmişlerdir. Notada dermeyen olunan şerait, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından tetkik edilmiş ve bazı noktalarının tadili suretiyle kabulü takarrür etmiştir. Bu cümleden olmak üzere sansür heyeti tarafından ihraç olunan fıkartı tekrar neşreden gazete sahip ve müdür-i mesulleri hakkında ahkam-ı cezaiye tatbiki esas itibarıyla kabul olunmuş ise de tekrarı halinde aynı eşhasa velev başka bir nam ile olsun imtiyaz verilmemesine ve matbaasının seddine dair iltifaclar tarafından serd olunan teklif bu gibilere ancak Meclis-i Vükelâ kararıyla imtiyaz veyahut gazetesinin neşrine müsaade edilebileceği şeklinde kabul edilmiştir. Bu bâbda tanzim kılınan dört maddelik layiha-i kanuniye Meclis-i Vükelâ kararıyla arz-ı atebe-i ulya kılınacak ve kanun-ı muvakkat suretinde tatbik olunacaktır.

Gazetelere hangi meselelerin derç edileceğine dair altı maddelik bir talimatname ihzar edilmiştir. Talimatname mevadına nazaran Düvel-i İtilafiye hareket-i askeriyesine ait mebahis ile menafine muhalif fıkart ve anasır-ı muhtelif aleyhine neşriyat, sansürün men' eylediği fıkartın yerlerine gazetelerinde bi'l-iltizâm boş bırakan bazı gazetelerin bu kasdi muamelatının devamına mahal kalmamak üzere bi'l-iltizâm sayfalarında boş yer bırakılması men' edilmiştir. Muhtelit sansürün tarikatına dün gecedan itibaren başlanmıştır.

Jine Spartaküsler

22 OCAK 1919

İKDAM

İ.ondra 20 Kanunuevvel-Almanya'dan yazıldığına göre I.ebknecht ve Rosa Luxemburg'un katline karşı protesto makamında olarak müstakil sosyalistler yarından Cumartesine gününe kadar tatil-i eşgale karar vermişlerdir. I.ebknecht ve Rosa'nın katli

hakkında tahkikat icrasına memur askeri komisyon vakianın tavzihiye hadım malumat r'tâ edebilecek olana on bin mark mükafat vaat etmiştir.

Osmanlı

Mesai Fırkası

28 OCAK 1919

İKDAM

Mesai Fırkası namıyla bir fırkanın teşekkülünü yazmıştık. Aldığımız malumata göre bu Fırkayı, İmalat-ı Harbiye umum fabrikaları, Şimendifer, Fes, mensucat fabrikaları, Ağacları madeni, deniz amele ve bazı müessesat-ı hususiye memurin ve müstahdeminin intihab ettikleri murahhaslar, erbab-ı sa'y ve sanatın hukukunu müdafaa için vücuda getirmişlerdir Fırka Riyasetine Makine Mühendisi Memduh, müntehib Heyet-i İdare: Fişek Şube Memuru Müslühiddin, Tophane Şube memurlarından Yusuf, mensucat usta başısı Rıza, Şimendifer Fabrikası usta başısı Vahdeddin, Ustabaşı Seyid, Demirhane Şube memuru Hüseyin, Lütfi, muhabere memuru İsmail, İhsan Beylerdir.

Telefon Memurları

Dün Tatil-i Eşgal

Ettiler

28 OCAK 1919

İKDAM

Telefon memurları Müdüriyet-i Umumiyyeden bir mektupla ber-vech-i âti metalebatta bulunmuşlardır:

(1) Telefon memurlarına son dört sene zarfında tahsis edilmiş olan maaşların tetkik ve hakkaniyet dairesinde yeniden tadili için memurinin intihabıyla bir komisyon teşkili; (2) müstahdemin maaşlarının tezyidi; (3) tahsisat-ı fevkaladenin ilgası; (4) 1918 senesi için umumi bir ikramiye.

Müdüriyet bu metalebattan yalnız birincisini esas itibarıyla kabul etmiş, üçüncüsünü suret-i kat'ıyyede ve ikinci ile dördüncüsünü de kısmen reddeylemiştir.

Müstahdeminin teşkil ettikleri grev komisyonu müdüriyetin tekliflerini Posta ve Telgraf ve Nafia Nezareti memurları dahi hazır bulunduğu halde tetkik etmiş ve müdüriyetin cevabı gayrı kâfi görüldüğünden dün sabah saat sekiz buçuktan itibaren grev ilan edilmiştir.

Gazete

Fiyatlarına Zam

30 OCAK 1919

İKDAM

Ahval-i hazıra dolayısıyla kağıt ve malzeme-i saire fiyatı fevkalade tezayüd etmiştir. Hariçten kağıt celp edilmek bu galânın (pahallılığın) mündefi olacağı mülahazasına mebnî Türkçe gazeteler fiyatı tezyidden ictinab etmişlerse de ahval-i mebhüsenin devamı maatteessüf daha ziyade tahammül imkanının selb etmiştir. Buna mebnî, karşı rûfekamızın esasen çoktan beri tevessül eylediği tedbirin Türkçe gazeteler tarafından da itihazına mecburiyet hasıl olmuştur. Türkçe olarak intişar etmekte olan yevmi gazeteler, tatil-i neşriyat eylemek tehlikesine mani olmak üzere Şubat'ın birinci gününden itibaren her nüshanın fiyatını 2 kuruşa iblağa karar vermişlerdir. Ahval müsaade eder etmez bu tedbirin derhal ref edileceğini ilana hacet görmüyoruz.

İçtima ve

Nümayişlerin

Kat'ıyyen menî

31 OCAK 1919

İKDAM

Matbuat-ı Umumiye Müdüriyetinden: Dersaadet'te halen idare-i örfiye devam etmekte olduğunda idare-i örfiye mukarreratı hilafına yapılacak mitinglerle alenen vukua gelecek içtima ve nümayiş ve tezahüratın icabat-ı kanuniyye tevfiқан kat'i surette men'i selamet-i vatan namına cümle-i mukarrerrattan bulunmayla hilafına hareket edilememek her kekke malum olmak üzere merci-i aidinin iş'ârına atfen ilan-ı keyfiyet olunur.

KÜTÜPHANE KONUŞMALARI – VII

KIRKINCI YILINDA EDWARD SAID'İN ORYANTALİZM'İ

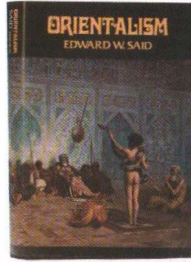
Tarih Vakfı ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) ortaklığında organize edilen Kütüphane Konuşmaları serisi kapsamında Zeynep Çelik, üzerinde çalıştığı yeni kitabı ile bağlantılı olarak Oryantalizm yorumlarının 1978'den bu yana dönüşümünü merkezine alan geniş içerikli bir konuşma gerçekleştirdi.

Kitabın ABD'de yayınlanan ilk baskısının kapağı. Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

ANAMED Kütüphanesi'nde düzenlenen ve moderatörlüğünü Ayşe Ozil'in yaptığı konuşmada Çelik, Edward Said'in eserinin görsel sanatlar ve mimarlık tarihi alanlarındaki yansımalarını ele aldı. *Journal of the Society of Architectural Historians* tarafından talep edilen yazısının bu sorgulamanın derinleşmesine ve kitap projesine vesile olduğunu belirten Çelik, esasen Said'in görsel sanatlar veya mimarlık ile doğrudan bir ilgisi olmasına ve kitapta da hiç konu edilmemesine karşın bu alanların Oryantalizm'in çizdiği kavramsal çerçeveden

çokça etkilendiğini tespit ederek sözlerine başladı. Bu noktada kitabın 1978'deki ilk baskısının kapağını gündeme getiren Çelik, farklı baskılarda kullanılan kapak görsellerinin derinlemesine incelenebilecek bir konu olduğunu altını çizdi. Birinci baskıda kullanılan Jean-Léon Gérôme'un "Yılan Oynatıcısı" (c1879) tablosunun kitabı çok iyi özetteldiğini, birçok Oryantalist temayı vurucu açılardan kapsadığını ve oldukça rahatsız edici olduğunu belirterek, Türkçe (ve diğer dillerdeki) baskılarının kapaklarında bu resmin kullanılmamasının ilgi çekici olduğunu vurguladı. Kitabın ilk çıktığı andan itibaren entelektüel dünyada bir bomba etkisi yarattığını,

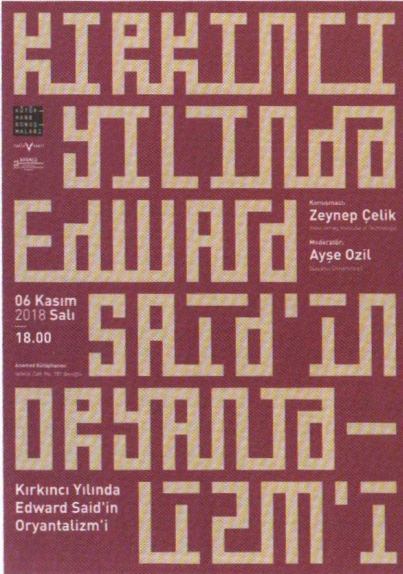
yapılan eleştirilerin bazılarının olumlu, kimilerinin ise kuvvetle olumsuz olduğunu dile getiren Çelik, Said'in geçtiğimiz on yıllar boyunca ideolojik kavgalara çokça malzeme edildiğini ve çeşitli politik kesimlerin Oryantalizm'i kendi amaçları doğrultusunda yorumladığını belirtti. Çelik, Oryantalizm'in temelindeki tartışmaların aslında mimarlık tarihi gibi alanlarda şu veya bu şekilde önceden gündeme geldiğini, 70'lerin başlarından itibaren özellikle İslam mimarisinin alanında yapılan çalışmalarda bazı kavramlara özen gösterilmeye başlandığını belirtti.

Konuşmanın devamında Oryantalist söylemin eleştirisine çeşitli disiplinlerden örnekler verildi. Jack Goody'nin *The Theft of History* adlı kitabından hareketle Avrupa'nın dönemelleştirme (periodization) aracıyla dünya tarihini nasıl manipüle ettiğini anlatan Çelik, Osmanlı tarihi için de bu hegemonik ilişkilerin izlerinin "uzun 19. yüzyıl" gibi dönem tariflerinde bulunabileceğini belirtti. Çelik, Edward Said'in eserinin tüm disiplinleri bağlam içinde düşünmeye iten yapısını

altını çizerken ve onun edebiyatı politik bağlamına oturttuğunu söylerken, mimarlık tarihini de politika bağlamında düşünenin önemini vurguladı. Jane Austen'in *Mansfield Park* romanı üzerinden kolonilerin ve buralarda çalışan işçilerin seslerinin Said tarafından duyurulduğunu anlatan Çelik, son zamanlarda bu tür seslerin mimarlık tarihinde de ortaya çıkmaya başladığını belirtti.

Son olarak, Osmanlı'nın kendi oryantalizmi konusuna değindi. Ayşe Ozil'in sorusu üzerine Osmanlı oryantalizmine örnek oluşturabilecek eserlerden bahseden Çelik, bunların iç içe geçmiş karmaşık yapısından söz etti. Öte yandan, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Oryantalist söyleme karşı Said'in çok sonra yapacağına benzer karakterde eleştiriler gızlı olduğunu da altını çizen Çelik, Ömer Seyfeddin'in "Gizli Mabret" hikayesindeki "proto-Said" anlatıyı öne çıkardı. Bunun yanı sıra Halid Ziya, Fatma Aliye ve Ahmed Mithat'ın eserlerinde ciddi bir Oryantalizm eleştirisi görülebileceğini belirten Çelik, bu eleştirilerin edebiyat dışında görüldüğünü, bambaşka bir gündem çerçevesinde de olsa 1932'de Kadro dergisinde Şevket Süreyya Aydemir'in kaleme aldığı "Eurocentrism'in Tasviyesi" başlıklı makalesinde ciddi bir dönemelleştirme eleştirisi yaptığını vurguladı. Yeni kitabında bu örnekleri yer vermeyi planladığını aktaran Çelik, bu çabaların Oryantalizm çalışmalarına yeni bir pencere açmasını umduğunu ifade etti.

Etkinliğin Tarih Vakfı gönüllülerinden Gökhan Pahlı tarafından tasarlanan afişi

Kırkinci Yılında
Edward Said'in
Oryantalizm'i

KÜTÜPHANE KONUŞMALARI – VIII

İNKILAP VE TRAVMA 1908-1938

Tarih Vakfı ve ANAMED ortaklığında organize edilen Kütüphane Konuşmaları serisi kapsamında Zafer Toprak, Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908–1928 kitabı üzerinden “Yeni Hayat” şeklinde tanımlanan yaşam tarzının 1920’lerde yarattığı travmadan ve 1930’larda yapılan reformlarla bu travmanın nasıl üstesinden gelindiğinden bahsetti.

NAZ BAYDAR

ANAMED Kütüphanesi’nde düzenlenen ve moderatörlüğünü Asım Karaömerlioğlu’nun üstlendiği konuşmaya “Her köklü dönüşümün yaşandığı ortamda bir tür toplumsal travma yaşanır” sözleriyle başlayan Toprak’a göre Selanik’te kurgulanırtıreform sürecinin önemli bir parçası olan yeni hayat kavramı, *Genç Kalemler* dergisinin yazarlarından Ziya Gökalp’in tanınımlı yaptığı üzere köklü dönüşümleri hedefliyordu. Bu kavramla yeni ve milli aile ile çekirdek aile modeli hedeflenmiş, kadının özgürlüğü ve kadın örgütlenmesi gündeme gelmiştir.

Toprak kitabının “aşağıdan tarih” alanına yönelik bir çaba olduğunu belirtirken, bu travmayı anlamak için o dönemde toplumun en mağdur kesimi olan kadınlara bakılması gerektiğini vurguladı. Türkiye’de Balkan Savaşı ile başlayan ve I. Dünya Savaşı ile devam eden yıllarda toplumda önemli çözümler görülmekte, nüfus azalmakta, yaşam beklentisi 30’un altında düşmekte ve yüksek oranda çocuk ölümleri görülmektedir. Bu yıllarda erkeklerin cepheye bulunması, sığınan getirdiği yoksulluk ve geçim derdi özellikle kadınları vurmuştur. Zafer Toprak’a göre Meşrutiyetle beraber sokağı keşfeden kadın I. Dünya Savaşında daha da görünür olmuştur. Savaş yıllarında tarımda, devlet fabrikalarında, ordu alaylarında çalışan kadınların geçim derdi sebebiyle ihtiyaç gidermek yaygınlaşan bir pratik haline gelmiştir.

Fuhuşla beraber artan salgın hastalıkların, özellikle frenginin toplum sağlığını ciddi ölçüde tehdit ettiğini belirten Toprak, bu çözümünün 1920’li yıllar boyunca devam ettiğini belirtti. Toprak, bu yıllarda fuhuşun, alkolün, uyuşturucunun yaygınlaştığını, genç kız ve kadın intiharlarında da artış eğiliminde olduğunu vurguladı.

Toprak’a göre 1928’den itibaren Türkiye’de kültür devrimi olarak nitelendirilebilecek on yıllık bir aydınlanma dönemi yaşanmış ve toplumsal travmaların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Bu dönemde yeni aile modeli ile evliliklerin özendirilmesi, fuhuşun önlenmesi, sağlık reformları ile salgın hastalıkların önüne geçilmesi nüfus artışında etkili olmuştur. Alkol konusunda önemli tedbirlerin alınması, gençliğin

farklı üretken alanlara yönlendirilmesi, özellikle Halkevleri’nin açılması gösterir ki 1930’larda Türkiye’de devlet, toplumun yaşadığı ırırmayı atlatmak için ciddi bir çaba göstermiştir. 1928 harf devriminin kültür alanında gerçekleştirilen en radikal dönüşümlerden biri olduğunun altını çizen Toprak, bugünkü laikliğin temelini 1930’larda atıldığını ve bu geçiş sürecinde bilimsel alanda vurgunun sosyolojiden antropolojiye ve tarihten de arkeolojiye kaydığını sözlerine ekledi. Konuşmasının son bölümünde görsellere de yer veren Toprak, 1908’de Türkiye’de yeni hayatla ortaya çıkan seküler anlayışın görünümünden örnekler verdi. Bunun yanı sıra kadın hareketinin 1908 yılında Selanik’te başladığını Müslüman ve gayrimüslim kadınların bir

arada olduğu bir konferansın fotoğrafı ile anlatan Toprak, kadın sorunun ilk kez bu tarihlerde gündeme geldiğini belirtti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nde aynı kamusal alanı paylaşan kadın hemşirelerin ve erkek doktorların fotoğrafı, I. Dünya savaşında sokak çöpcüsü olarak çalışan kadınların fotoğrafı göstermektedir ki kadınlar savaş yıllarında daha da görünür olmuştur.

Soru cevap kısmında ise Toprak yeni hayat kavramındaki dönüşümün sadece kadınların değil, çocukların ve gençlerin de hayatını değiştirdiğini ifade etti. 1920’lerde çıkan dergilerin ve kurulan paramitler gençlik örgütlerinin, ulus bilincini aşılamadaki rolünden bahsederken 1930’larda bu örgütlerin yerlerini ızci topluluklarına bıraktığını da sözlerine ekledi.

BİR ÇAĞ YAZARI:

ADALET AĞAOĞLU EDEBİYATINA ÇOK DİSİPLİNLİLİK VE TÜRKİYE ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN YAKLAŞMAK

Adalet Aġaoğlu'na Boġaziçi Üniversitesi tarafından Fahri Doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak, 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı ile Boġaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğiyle bir sempozyum düzenlendi. Yaptığı konuşmayla Adalet Aġaoğlu'nun da yer aldığı programda, Aġaoğlu'nun hayatı üç temel bölümde ele alındı.

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

1929'da yılında Ankara'da doğan Adalet Aġaoğlu, eserleriyle Türkiye'nin 1930'lardan bu yana uzanan tarihini yorumlamıştır. 1970'le dönemin birçok aydını gibi kamu görevinden istifaya zorlanan Aġaoğlu, o tarihten bu yana hayatına sadece yazarlık devam etmiş ve hemen her dönemde baskı ve yasaklamalarla karşı karşıya kalmıştır.

70 yılı aşan yazarlık serüveni boyunca birçok önemli ödüle layık görülmüş olan Adalet Aġaoğlu'na geçtiğimiz 30 Kasım'da Boġaziçi Üniversitesi tarafından Fahri Doktora unvanı verildi. Tarih Vakfı'nın da kurucu mütevellilerinden olan Adalet Aġaoğlu'na Fahri Doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak 15 Aralık 2018'de Tarih Vakfı ve Boġaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğiyle "Bir Çağ Yazarı: Adalet Aġaoğlu

Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" başlıklı bir sempozyum gerçekleştirildi. Tarih Vakfı'nın Adalet Aġaoğlu adını taşıyan okuma salonunda gerçekleştirilen ve yedi saat süren sempozyum, Aġaoğlu'nun yazarlık serüvenine ve yayımladığı eserlere ilgiyi pekiştirmenin yolunu açma hedefiyle gerçekleştirildi.

Programın koordinatörü Prof. Dr. Erol Köroğlu'nun ardından Boġaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Doç. Dr. Fatma Büyükkarcı Yılmaz ile Tarih Vakfı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın açış konuşmalarıyla başlayan programın ilk konuşmacısı Adalet Aġaoğlu oldu. Konuşmasında Tarih Vakfı'na teşekkürlerinin ardından, oyun yazarlığıyla başlayan yazarlık serüveninde maruz kaldığı engel ve yasaklar karşısında kalıcı eserler bırakma arzusunun kendisini roman yazarlığına teşvik ettiğini

aktaran Aġaoğlu, gücünü ve cesaretini okurlarının ilgi ve desteğine borçlu olduğunu ifade etti.

Tarih Vakfı'nın kuruluş sürecine de değinen Aġaoğlu; tasfiye ve yasaklanma sürecinin ardından İstanbul'daki yaşamına adapte olmaya çalıştığı yıllarda, kendisine yaşanan akademisyen ve aydın kıyımı karşısında dik durabilmek umuduyla Prof. Dr. İlhan Tekeli tarafından yapılan girişim teklifinden söz etti. Aġaoğlu, yayın hayatına 25 yıldır kesintisiz olarak devam eden Toplumsal Tarih'in başarılarında bahisle, derginin dünden bugüne tüm emekçilerine teşekkür ve takdiremini ilettili.

Aġaoğlu'nun, "Bugün burada kendimi gençleşmiş hissettim." sözleriyle sona erdirdiği konuşmasının ardından başlayan sempozyum programında, Aġaoğlu'nun hayatı üç temel dönem üzerinden üç oturumda ele alındı. Tarih Vakfı'nın düzenlediği proje ve etkinliklerde kadın-erkek sayı dengesine gösterilen titizliğin altını çizen Mehmet Ö. Alkan, Aġaoğlu adına düzenlenen sempozyumda oturum başkanlarının özel olarak kadınlar arasından seçildiğini belirtti. "Adalet Aġaoğlu'nun Romanlarında Görünen Türkiye: 'Dar Zamanlar'", "Adalet Aġaoğlu'nun Romanlarında Görünen Türkiye: 'Dar Zamanlar' ve Ötesi" ve "Adalet Aġaoğlu'nun Romanları Dışındaki Eserlerinde Görünen Türkiye" başlıklarını taşıyan oturumlar;

Prof. Dr. Nüket Esen, Prof. Dr. Füsün Üstel ve Dr. Öğr. Üyesi Meral Camcı başkanlığında gerçekleştirildi.

Programın koordinatörü Prof. Dr. Erol Köroğlu, yaptığı değerlendirmede Türkiye Çalışmaları diyebileceğimiz çok disiplinli ya da disiplin- aşırı beşeri ve sosyal bilimler alanı kapsamında Aġaoğlu'nun eserleri üzerine Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkması planlanan bir çalışmanın müjdesini verdi:

Bu sempozyumla, planlama aşamasında öngördüğümüz birkaç hedef doğrultusunda yol aldık. Öncelikle Adalet Aġaoğlu'na verilen onursal doktora payesi de, vakıftaki sempozyum da ona duyduğumuz minneti ifade etmeyi ve bu kadar verimli ve yaratıcı geçen yaşamını kutlamayı hedefliyorduk. Adalet Hanım'ın sempozyumdaki varlığı, yaptığı tarihi konuşma, bu hedefe ulaştığımızı kanıtlamakla kalmadı, bundan da öte, harcanan çabayı anlamlı kıldı. Bir diğer hedefimiz, Aġaoğlu'nun tüm eserini Türkiye Çalışmaları alanıyla ilişki içinde, çok yönlü ve kapsamlı olarak tartışacak, İngilizce yayıncılıkta geçen bir terimle "companion" olarak ele alacak bir makaleler derlemesine ilerlemek. Sempozyumdaki etkileyci sunumları, disiplinler arası ve hatta disiplin aşırı başka katılımlarla genişleterek, kitap yönünde ilerleyeceğiz. Adalet Aġaoğlu'nun yaşamı ve eseri çok yönlü bir çabayı öngörüyor, gerektiriyor.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Tarih Vakfı aralık ayına, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'yla başladı. Kütüphane Konuşmaları'nın aralık ayındaki konuyu Prof. Dr. Zafer Toprak oldu. 4 Aralık'ta Asım Karaömerlioğlu'nun moderatörlüğünde gerçekleşen konuşma, Zafer Toprak'ın son kitabı *Türkiye'de Yeni Hayat* *İnkılap ve Travma* 1908-1928 temelinde şekillendi.

Aralık ayında Tarih Vakfı, etkinlikler açısından oldukça yoğun bir ay geçirdi. 11 Aralık 2018 Salı günü Merhume Prof. Dr. Ş. Şehvar Beşiroğlu anısına düzenlenen "Bir Muhabbet Kuşu: Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren" başlıklı etkinlik; Merhume Prof. Dr. Şefika Şehvar Beşiroğlu ile Dr. Öğr. Üyesi Şeyma Ersoy Çak'ın ortak çalışmasıyla Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan ve 2. Baskısı satışa sunulan *Bir Muhabbet Kuşu - Postmodern Göstergeler Işığında Zeki Müren* başlıklı kitap çerçevesinde gerçekleşti. Konuşmada Dr. Şeyma Ersoy Çak; Türkiye tarihinin ikonik sanatçılarından Zeki Müren'in müzikal "temsil"ini radyo sanatçılığı, plak ve gazino solistliği gibi farklı dönemler üzerinden değerlendirdi. Şeyma Ersoy Çak'ın Zeki Müren'in söylemleri ve toplumsal bir figür olarak varlığını, müzikal kimliğini ve sosyokültürel alanda temsil yetini

irdelediği anlatıma, Prof. Dr. Namık Sinan Turan ve Doç. Dr. Gülçin Özkişi kültür tarihi ve cinsiyet kuramlarıyla eşlik ettiler.

2018 Güz döneminde 1. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü münasebetiyle büyük savaşın sonunda ve mütekele döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleşen gelişmeleri ve bu gelişmelerin sonuçlarını siyasal, ekonomik ve sosyal tarihin sunduğu bakış açılarından yararlanarak yerel ve uluslararası boyutta masaya yatıran Perşembe Konuşmaları aralık ayında iki toplantı gerçekleştirildi. 13 Aralık günü gerçekleşen ilk toplantının konusunu "Amerikalı Diplomatların Gözünden Büyük Savaş Sonrasında Türkiye" başlıklı sunumyla Hakan Özoglu oldu. 27 Aralık'ta gerçekleşen ikinci toplantı ise Ömer Turan ve Güven Gürkan Öztan'ın "1915, Stratejik İkrar ve Hesaplaşma: 100. Yılında Mütekele Dönemini Düşünmek" başlıklı sunumlarıyla gerçekleşti.

Aralık ayının iş'i ise Tarih Vakfı ve edebiyat dünyası adına oldukça önemli bir gün oldu. Yaptığı konuşmayla Adalet Ağaoglu'nun da programında yer aldığı "Bir Çağ Yazarı: Adalet Ağaoglu Edebiyatına Çok Disiplinlilik ve Türkiye Çalışmaları Üzerinden Yaklaşmak" başlıklı sempozyum yedi saat sürdü. Vakfın kurucu mütevellielerinden olan Ağaoglu'nun Boğaziçi Üniversitesi tarafından 30 Kasım

2018 tarihinde onursal doktora unvanı verilmesiyle bağlantılı olarak Tarih Vakfı ve Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü iş birliğinde Tarih Vakfı'nın Adalet Ağaoglu adını taşıyan okuma salonunda gerçekleştirilen sempozyumda, Ağaoglu'nun hayatı üç temel döneme ayrılarak ele alındı.

Etkinlik ve projelerinin İstanbul'a sıkışık kalmasından kaçınan ve tüm

Türkiye'de karşılıklı etkileşimlere açık iş birlikleri geliştirme hedefine dayalı politikalar izleyen Tarih Vakfı aralık ayında da Anadolu'da çeşitli proje ve protokollere imza attı. Mardin'de kültürel miras alanıyla ilgili 20 öğretmenle birlikte 17-18 Aralık 2018 tarihlerinde; Tarih Vakfı ile Dicle Kalkınma Ajansı ve Mardin Müzesi ortaklığında yürüttüğü "Yukarı Dicle Vadisi Somut Olmayan Kültürel Mirasını Koruma ve Farkındalık Yaratma Projesi" faaliyetleri kapsamında kültürel miras eğitimlerinin ilk etabı Mardin'de gerçekleştirildi.

Tarih Vakfı'nın Anadolu'ya yönelik faaliyetlerinin aralık ayındaki ikinci girişi ise 15 Kasım 2018 tarihinde Tarih Vakfı ve Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nin düzenli ortak etkinlikler gerçekleştirmek üzere imza attığı protokol kapsamında gerçekleştirilen "Tarih Konuşmaları" serisi altındaki "Türkiye'de Futbol ve Futbol Tarihi: Dönemler Portreleri, Tartışmalar" başlıklı panel oldu. Eskişehir'de Y. Doğan Çetinkaya, Bağış Erten ve Kemal Yakut'un katılımıyla gerçekleştirilen panelin moderatörlüğünü Mehmet Ö. Alkan üstlendi.

2018'de Sultan II. Abdülhamid

EDHEM ELDEM

Bundan birkaç ay önce, Yıldız Teknik Üniversitesi bünyesinde açılmış olan Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi" konulu kapsamlı bir konferans düzenlendi. Konferansın web sayfasında yer alan ve Abdülhamid'i tanıtmayı hedefleyen kısa metnin son paragrafında 1876-1881 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı zorluklar sıralanmaktaydı: 93 Harbi'nde Rusya'ya karşı hezimet, Kıbrıs ve Bosna-Hersek'in kaybı, Avrupa devletlerinin giderek artan sömürgeci iş-tahı vs. Bu felaketlere istenseydi başkaları da eklenebilirdi: Mali bunalım, Bulgaristan meselesi, Balkanlar'dan muhacir göçü... Fakat en ilginç şüphesiz paragrafın son cümlesidir:

Bu ağır kriz dönemini ayakta kalarak atlatan Abdülhamid otoritesini yeniden kurar. Esasında 1881'den itibaren iktidarı bütünüyle eline alan Sultan Abdülhamid imparatorluğu parçalanmaktan kurtulmuş, meşrutiyetçileri sindirmiş, Babiali'ye boyun eğdirmiş, ulemayı denetimi altına almış, orduya hâkim olmuştur.²

Buradan anlamamız gereken, Abdülhamid'in hızlı bir şekilde duruma el koymuş ve neticede krizi dizginleyerek iktidarını sağlamlaştırmış olduğudur. Bunun doğru olduğu konusunda pek şüphe yoksa da asıl ilginç olan, bu başarının olumlu adımları arasında Babiali'ye – yani meşru hükümete – "boyun eğdirmek" ve meşrutiyetçileri – yani 1876 Kanun-ı Esasi'siyle Tanzimat'ı daha liberal ve temsile dayalı bir hale getirmek isteyenleri – sindirmek gibi marifetlerin yer almasıdır. Aslında burada yapılan, Abdülhamid'in otokratik rejimini – dönemin ifadesiyle istib-

dadını – krizin çözümü için sadece gerekli değil, meşru saymaktır.

Kongrenin ele alacağı konuların listesi başka bir ilginçliğe işaret etmektedir. Bu liste, neredeyse hepsi "Sultan II. Abdülhamid döneminde ..." diye başlayan tam 33 konudan oluşmaktadır: Hayatı ve yönetim anlayışı, eğitim, sağlık, sanat, uluslararası iktisadi rekabet, dil ve edebiyat, kadın, basın-yayın, toplumsal ve dinsel hayat, ilh...³ Bu tür bir liste genel bir odaksızlık ve kirkambarcılık meyline işaret etmenin ötesinde, benim gibi yaşı kemale ermiş kişilere 1970'lerin ve 1980'lerin Atatürk konulu konferanslarını hatırlattığından eminim. Özellikle 12 Eylül darbesini takip eden yıl içinde yaşanan 100. yıl furyasında "Atatürk ve ..." kalıbından çıkmış konu başlıklarının sıralandığı konferans programları hemen akla gelmektedir. Bundan çıkarılacak sonuç, Abdülhamid'in artık büyük ölçüde bir araştırma veya merak konusu olmaktan çok, siyasi ve ideolojik bir kurguya dönüşmüş olduğudur. Bundan hırkaç sene evvel Kemalizm ile "Hamidizm" arasındaki bağlantıya işaret etmiştim.⁴

Gerçi ilginçtir ki büyük bir kutlama olarak tasarlandığı belli olan bu konferansın epeyce sönük geçtiği anlaşıyor. Açılışa katılmaları ümit edilen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy davete icabet edemediler ve düzenleyiciler eski Millet Meclisi başkanıyla hanedanın birkaç hevesli üyesiyle yetinmek zorunda kaldılar. Medyadaki yansımalarıysa – görebildiğim kadarıyla – gayet az ve kısa süreli oldu. Konferansın içeriğine gelince, kendim getmediğim için pek bir şey söyleyemeyeceğim, ama giden güvenilir bir iki kişiden duyduğum kadariyle tahmin edilecek yüzüsellikte Hamid

güzellemeleriyle malumu ilamcı bil-dirilerin pek ötesine gidilmemişti.

Önemli siyasi figürlerin toplantıyı teşrif etmemesi veya edememesine dayalı aşırı yorumlara lüzum yok; Abdülhamid tutkusunun en yüksek mevkilerde biraz hız kaybetmiş olduğunu varsaysak bile – ki pek o fikirde değilim – medyada, yerel tarihçilikte ve popüler kültürde bu konuda bir durulma olduğunu söylemek zordur. *Payitaht Abdülhamid* isimli dizi gösterimine devam etmekte,⁵ başta *Derin Tarih* olmak üzere popüler tarih dergilerinin kapak ve içeriğinden "Ulu Hakan" konulu yazılar ve görseller eksilmemekte, gazetelerde ve web sayfalarında onunla ilgili haber, yorum ve görüntüler bombardımanı devam etmekte, belediyelerden muhtelif devlet kurumlarına kadar birçok ortamda Abdülhamid'in öncülüğünün örnekleri sıralanmaktadır. Bunun siyasi ve ideolojik bir moda olduğunu görüp önemsemek veya "bu da geçer yahu" kabilinden bir teselli bulmak mümkünse de doğrusu ben bu kadar hafife alamıyorum. Bir yandan insan, bir vatandaş olarak ülkesinin demagoji ve ucuz otoriter ideolojilerin girdabından bir türlü kurtulamamasını kendine yediremiyor; fakat daha da önemlisi bir tarihçi olarak, ilgi ve uzmanlık alanının bu kadar kolay bir şekilde siyaset, ideoloji ve popülizm tarafından yozlaştırılıp adeta hedefe alınmasını hazmetmek iyice zorlaşıyor. Bu yüzden – özellikle bu derginin sayfalarından – gerçek manada tarih araştırmasından çok, siyaset ve topluma hakim olup tarihe ve tarihçiliğe tehdit oluşturduğuna inandığım çeşitli sorun, olgu ve kurguları ifşa edip eleştirmeye amaçlayan yazılar kaleme aldım.⁶ Bir yıl önce yayınlanan sonuncu yazım Osmanlı – ve özellikle Abdülhamid dönemi – siyasi kültürüyle

Cumhuriyet ve günümüz Türkiye'si arasındaki devamlılık meselesine eğilerek tarihi analiz ile siyasi söylem arasındaki dengeyi ikincisinin lehine iyice kaydıracağım bir deneme oldu. Bu yüzden de dosya içinde görüleceği üzere başımı belaya soktum ve en azından kısmen cevap vermek mecburiyetinde kalacağım bazı eleştirilerin hedefi oldum.⁷

Bu dosyayı hazırlarken yukarıda izah ettiğim gibi başlıca iki amacım vardı. Bunların ilki Abdülhamid kurgusunun bugün siyaseten kullanımının yüzeyselliğini ve esas itibarıyla gerçek tarihçiliğe verdiği zararı ortaya koymaktı. Diğeri ise bu sözde tarihçilik karşısında neler yapmanın mümkün olduğunu göstermek için aynı dönemde eleştirel bir gözle bakan özgün çalışmaları ve/ya geleceğe yönelik araştırmaları teşvik için bir gündem yaratmaktı. Bu amaçla konu ve dönemle ilgili çalışmalarını özellikle kıymetli ve öncül bulduğum birkaç meslektaşımı dosyaya katkıda bulunmak üzere ikna ettim. Başvurduğum kişilerin neredeyse hepsi bu davetimi çok kısa bir sürenin getirdiği cendereye rağmen kabul ettiler; kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Necip Fazıl ve takipçilerinin menâkıpnameyi andıran eserleri istisna tutulursa Abdülhamid hakkındaki yegâne kapsamlı biyografinin yazarı François Georgeon, padişahın hilafet siyaseti hakkında gayet aydınlatıcı bir yazıyı kaleme aldı.⁸ İlginç bir şekilde, (benden) genç neslin temsilcilerinden Panislamizm ve İslam âlemi konusunda çok ses getiren çalışmalar yapmış olan Cemil Aydın aynı konuda — yani Abdülhamid'in hilafet ve İslam siyaseti konusunda — eleştirel bir yazıyla günümüzde hakim anlayışın ne kadar tarihi gerçeklerden uzak olduğunu mükellemce ortaya koydu.⁹ Tam yirmi yıl önce çok yankı uyandıran ve bence hâlâ dönemle ilgili en ilginç kitaplardan birinin yazarı olan Selim Deringil'in bu sayıda yer almaması olmazdı; o da beni kışkırtmadı ve günümüzde Abdülhamid ile ilgili mevcut literatürün — iyisiyle, kötüsüyle — son derecede faydalı bir değerlendirmesini kaleme aldı.¹⁰

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Kongrelerinde

Vefatının 100. Yılında
**Sultan II. Abdülhamid
ve Dönemi**
Ulusal Kongresi

22-24 Ekim 2018
İstanbul

Genel Program

22-24 Ekim tarihleri arasında düzenlenen "Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi" uluslararası kongresin program kitapçığının kapağı

Bu fırsatla da biraz önce bahsettiğim son makalemi gayet sert bir şekilde eleştirmekten geri kalmadı... Eski öğrencim ve artık meslektaşım, Abdülhamid döneminde sosyal devlete benzer bir oluşumun gelişmesiyle ilgili çok önemli bir çalışma yayınlayan Nadir Özbek de benzer bir şekilde tarih yazımına odaklanarak, çok daha kuramsal bir seviyede Abdülhamid tarihçiliğinin ürünleriyle bazı sorunlarını eleştirel bir şekilde mercek altına aldı." Bunu yaparken aynı makalem bir kez daha eleştirilerden nasibini almış oldu. Özel bir dosyanın editörünün kendisini hedef alan eleştirilerle dolu iki yazının yazarlarını "kendi eliyle" katkıya davet etmiş olmasının neyin en iyi izah edeceğine tam karar veremedim. Kaderin cilvesi mi, aymazlık mı. İlahi adaletim, görünmez kaza mı. Allah'ın soğası mı, yoksa örnek alınacak bir açık fikirlilik mi? Sanıyorum olumlu düşünüp bu durumu henüz çok iş ya-

pılması gereken bir alanda gerekli ve faydalı bir tartışma fırsatı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dosyanın diğer bir yazısını Abdülhamid döneminin mühim bir vechesi olan taşra idaresi konusunda gayet önemli bir çalışma yapmış olan Gökhan Çetinsaya'ya borçluyuz." Gerçi yazısı bu konuyla değil, Abdülhamid denince genellikle akla gelen başlıca sorunlardan biriyle, yani kendisine atfedilen ama doğruluğu son derecede tartışmalı olan hatırat meselesiyle ilgilidir. Nihayet, eski öğrencilerimden Saadet Özen, biraz benzer bir şekilde Abdülhamid ile birlikte devamlı anılan bir konuyu, padişahın kendi portresinin yapılması ve teşhir edilmesi konusunda yaşadığı ele almaktadır. Dönemin görsel malzemesiyle ilgili yıllardır biriktirdiği malzeme ve tecrübeye dayanarak bu yaşağın aslında hiç de sandığı kadar katı olmadığını zengin örnekler sayesinde

Aydan Celik'in
kaleminden
Abdülhamid

ve sağlam bir analitik çerçeve içinde ortaya koymaktadır.

Bu yazıların sayesinde ortaya faydalı ve dengeli bir dosyanın çıktığını ümit ediyorum. Hem yeni ve özgün malzemeyi hem de var olan birikim hakkındaki sentez yorumlarını bir araya getirerek, genel olarak da hem yöntem hem kuramsal çevre hem de siyasi bağlam açısından dengeli bir dağılım sağlandığını, dolayısıyla da farklı okuyucuların ilgisini çekebilecek bir malzeme biriktigini düşünüyorum. *Toplumsal Tarih* dergisinin 25 yıl ile 300 sayıyı geride bıraktığı, baskı adedini artırıp bir genişleme hamlesi yaptığı bu noktada, bu girişimin verimli olacağını içtenlikle umuyorum. Bu dosyada yer alan yazıların farklı tarz ve kapsamlarının derginin akademik alan ile popüler alan arasında seyreden tarzını iyi yansıttığı fikrindeyim. Vurgunun kâh daha kuramsal kâh daha belgeci/deneyci olduğu, kimi yazıda yeni özgün malzemeye, kiminde ise mevcut birikimin eleştiri-

rel incelemesine öncelik verildiği bu dosya, bence, konuya önyargı veya siyasi beklentiyle değil de merakla yaklaşılabilecek olan herkese bir şey katabilecek niteliktedir.

Bu yazıların kapsayıcılığı ve derginin yer sınırları düşünüldüğünde bana bu kısa sunuştan başka pek fazla bir görev düşmüyor. Projenin ilk safhasında Abdülhamid'in "halka ilişkiler" dehasının bir örneği olarak "Padişahım çok yaşa!" ifadesi üzerinden geleneksel alkışın modern slogana dönüşümünü ele alan bir yazı yazmayı düşünmüştüm. Elde ettiğim yazıların zenginliği ve doyuruculuğu karşısında bu projeyi ötelemeyi ve bu sunuş metniyle Abdülhamid'e ayrılmış bir *Illustration* bölümü tasarlamakla yetinmeye karar verdim. Ne var ki yukarıda da belirttiğim üzere yazıların ikisinde bu konuyu kısmen de olsa ele alan bir makaleme eleştirilerin bulunması nedeniyle bu eleştirilere fazla uzatmadan cevap verme ihtiyacı duyuyorum.

Selim Deringil'in itiraz ve eleştirilerini özetleyecek olursam, mesele Abdülhamid'i, söz konusu yazımda Türkiye'deki otoriter ve keyfi geleneğin, devletin içi boşalmış veya karanlık – derin – oluşunun ve yargının iktidara bağımlılığı gibi olumsuz olguların sorumlusu, yani "Türk devletinin bütün sorunlarının müsebbibi" olarak göstermeme dayanmaktadır. Selim Deringil'e göre bu konudaki hatalarım, 1) Abdülhamid'i tek müsebbip veya tek öcül olarak gösterip sonrasındaki etken ve nedenleri hesaba katmamam; 2) bunu yaparken – dersini çalışmamış bir tarih öğrencisi gibi – tipik bir teleoloji tuzağına düşmem; 3) Abdülhamid'e bu kötülükleri bağlarken zımnen kendisine olduğundan çok daha fazla bir güç ve zekâ atfetmem.

İlk iki nokta birbirine bağlıdır. Her şeyden önce müsebbip ile öcül aynı şey değildir. İlki, nedensellik ilişkisi gerektirir, oysa ikincisi sadece belirli bir olguyu ilk ortaya koymuş veya "icat" etmiş olmayı. Benim genellikle söylediğim, Abdülhamid'in Osmanlı-Türk siyasi geleneğinde birkaç önemli olgunun öncüllüğünü yapmış olmasıdır. Bunlar kabaca: 1) Tanzimat'ın iyi kötü oluşturmaya çalıştığı hukuk devletini dağıtmak ve yerine kendi etrafında kümelenen keyfi ve otoriterlikte bir düzen kurmak; 2) Tanzimat'ın oluşturduğu – çok sorunlu da olsa – meşruti ve temsili idare şekli bir anda kesip atmak ve otuz sene müddetle baskı altında tutmak; 3) Osmanlı İmparatorluğu'nun – gene kör topal da olsa – eşitlik kavramı üzerinden çokulusluluk denemesine son verip onun yerine Müslüman "millet-i hakime" üstünlüğüne dayalı bir sisteme dönmek; 4) bunu yaparken İslam'a dayalı bir ideolojiyi modern araçlarla yayarak imparatorluğun niteliğini bu yönde değiştirmek; 5) Balkan göçünden sonra Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasındaki çekişme ve kutuplaşmayı artırarak etnik temizliği andıran ilk modern katliamların zeminini hazırlamak; 6) "ya biz, ya onlar" ve "devletin bekası" gibi ulus devletin habercisi kavramları geliştirmiş ve pekiştirmiş olmak; 7) Yıldız

Mahkemesinde olduğu gibi hukuku tamamen hükümlerinin altına alıp siyasi emellerinin bir aracı haline getirmek...

Bu (ve daha fazlası) olgulara Abdülhamid'in öncül bir rol oynamış olması kendinden sonra olanların müsebbibi, hele tek müsebbibi olmasını gerektirmez. Bu öncülüğünü tanımak İttihat ve Terakki'nin veya Kemalist rejimin kendi dönem ve bağlamlarına özgün müdahalelerini hiçe saymayı da gerektirmez. Bunun teleolojik olması için, Abdülhamid'in yaptıklarının kendinden sonra gelen dönemlerde olanların tek veya başat belirleyicisi olması gerekir; oysa benim vurguladığım belirleyicilikten çok devamlılıktır. Tabii ki teleoloji riski her zaman mevcuttur, hatta bir dereceye kadar eşyanın tabiatından sayılabilir, zira tarih daima ilerisinin – bugünün veya daha yakın bir geçmişin – bilinciyle yazılır.¹⁴ Burada önemli olan benzerlik, ilham veya devamlılık gibi olguları nedensellik ile karıştırmamak, dolayısıyla da belirleyicilik (determinist) kurgulardan kaçınmaktır. Abdülhamid konusuna dönecek olursak benim asıl vurgulamak istediğim nedensellik değil, öncüllük ve devamlılıktır. Abdülhamid'in derin devleti, devletin bekası kavramını, siyasallaşmış hukuku "icat" etmiş olmasının bunların sonraki dönemlerde veya bugün devam ediyor olmasını veya hortlamasını kaçınılmaz yapan bir şey değildir; ama Osmanlı ve Türk siyaseti kültürünün repertuarında mevcut olduklarını ve dolayısıyla da olası hallerde gündeme gelebileceklerini gösteren bir tespittir.

Selim Deringil'in bu tespitlerle Abdülhamid'i olduğundan daha güçlü ve duruma hakim gösterme riski bulunduğu eleştirisi ilkesel olarak makuldür. Fakat unutmamak gerekir ki Abdülhamid'in saltanatı 33 yıl, istibdadı ise neredeyse 30 yıl sürdüyse bunun dayandığı bir sistem ve bu sistemin toplum üzerinde kalıcı etkileri olması kaçınılmazdır. Hafiye teşkilatının bazen komik derecede ifrata vardığına, binlerce jurnalın saçma sapan nedenlerle yazıldığına, so-

nunda da birçoğunun çöpe gittiğine şüphe yoktur. Fakat bu durum, çok daha az sayıda da olsa ciddiye alınan jurnallerin birçok kişinin hayatını kartmaya yettiği gibi, jurnalcılık ve ihbarcılık müessesinin "verimsiz" bile olsa ülke içinde güvensizlik, korku, sinme, kin, düşmanlık gibi hislerin etrafı sarmasına neden olmuştur. Bu anlamda jurnallerin ancak binde biri okunuyor olsa bile sistem gene de amacına ulaşmakta, toplumu müthiş bir baskı altında tutmayı başarmaktaydı. Dolayısıyla bu eleştiride Barry Unsworth'ın bir romanından uyarlanmış olan *Pascali's Island* isimli bir filmi "delil" olarak sunulması bir yana, eksik ve fazla dar bir analiz söz konusudur.

Zaten bu eleştiride bana en şaşırtıcı gelen, "en hafifinden insafsızlık", "bu denli ağır biçimde suçlamak", "günah keçisi yapmak" gibi tabirlerle yüze çıktığini hissettiğim duygusal boyuttur. Benimle ilgili olmasa da bunun en ilginç tezahürü, *Payitaht İstanbul* dizisini eleştirirken Selim Deringil'in İngiliz elçisini tokatlama sahnesinin saçmalığını haklı olarak ortaya koyarken, onun yerine Engin Akarlı'nın doktora tezinden aldığı ve Abdülhamid'in İngiliz elçisi tarafından azarlandıktan sonra "Ben senin gırtlığına sarılmasını bilirdim, ama ne yapayım, *memurum* yapamam!" sözlerinin altındaki "çaresizlik, bastırılmış kızgınlık ve eziklik" hislerinin "uyduruk bir tokat sahnesinden çok daha anlamlı ve acıklı" olduğu yönündeki sözlerdir. Aslında bu sözleri aktaran, Abdülhamid'in Selanik'teki sürgün yıllarındaki doktoru Hüseyin Atıf Bey'dir. Dolayısıyla bu sözlerin, olayın üzerinden on beş sene kadar geçtikten sonra tahttan indirilmiş bir hükümdar tarafından sarf edilmiş olduğuna düşününce biraz dikkatli olmak gerektiği kanısındayım. Kişilerin özellikle siyasi başarısızlıktan sonra kendilerini temiz çıkartmak için geriye dönük olarak anılarını çarpıtmaya meyilli olmaları bir yana, otuz sene kadar Osmanlı topraklarını en otokratik şekilde yönetmiş olan Abdülhamid'in kendini "memur" olarak tanıtmayı "anlamlı ve acıklı" bulmadığım gibi, hiç de inandırıcı ol-

mayan bir riyakârlık olarak gördüğümü söylemeliyim.

Bu da zaten makalemin en sorunlu yanını ortaya koymaktadır. Selim Deringil eğer Abdülhamid'e haksızlık ettiğini düşünüp beni inesafta davet ettiğinde bir bakıma duygusal davranmış oluyorsa, ben de tam aksine Abdülhamid'e karşı tarafsız olmakta zorlanarak ve döneminde uygulanmış olan hukuksuzluk ve şiddeti vurgulamaya çalışarak aynı şekilde bir duygusalı sergilemiş oluyorum. Buna bir de güncel boyutu eklemek gerekir: Günümüzde Abdülhamid hayranlığı artıp bunun uğruna tarihi disiplininin en temel ilkelerinin feda edildiği görüldüğü tam aksine Abdülhamid'e yüklenmeye giderek artan bir ihtiyaç duymaktayım. Başka bir deyişle yazımın ister istemez tepkisel, dolayısıyla da duygusal bir boyutu olduğunu inkâr edemem. Bu durum ise bazı tespit ve iddialarımın daha keskin, hatta abartılı bir hal almasına neden olabilmektedir. Yazımın aslında akademik bir makaleden çok farklı olarak bir tür deneme formatında olması bunun belki de en belirgin tezahürüdür.

Bunun izlerini sanıyorum Nadir Özbek'in eleştirilerinde görmek mümkündür. Çok daha soğukkanlı ve kuramsal düzeyde düşünülmüş olan bu yazıda payıma düşen eleştiri birkaç düzeyde şekillenmektedir. Bunların ilki, Selim Deringil'in de üzerinde durduğu Abdülhamid'e fazlasıyla yüklenme ve belirleyici bir rol biçme meyli olarak özetlenebilir. Buna hem öncüllük/nedensellik açısından hem muhtemel bir tepkisellik bakımından cevap verdiğim için tekrar değinmeyeceğim. Sadece belirtmem gerekir ki Nadir Özbek'e göre Abdülhamid'e bu tür bir yüklenme, takip eden dönemlerde ve özellikle bugün görülen sorunların kendi dinamikleri ve nedenlerine odaklanmak yerine tarihte belirleyici bir kökenden kaynaklanıran bir "ayrı/özel yol" (*Sonderweg*) arama çabasına dönüşme riskini taşımaktadır.

İkinci nokta, Abdülhamid'e atfettiğim olumsuz rolün gereği, kendisinden

LE MUSÉE DE SIRS N°5

Kızıl Sultan Abdülhamid. [Auguste Jean-Baptiste Roubille, *Le Musée de sirs* (Paris: A 6 Cie, 1900). Fransa'nın meşhur karikatür ve reklam sanatçısı Auguste Roubille'in (1872-1955) çizdiği kartpostal boyutunda (9 x 14 cm) karikatürlerden oluşan bu albüm, Fransızca "cire" (balmumu) ile "sire" (hazret, hükümdar) kelimeleriyle oynayarak 1900 yılında dünyanın başlıca liderlerini bir araya getirmektedir

önce gelen Tanzimat elitinin hukuk devletini "kör topal" olarak nitelemem de gene de fazlasıyla yüceltmış olduğumdur. Bu durumu vurgulamak için de "anekdot" olarak nitelediği iki karşı örnek vermektedir. Biri, hukukçu kimliğiyle bilinen Ahmed Cevdet Paşa'nın Kozan dağlarında yerli halka zulüm işlemekten çekinmediği, hatta keyif aldığı; diğeri ise Tanzimat'ın "kurucu babası" Mustafa Reşid Paşa'nın Banker Cezayirliyan'la birlikte ancak oligarşik olarak tanım-

lanabilecek bir düzen kurmuş olduklarıydı. Daha genel anlamda vurgulanan, Tanzimat döneminin hiç de sanıldığı kadar toz pembe ve adaletin hakim olduğu bir düzen olmadığı, ciddi hukuksuzluk, adaletsizlik ve şiddet vakalarının yaşandığının unutulmaması gerektiridir.

Bu konuda pek aynı fikirde değilim. Tanzimat dönemini "kör topal" olarak tanımlamamın bu tür sapma ve çelişkileri kapsayacak kadar esnek olduğunu ümit etmenin ötesinde, şu veya bu paşanın zulme, rüşvet veya yolsuzluğa meyyal olması konusundaki münferit örneklerin sorunlu olduğunu düşünmekteyim. Tanzimat'ı bir özgürlük ve adalet cenneti olarak hayal etmeden de Abdülhamid'in oluşturduğu rejim ile olan bazı temel farklılıkları vurgulamanın mümkün olduğu kanısındayım. Abdülhamid'den önce Abdülaziz de özellikle saltanatının son beş yılında istibdadı ciddi şekilde meylettiği, tahatı bir bakıma da bu meyinden dolayı kaybetmişti. Bu anlamda 1876 yılı içinde yaşanan darbe ve anayasasının ilanı – özellikle de Midhat Paşa'nın şahsında – Tanzimat'ın çelişkisini temsil ediyor gibidir. Önce zulüm sayılanı alt etmek için cebre ve hukuksuzluğa başvurmak, ardından da adaleti tesis için eşitlikçi bir meşruiyet kurmaya

çalışmak... Özünde Abdülhamid'in Abdülaziz'den daha iyi veya daha kötü olduğunu söylemek mümkün değilse de, en büyük özelliği herhalde amcasının başaramadığını yapabiliş ve bunu otuz sene müddetle sürdürebilmiş olmasıdır. Nedenleri ne olursa olsun ortaya çıkan rejim Tanzimat sisteminden farklı ilklere dayanarak ve modernitenin desteğiyle o zamana kadar kullanılmamış olan birçok siyasi ve ideolojik aracın sayesinde yepyeni ve birçok açıdan çok daha etkin bir sistem ortaya çıkmıştır.

Buna mukabil Nadir Özbek'in "devletsiz ve Abdülhamid'siz son dönem Osmanlı tarihi yazmak" ve devlet/hukuk devleti kavram ve normlarının belirleyiciliğinden kurtulmak konularındaki önerisinin çok yorinde olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki buradaki en büyük sorun olarak, bu konuda ihtiyaç duyulan kuramsal çerçeve ve önermeleri – Özbek'in de gösterdiği gibi – Batı literatüründe büyük ölçüde bulmak mümkünse de, Osmanlı tarihi bağlamında bu tür çalışmaların oturtulabileceği somut veri ve malzemenin bulunup değerlendirilmesinin henüz emekleme aşamasında olduğunu kabul etmek gerekir. Belki de bu dosyanın yönünde cesaretlendirici bir rol oynayabileceğini ümit etmek gerekir.

DİPNOTLAR

1. Üniversitelerle kurulan merkezlerin adında "uygulama ve araştırma" ifadesini içermesinin bir mecburiyeti olduğu bilinmekle beraber, II. Abdülhamid'i konu alan bir merkez söz konusu olunca "uygulama" sözünün yer alması insanı ister istemez gülümseten bir durumdur.
2. <http://sultanabduhamid.yildiz.edu.tr/i-abdulhamid/>
3. <http://sultanabduhamid.yildiz.edu.tr/kongre/>
4. Edhem Eldem, "Kemalizm Öldü, Yaşans Hamidizm" (Paris: CNRS Éditions, 2017); Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berkay (İstanbul: Homer Kitabevi, 2016).
5. Bu dizi başlangıcından beri bir türlü cevabını bulamadığım bir soruyu sormadan edemeyeceğim. "Paytaht Abdülhamid" ne demektir? Paytaht başkent demek olduğunu görebiz başlığı kullanmak, Atatürk üzerine yapılacak bir filme "Başkenti Atatürk" demek kadar saçmadır. Acaba yapımcıların bunun farkında mı değiller, paytahtın manasını mı bilmiyorlar, yoksa sycircinin bilimeyeceğine güvenerek tumuraklı bir Osmanlıca tarih yaratmak mı istemiyor? Gerçekten anlamış değiliz.
6. E. Eldem, "Geç Osmanlı Döneminden Günümüze İktidatın Bir Kitehi Nünesi: Arma-i Osmani", *Toplumsal Tarih*, 192 (Aralık 2009), s. 56-65; "Türkiye'de Arkeoloji ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, 232 (Nisan

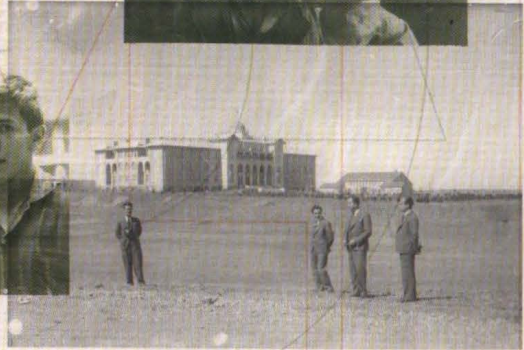
- 2013), s. 22-25; "Osmanlı Tarihini Türklerden Kurlarmak", *Cogito*, 73 (Bühür 2013), s. 260-282; "Ayasofya- Kilses, Cami, Abide, Müze, Simgesi", *Toplumsal Tarih*, 254 (Şubat 2015), s. 76-85.
7. E. Fidem, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine", *Toplumsal Tarih*, 288 (Aralık 2017), s. 24-37.
8. François Georgeon, *Abdülhamid II. Le sultan caillie* (Paris: Fayard, 2003); *Abdülhamid II. Le crépuscule de l'Empire ottoman* (Paris: CNRS Éditions, 2017); Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berkay (İstanbul: Homer Kitabevi, 2016).
9. Cemil Aydın, *The Politics of Anti-Westernism in Asia: Visions of World Order in Pan-Islamism and Pan-Asian Thought* (New York: Columbia University Press, 2007); *The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017).
10. Selim Deringil, *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (London and New York: I. B. Tauris, 1998); İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002); "Memalik-i Mahtusa" ifadesinin tercümesi kullanılan kitabın İngilizce başlığının etkileyiciliği karşısında

- Türkçe baskısına verilen başlığın alıcılığında lütfen hep hayal kırıklığı yaşamıştır.
- Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sosyali Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim, 2002).
- Gökhan Çelinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908* (London and New York: Routledge, 2006).
- Bu arada küçük bir hatırlatma: Telceloşi, Selim Deringil'in dediği gibi "bugünün değer yargılarıya geçmişi değerdendir" değildir. Yunanca "telos" (son) kelimesinden türenimsiz ve öne sürülen iddia varlığını sürdürmesi sonuca göre şekillenmektedir. tarihte de özellikle ilerde (bugün) olacak olanlara doğru evrilen bir nedensellik ilişkisinin belirleyiciliği için kullanılan bir kavramdır. "Bugünün değer yargılarıya geçmişi değerdendir" ifadesi anarokizmi veya daha da doğrusu presentizm (şimdikiçilik) olarak adlandırılır. Nâdir Özbek'in Abdülhamid döneminden bahsederken "sosyal devlet" tanımını kullanması; buna örnek olarak verilebilir. Dosyanın editörü olarak görevim S. Deringil'in bu hatırlatma görmez kalmamak olmalıdır. Ne var ki bu kadar eleştirinin içinde "bizim öğretilerimizi hep uyardığımız" türünden iğneli bir sözün eşliğinde bu hatırlatma yakalayınca bırakmaya karar verdimi tırlar etmiydim. *Mea culpa*, meo maximo culpa...

1932'DEN 1973'E GAZİ RESİM-İŞ

İDEALİST MEKTEP, ÜRETKEN ATÖLYE

27 Kasım 2018 - 17 Şubat 2019

SALT

kurucu Garanti Bankası

saltonline.org

Giriş ücretsiz

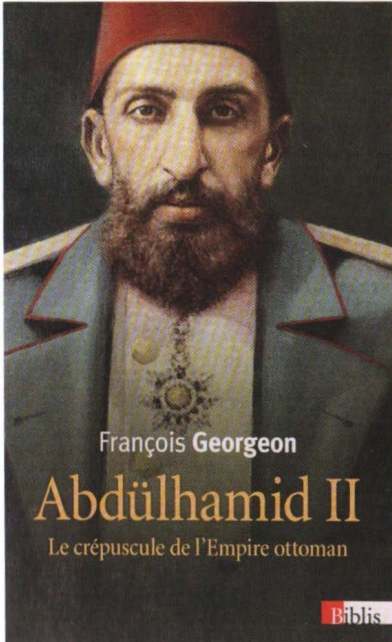
SALT GALATA

HİLAFETİN SON PARILTILARI

FRANÇOIS GEORGEON

Abdülhamid'in yürüttüğü hilafet politikası, padişahın Müslüman tebaasının gözünde meşruiyetini güçlendirmeyi, saltanat mevkiini yeniden kutsallaştırmayı ve imparatorluğun Müslümanları arasındaki birliği ayakta tutmayı hedeflerken, aynı zamanda dönemin büyük güçleriyle olan eşitsiz ilişkide kendisine bir koz sağlıyordu.

François
Georgon,
Abdülhamid
II (1876-1909).
Le crépuscule
de l'Empire
ottoman,
2. baskı
(Paris: CNRS
Editions, 2017)

1924 yılında, Avrupa devletlerine Lozan antlaşmasını dayattıktan ve Cumhuriyeti ilan edip başkenti Ankara'ya naklettikten birkaç ay sonra, Mustafa Kemal İslam'ın bin yıllık bir kurumu olan hilafeti lağvetmişti. Arapçada "yerine geçen" veya "yerini tutan" manasındaki halife terimi İslam ümmetinin başında Hz. Muhammed'in yerine geçenlere veriliyordu. Raşidin halifeleri olarak bilinen Peygamberin ilk dört halifesi Kureys kabilesine mensup olduklarından hilafet,

cemaat üzerindeki cismani iktidarı temsil etmekteydi. Onları, İslam medeniyetinin altın çağı boyunca Şam'da Emevi hilafeti, ardından da Bağdat'ta Abbasi hilafeti takip etmişti. Fakat kısa sürede Kurtuba ve Kahire'de hilafet adını taşıyan yerel güçler ortaya çıkmış ve İslam dünyasının birliği bozulmuştu. Bağdat'ın 1258'de İlhanlılar tarafından alınmasıyla hilafet, Kahire'ye taşınmış ve o tarihten sonra büyük ölçüde siyasi bir kurgu mertebesinde kalmıştı. Bu kurum, son parlak dönemini on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında "son büyük padişah" Sultan II. Abdülhamid'in zamanında yaşamıştı.

Osmanlı döneminde hilafet on sekizinci yüzyılın sonlarında yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Rusya'yla 1774'te imzalanan ve Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı hakimiyetine son veren Küçük Kaynarca antlaşmasında Osmanlı padişahının Müslüman Kırım Tatarları üzerinde "İslam dininin halifesi" olarak ruhani bir iktidar muhafaza ettiği belirtiliyordu. Yaklaşık aynı dönemde hilafetin, 1517'de Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı padişahı I. Selim'e son Abbasi halifesi el-Mütevekkil tarafından devredildiğine dair efsane yayılmaya başladı. Böylece Osmanlı devletinin topraklarını ve Müslüman nüfusunun bir kısmını başka devletlere kaybetmeye başladığı bir dönemde hilafet kavramı, Osmanlı sınırlarının dışında yaşayanlar dahil

bütün Müslümanlar üzerindeki "ahlakî ve ruhani iktidar" olarak yeniden anlamlandırılıyordu.

Hilafet konusunun yeniden alevlenmesi 1870'lere rastlar. Avrupa'nın İslam dünyası üzerindeki hakimiyeti Kafkaslarda, Orta Asya'da, Doğu Hindistan'da ve İngiliz Raj'ında artmaktaydı. Müslümanların gözünde Osmanlı İmparatorluğu giderek tek güçlü İslam devleti ve dolayısıyla onların da tek kurtuluş ümidi olarak belirmeye başlamıştı. Bu yörelerden heyet ve elçiler İstanbul'a gelerek Avrupalılara karşı halifenin desteğini istiyor, böylece Osmanlı iktidarının İslami boyutunun öne çıkmasına neden oluyordu. Osmanlı topraklarında ise Tanzimat'ın seküler politikaların yarattığı kimlik krizine tepkiyle artık "İslam birliği"nden bahsedilir olmuştuk. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkmasından üç ay sonra ilan edilen Kanun-ı Esasi'de, padişahın "şahsında İslam'ın yüce hilafetini" temsil edip, halife olarak da "İslam dininin koruyucusu" olduğu belirtilmekteydi.

Hezimetle biten 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında geleneksel müttefiklerinden yardım alamayan Osmanlılar, İslam dünyasından destek almaya çalıştılar da ne Kafkaslardaki Müslümanları ayaklandırma girişimleri, ne de Afganistan'ı harbe sokmak konusundaki gayretleri netice vermiştir. Ne var ki iletişim teknolojisinin ve

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yayınlanmış bir kartpostalda II. Wilhelm, Franz-Joseph ve V. Mehmed Resad portreleriyle cihat çağrısının zikredilmesi

özellikle basının gelişmesinin yarattığı yeni bir olguyla bu savaş, bütün İslam dünyasında Osmanlı hilafetine karşı yepyeni dayanışma duyguları tetiklemiştir. Hindistan Genel Valisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na endişesini özetle şu şekilde aktarıyordu: İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemediği takdirde cihat tehlikesiyle karşı karşıya kalınabilir. Gariptir ki imparatorluk savaştan hezimetle çıkarken İstanbul'daki halife ümmetin gözünde görülmemiş bir itibar kazanmıştı.

Abdülhamid, hilafeti iç siyasetinin temellerinden biri haline getirmiştir. Dinin birlik ve dayanışma için güçlü bir etken olduğunu düşünerek İslam'ı imparatorluğun siyasi ve toplumsal inşasının temeli olarak görmekte, dolayısıyla da hepsinden önce Müslüman tebaasının fikrini kale almaya kararlıydı. Böylece saltanatında gerçek bir "hilafet politikası" oluşturmaya başlamıştır.⁴

Bu politika her şeyden önce ona kişisel gücünü pekiştirmeye imkân vermiştir. Savaş sayesinde Babıali ve nezaretleri etkisiz hale getirerek kendi siyasi iradesini güçlendirdikten sonra iktidarına dini bir boyut da kazandırmak için hilafeti kullanmıştır. Saltanatında Kuran'ın bir ayeti sıklıkla zikredildi: "Ey iman eden-

ler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de" (Nisa 59). Osmanlı hükümdarlarının konumunu zayıflatmış olan Tanzimat'ın seküler eğilimlerinden sonra hilafet politikası saltanata tekrar kutsallık kazandırma teşebbüsü olarak görülebilir. Padişah ayrıca iktidarına yeni bir toplumsal temel oluşturmaya çalışıyordu. Tanzimat döneminde İstanbul'un Batılılaşmış bürokratları siyasi yapının omurgasını oluşturuyorlardı. Fakat onların başarısızlığı — ya da Abdülhamid'in başarısızlık olarak gördüğü — padişahı toplum içinde başka dayanaklar aramaya itiyordu. Özellikle daha geleneksel ve genellikle yabancıların çıkarına neticeler vermiş olan reformlara düşman olan taşranın Müslüman orta sınıflarına yöneliyordu.

Abdülhamid'i hilafeti vurgulamaya iten başka bir dürtü mevcuttu: Savaşın sonra ortaya çıkan yeni jeopolitik düzen. Hristiyan çoğunluklu toprakların kaybı ve Kafkaslarla Balkanlardan gelen muhacir dalgaları nedeniyle imparatorluk giderek İslamlaşmıştı. 1876 öncesinde %66 olan Müslüman nüfus oranı artık %75'e yükselmisti. İhtiyaç duyulan, bu çoğunluğa dayanarak birlik yaratmak, bu amaçla da Türk, Arap, Arnavut ve Kürtleri ortak bir kimlik etra-

fında yakınlaştırmaktı. Savaşın ertesinde Arnavutluk, Kürdistan, Suriye, hatta Hicaz'da kargaşalar baş göstermişti. Abdülhamid bu hareketleri yarım asırdır Balkanlarda Hristiyan nüfus arasında ortaya çıkmış olan milliyetçiliğin ilk işaretleri olarak yorumlamaktaydı. Dolayısıyla bir an evvel bu merkezkaç güçlere karşı bir önlem olarak küresel, birleştirici bir ilke bulmak gerekiyordu. Bu ilke, imparatorluğun Müslüman nüfusunun birleştirici aracı olarak düşünülen hilafetti. Aynı anda da özellikle Hristiyan Araplar tarafından yürütülen ve Osmanlı hilafetinin meşruiyetini hedef alan ve Osmanlıların gasp ettikleri hilafetin Araplara geri dönmesi gerektiğini iddia eden kampanyaya karşı koymak gerekiyordu.

1878 ile 1882 arasındaki kısa süre içinde imparatorluk Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Tunus ve Mısır gibi toprakları üzerindeki fiili hakimiyetini kaybetmişti. Bu kayıpların her birinde padişah, bu bölgelerdeki Müslüman nüfus üzerindeki ruhani haklarının korunmasını ve özellikle hutbede adının geçmesini sağlamaya özen gösteriyordu. Hilafet bağlantısı sayesinde bu topraklar Osmanlı haritalarında gözükmeye devam ediyordu. Hilafet, imparatorluğun toprak kaybına ideolojik bir cevap oluşturuyordu.

Abdülhamid
döneminde
Mekke

Abdülhamid iktidarının dini boyutunu perçinlemek için yoğun bir temsil politikası geliştirmiştir.¹ Kullandığı unvanların arasında "hilafetpenahi", "emir'ül-müminin" veya "zillullah fi'l-arz" gibi dini tabirler giderek önem kazanırken, resmi törenlerde kırmızı zemin üzerinde ay yıldızdan oluşan Osmanlı bayrağının yanında halifenin yeşil sancığı kullanılmaktaydı. Padişahın yeni bir imajını da yamak söz konusuydu. Kimi "gâvur" diye anılan Tanzimat döneminin "Batılı" padişahlarının imajının yerine erdemli, âdil, sade, cömert, seleflerinin av veya sayfiye gibi şımarıklıklarından uzaklaşarak Yıldız Sarayı'nda inzivaya çekilmeyi seçmiş bir hükümdar görüntüsü yaratmak söz konusuydu. Başka bir deyişle dine, ahlaka, edebe, geleneğe saygılı bir halifeye yakışır bir hayat süren padişah imajı yaratılmıştı.

Hilafet politikasının Müslüman topluma nüfuz edebilmesi için yeni araçlara ihtiyaç vardı. Abdülhamid şeyhlerden ve en revaçtaki tarikatlardan destek alarak kitlelerle daha yakın bir ilişki kurmaya çalışıyordu. Çoğu Arap kökenli olan ve sarayda ikamet eden bu kişiler hilafet politikasını yerel boyutuyla uygulamakla mükellefler. Bu bölgelerdeki itibarını artırmanın yolunu arayan padişahın maddi desteğiyle Suriye veya

Irak'ta tekkeler inşa ettiriyorlardı. Padişahın kendisi de imparatorluk ölçeğinde yürüttüğü hayıreseverlik siyasetinin gereği olarak camilerin, okulların, çeşmelerin, hastanelerin inşa veya tamerini sağlıyordu. Diğer taraftan yayıncılık, basın, hatta okullar, halife ve emirlerine itaat konusunu tekrarlayarak hilafete hizmet etmekteydi. Tanzimat döneminde hukuka ve kanuna itaat fikri geliştirilmişken, bu dönemde iş tersine dönmüştü: Devlet ile padişah özdeşleştirildiğinden, kendisine itaat şarttı.

Halife olarak konumunu meşrulaştırmak için Abdülhamid İslam'ın koruyucusu ve Haremeyn-i Şerifeyn'in (Mekke ve Medine) hadimi (hizmetçisi) unvanlarını özellikle vurgulayarak sıklıkla kullanmaktadı. Zaten Haremeyn'in bulunduğu Hicaz'ı imparatorluğun ilk vilayetleri mertebesine yükseltmiş, İstanbul'dan atanan valiyle iktidarı paylaşan Mekke Şerifi'ne özellikle ihtimam göstermişti. Her sene Hacı'nı düzgün bir şekilde düzenlenip hacıların bulaşıcı hastalıklardan korunmasına çalışılıp,² Mekke ve Medine'de fakirler için imaret, hastane, su şebekesi gibi kamu hizmetlerini sağlıyor, para dağıttırıyor, hacı kervanlarının Bedevi saldırılarına karşı korunmasına önayak oluyordu. 1900 yılında ise hacı-

ların ulaşımını kolaylaştırmak için Şam'ı Mekke ve Medine'ye bağlayacak olan Hicaz demiryolu projesini başlatmıştı. Bütün dünyadan Müslümanların maddi katkıda bulundukları bu demiryolu 1908 yılında Medine'ye varmıştı. Neticede Abdülhamid Hicaz'daki Osmanlı varlığını kuvvetlendirmiş, Mekke ve Medine'yi olası bir yabancı müdahaleden kurtarmış ve dünya çapında İslam halifesinin meşruiyetini korumayı başarmıştı.

Bu hilafet politikası Avrupa'yı korkutmuyor değildi. Girmeleri yasak olan İslam'ın kutsal şehirlerinin Avrupa ve Hristiyan Batı aleyhinde genel bir ayaklanmanın merkezi haline gelmesinden Avrupalılar endişeliydi. Ayrıca Kafkaslarda Nakşibendiler veya Kuzey Afrika'da Sünüsiler gibi sömürge düzenine karşı mücadele etmiş ve etmeye devam etmekte olan Müslüman tarikatlarının etkisinden de korkuyorlardı; uluslararası bir ağ oluşturan ve sömürge idarelerinin içine girmeyi başaramadığı bu tarikatların bazılarının da padişah tarafından Yıldız'dan yönetildiğine inanıyorlardı. Avrupa'nın en büyük korkularından biri, cihadın Abdülhamid'in elinde bir silaha dönüşmesiydi. Halife olarak bu yolla sömürgelerdeki Müslüman halkları sömürgeci Hristiyan devletlere karşı ayaklanmaya itmesi mümkündü. İstanbul'dan gelecek bir çağrı karşısında halife olan sadakat sömürgeci düzenin merkezi-ne karşı olan sadakatın öüne geçmez miydi?

Planlamizm tabirinin Avrupa'da kullanılmaya başlaması tam da Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına rastlamaktaydı. O dönemde Osmanlılar daha "İttihad-ı İslam", yani İslam birliğinden bahsetmekteydi. Aslında Planlamizm tehlike kavramını icat edenler, Tunus üzerindeki hakimiyetlerini (1881) meşrulaştırmak kaygısındaki Fransızlardı; bunu yaparken de İstanbul'u, Müslümanları Fransız himayesine karşı örgütlenmeye teşvik etmekle suçlamaktan geri kalmıyorlardı. Bu noktadan itibaren Planlamizm sömürge idarecilerinin korkulu rüyası haline gelmişti. Orhan Koloğlu'nun ifadesiyle "iki

Müslümanın birlikte kahve içmesi bile Panislâm ilan edilir" olmuştu.⁵

Hristiyan Batıyı saran bu korkuyu nasıl değerlendirmek gerekir? Abdülhamid gerçekten de sarayının duvarlarının ardından dünya çapında İslami bir ayaklanma mı hazırlamaktaydı? Aslına bakılırsa Yıldız'da bazı İslami şahsiyetler ve Arap şeyhleri mevcutsa da tutarlı ve birlik halindeki bir gruptan bahsetmek mümkün değildi. Bunların her biri belirli bir alana uzmanlaşmış "danışmanlar" olup kendi cemaatlerine hitap etmekteydi. Aralarında bir fikir birliği yoktu ve hilafetin hizmetinde bir tür "lobi" oluşturmaktan uzaktılar. Padişahın ilhamını alan bir İslamcı "enternasyonal" veya bir tür Müslüman "Komintern" söz konusu değildi. Cihada gelince, saltanatı boyunca Abdülhamid bu çağrıya müracaat etmekten imtina etmiştir. Onun gözündeki cihat, bir korkutma ve sindirme siyasetinin parçası olarak tehdit mertebesinde kalmalıydı. Büyük devletlerle oturmuş olduğu poker masasında bir blöftten ibaretti.

Yine de Abdülhamid, ulema yollayarak, tarikat ağını kullanarak, Kuran dağıtarak, konsolosları devreye sokarak, basını kontrol ederek, madalya ve nişanlar ihvan ederek İslam dünyasına yönelik bilinçli bir siyaset güdüyordu. Amacı, sömürge idaresi altındaki Müslüman kamuoyu üzerinde bir etki yaratmak, Müslümanlara Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir İslam devleti olduğunu, halifenin de ruhani önderleri olduğunu hatırlatmaktır. 1878 hezimetini rağmen, imparatorluk hala son büyük İslam devleti olarak itibarını koruyabiliyordu. Muhakkak ki sömürge altındaki Müslümanlar, safca bir tutumla, halifenin ve Osmanlı devletinin gücünü olduğundan fazla görüyorlardı.

Fakat bu da Abdülhamid'in işine geliyordu. Bu sayede büyük devletlerle olan ilişkilerinde kullanılmak üzere ve kendi ifadesiyle "bütün Müslümanları birleştiren bağlar ne kadar da güçlüdür" diyebilmek için elinde bir koz bulunduruyordu.⁶ Büyük Macar şarkiyatçı Arminius Vambéry'nin tabiriyle "Panislamizm korkuluğu"⁷ sayesinde padişah düvel-i muazzama (büyük devletler) ile olan pazarlık gücünü artırırken, dünyadaki itibarını da yükseltmiş oluyordu. Emperyalizmin hakim olduğu bu dönemde, hilafet politikası dünya çapında temsilcileri, donanması ve sermayesi olmayan fakir bir imparatorluğun adeta *Weltpolitik*'i (dünya siyaseti) haline almıştır.

Abdülhamid'in yürüttüğü hilafet politikası, padişahın Müslüman tebaasının gözündeki meşruiyetini güçlendirmeyi, saltanat mevkii'ni yeniden kutsallaştırmayı ve imparatorluğun Müslümanları arasındaki birliği ayakta tutmayı hedeflerken, aynı zamanda dönemin büyük güçleriyle olan eşitsiz ilişkide kendisine bir koz sağlıyordu. Pekiyi bu siyaset amacına ulaşmış mıdır? İmparatorluğun Müslüman nüfusu içinde milliyetçi akımların ortaya çıkmasını geciktirmiş olduğu kesirse de, bu pek uzun süreli olmamıştır. Arap milliyetçiliği 1908 Jön Türk ihtilalinden kısa bir müddet sonra doğmuş, Arnavutluk ise 1912'de bağımsızlığına kavuşmuştu. Diğer taraftan İslam'a yapılan bu vurgu, milletler arasındaki düşmanlıkları depreştirmiş, Ermeniler de bunun ağır faturasını ödeyen ilk topluluk olmuştur. Ayrıca Abdülhamid desteğini hilafette ararken İslam'da reform fikrini herhangi bir şekilde teşvik etmemiştir. Birçok modern okul kurarken, medreseleri adeta çürümeye terk etmiş, tarikatların ise en Sünni ve muhafazakârlarını destek-

lemiştir. Onun saltanatında İslam'ı modern dünyaya uyarlama yönündeki gayretler herhangi bir destek veya kabul görmemiştir. Kısacası, hilafet siyaseti hiçbir dini yenilik ve yenilenmeye kapı açmadığı gibi, tam aksine, birçok kişinin gözündeki İslam'ın tepki ve irtica olarak algılanmasına yol açmıştır.

Hicaz demiryolu madalyası

1909'dan sonra Abdülhamid'in selefleri de, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet çerçevesinde yürütmekte olduğu milliyetçi ve laik politika kapsamında hilafete artık ihtiyaç duymayıp lağvedinceye kadar halife unvanını taşımışlardır.

1914'te, Birinci Dünya Savaşı'nın en başlarında padişah ve halife olarak Sultan V. Mehmed Reşad, sömürgelelerdeki Müslümanları ayaklandırmak için cihat ilan etmiş fakat bu ümidi boş çıkmıştı. Ne var ki sınırlı yetkilere sahip olan son padişahların bir hilafet politikası güttüklerini, yani Abdülhamid gibi bu kurumu iç ve dış siyaset aracı olarak kullandıkları söylenemez. Son büyük Osmanlı padişahı aynı zamanda modern çağın ilk ve son halifesi olarak tarihe geçmiştir.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Gilles Veinstein, "Califat - Dictionnaire de l'Empire Ottoman", F. Georgeon, N. Yatin ve G. Veinstein (der.), Paris, Fayard, 2005. En son yayımlar arasında, Hugh Kennedy, *Caliphate: The Illusion of an Idea*, New York, Basic Books, 2016 ve Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined. The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, Princeton, Princeton University Press, 2018.

2 Bkz. François Georgeon, *Abdülhamid II. Le empire ottoman*, Paris, CNRS Éditions, 2017, s. 257-295.

3 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra, I.B. Tauris, 1998.

4 Sylvia Chiffolleau, *Le voyage à La Mecque. Un pèlerinage mondial en terre d'Islam*, Paris, Belin, 2015; Tbbi buyuklu ilgilı bız. *İlalde II.*

Abdülhamid'in Hae Siyaseti, Dr. M. Şakir Bey'in *İlalde II*atları, Gülden Sarıyıldız ve Ayye Kuvak (der.), İstanbul, Tuna, 2009.

5 Orhan Kılıçlı, "Dünya Siyaseti ve İslam Birliği", *Tarih ve Toplum*, XIV/83, s. 268.

6 Ali Vehbi Bey, *Avant la débâcle de la Turquie. Pensées et souvenirs de l'ex-sultan Abdul Hamid*, Paris-Neuchâtel, ty., s. 108.

7 Arminius Vambéry, "Pan-Islamism", *Living Age*, 25, 10 Kasım 1906, s. 356-367.

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN PAN-İSLAMİZMİ ANTI-EMPERYALİST MİYDİ?

CEMİL AYDIN

Abdülhamid'in mevcut anti-emperyalist imajının aksine, İngiliz-Osmanlı ittifakını pekiştirme gayesini önceleyen uzlaşmacı hilafet siyaseti; kendisinin halefleri ve Almanlar elinde 1914'te bir Osmanlı-İngiliz çatışmasına dönüştüğünde, olayın tüm tarafları ve Abdülhamid'in kendisi için de beklenmedik ve istenmeyen bir gelişme olacak ve bizzat Abdülhamid tarafından "ismi var, cismi yok" diye tanımlanan İslam âlemi ve hilafet fikirleri, 1914-1924 arasındaki en tesirli dönemine Abdülhamidsiz girecektir.

II. Abdülhamid'in 1876-1909 arasındaki 33 yıllık saltanatı döneminde, dünyanın değişik bölgelerindeki Osmanlı tebaasından olmayan Müslüman kamuoyunun Osmanlı sultanlarının halifeliğini tanıması, bizzat Abdülhamid'in geliştirdiği küresel ve anti-emperyalist bir İttihad-ı İslam siyasetinin başansı olarak görüle gelmiştir. Son zamanların popüler televizyon dizilerinde İngiliz elçisini tokatlayan, Açe'den Hindistan'a kadar olan bölgedeki Müslümanlarını sömürge yönetimle-

rine karşı isyana teşvik eden ve tüm enerjisini İslam ümmetinin bekasına adanmış bir halife portresi çizilen Sultan Abdülhamid'in bu sert erkek imajı, onu neredeyse bir direniş ve diriliş lideri kılmaktadır. Sanki Abdülhamid'in 1876 yılında tahta çıktığında kendisine tevdi edilen misyonun tarifi Osmanlı topraklarının yönetimi değil de, İslam âlemindeki mazlum Müslümanları Avrupa'nın haçlı zihniyetinden ve Hristiyan Batı medeniyetinin tahakkümünden korumakla görevli bir halifelikmiş gibi

anlatılan tarih masalı, ironik olarak dönemin Avrupa basınındaki "Kızıl Sultan" Abdülhamid imajıyla da örtüşmektedir. İngiliz, Rus, Fransız ve Hollanda sömürge memurları ve istihbarat ajanlarının bir kısmı da Abdülhamid'i dünyanın dört bir köşesindeki Müslüman halkı Hristiyan sömürge idarelerine ve hükümdarlara karşı itaatsizliğe teşvik eden bir komponun beyni olarak gösteren raporlar yazıp, sömürge medyasında bu imajın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Ana hatları 1960'lar sonrası soğuk savaş Türkiye'sinde şekillenen bu Pan-Islamist Abdülhamid hikâyesinin gözlüğüyle bakıldığında, 1908'deki Meşrutiyet ilanı ise, İslam âlemini savunan halifeye karşı yapılmış laik bir "Batılılaşma ihaneti" gibi görülmektedir.

Aslında Abdülhamid döneminin hilafet siyasetinin detayları bu anti-emperyalist halife imajının aksine mutedil, uzlaşmacı ve çatışma karşıtı bir dengeci manevi halife portresi çizmektedir. Zaten, kaderin cilvesi olarak, 1914 yılı Kasım ayında İslam âlemi adına Almanya ve Avusturya ile el ele verip Hristiyan âlemine cihat ilan eden ekip, Abdülhamid'i

Kahire Punch Dergisinde Osmanlı'nın Hristiyan İmparatorluklara karşı mücadelesini gösteren karikatür- Arkada Çin ve Japon imparatorlukları seyrediyor

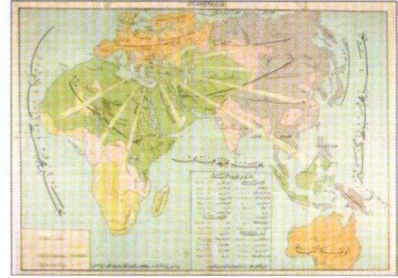
tahtan indiren Jön Türkler olacaktır. Günümüzdeki şeyh kerameti ve menakıpmasıcı gibi anlatılan Abdülhamid Han'ın siyasi zekâsının örnekleri arasında gösterilen Çin'e veya Japonya'ya elçiler göndermek gibi tarihi vakaların içinde, Müslüman halkı sömürge idaresine karşı direnişe teşvik etmek veya İngilizlere karşı cihat ilan etmek yoktur. Bilakis, Abdülhamid Han'ın yabancı elçilerle yaptığı görüşmelerde ve Avrupa kamuoyuna verdiği mesajlarda, kendi manevi tebaası olarak gördüğü Müslüman halkı Hristiyan hükümdarlarına itaate teşvik etmesi öne çıkmaktadır. Örneğin, Abdülhamid, Amerikan elçisi Oscar Strauss ile görüşmesinde, Amerika'nın Filipinleri işgali esnasında karşılaştıkları Müslüman direnişi için arabuluculuk yapma ve halife olarak oradaki Müslümanlardan Sulu sultanlarını işgalci Amerikan idaresiyle uzlaşmaya teşvik etme sözü vermişti. Dönemin Amerikan başkanı McKinley, Strauss'u 1899 yılında Abdülhamid'i yazmaya ikna ettiği ve Filipinler'de Sulu Sultanlığı ile anlaşma yapmalarına vesile olan bu fikir için tebrik etmişti.¹ Amerikalıların Filipinleri işgalleri sırasında, İngilizlere kıyasla çok daha fazla yerli halkı katlettiği düşünülürse, Abdülhamid'in bu işgalci gücün işine gelecek bir şekilde Müslüman sultanları uzlaşmaya teşvik etmesi onun anti-emperyalist karizmasıyla fazlasıyla çelişmektedir. Otuz üç yıllık saltanatı boyunca sürekli diğer imparatorluklar ile barış içinde geçinmeye çalışan, hiçbir zaman sömürge altındaki herhangi bir Müslüman topluluğa cihat çağrısı telkininde bulunmayan, daima uluslararası hukuku işleterek Osmanlı Devleti'nin haklarını koruyan bir padişahın nasıl anti-emperyalist halife imajı kazandığı tarihsel hafıza disiplini çerçevesinde üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur.

II. Abdülhamid'in saltanatı dönemine denk gelen ama onunla sınırlı olmayan 1870-1920 arasındaki elli yıllık dönemde Osmanlı padişahlarının hilafet unvanlarının küreselleşmesi, modern dünya tarihinin en dikkat çekici gelişmelerinden

birdir. Burada yeni ve beklenmedik gelişme, Abdülhamid'in kendi tebaası olan Arapların gözündeki halifeliğiyle ilgili meşruiyeti değildir zira Osmanlı İmparatorluğu, Türklerle olduğu kadar Araplara da aitti. Abdülhamid'in bir iç siyaset konusu olarak halifelige vurgusu başlı başına önemli bir konu olup, bu algı ile Tanzimat sonrası gayrimüslimlere eşitlik veren siyasi süreçle ilişkisi açısından yeni birtakım çelişkiler ortaya çıkmıştır. Ancak dış politikayla ilişkilenen padişahın Hint Okyanusu bölgesindeki itibarı, daha önce hiçbir Osmanlı sultanına nasip olmayan bir algıya dönüşmüştü. Türkiye'deki Abdülhamid hayranları arasında dikkate alınmayan daha da önemli nokta ise, Osmanlı hilafetine sadakatini beyan eden Hintli Müslümanların büyük çoğunluğunun da siyasi anlamda Hindistan'daki İngiliz yönetiminin sonunu getirmeyi planlayan bir anti-emperyalist düşünceye sahip olmayan, bilakis İngiliz kraliçesi Victoria veya oğlu Kral Edward'a sadakatleriyle tanınan liderler olmalarıdır.

Abdülhamid'i sömürge karşıtı ve direnişçi bir gözle anlatan Pan-Islamizm kurguları, Hindistan'ı İslam âleminin aslı bir toprağı olarak görüp, İngilizlerin Hindistan'ı yönetmeye çalıştığı andan itibaren oradaki Müslümanların Osmanlı halifelerinden aldıkları ilhamla sürekli direniş içinde olmasını tabii gören varsayımlara sahiptir. Oysa Hindistan'da bir Osmanlı hilafeti bağlılığının oluşması ile Hint Okyanusu bölgesindeki İngiliz hakimiyeti arasında çatışmacı değil, simbiyotik bir ilişki söz konusudur ve biraz da İngiliz politikalarının teşviğiyle Osmanlı padişahının halife ünvanı Hindistan'da yaygınlaşmıştır. 1880 öncesinde Hindistan'daki İngiliz yönetimi, Mekke ve Medine'nin hamisi olan Osmanlı padişahlarının kraliçenin dostu olduğunu vurgulayarak, bu vesileyle Müslüman tebaa üzerindeki meşruiyetini artırmaya çalıştığı gibi, Ruslara karşı Osmanlı yanlısı mesajlar vermiştir. Bu ortam içerisinde Hint Müslümanlarının hem Kraliçeye ve hem de Halifeye bağlılığı çelişkili görülmemiştir. Ö-

neğin 1883 yılında yazdığı kitabını Abdülhamid'e ithaf eden Cırağ Ali, hem İngiliz İmparatorluğu'na hem de İngiliz himayesi altında yarı ege-men bir prens konumunda olan Haydarabat Nizamı'na sadık, reformist Seyyid Ahmed Han ekolünden bir âlim-bürokrattır.² Osmanlı hilafetine bağlılıklarıyla bilinen Aga Han,

Osmanlı Ders kitaplarından bir İslam Alemi Haritası

Muhammed İnşauallah, Şibli Numani, Seyyid Emir Ali ve diğer Müslüman liderlerin büyük çoğunluğu da aynı zamanda İngiliz hanedanına sadakatlerini belirtmekten çekinmemişlerdir. Asıl sorulması gereken soru, Hint Müslüman âlimlerin ve bürokratların niçin İstanbul'daki halifenin manevi hakimiyetine sadık bir Müslüman olmak ile İngilizlerin siyasi otoritesine sadık bir Müslüman olmak arasında bir çelişki görmedikleridir.

Bunun da ötesinde, Osmanlıların tarihlerinde hiçbir zaman Hint alt kıtasına hakim olmadıkları ve Cırağ Ali'nin bu kitabını Abdülhamid'in 93 Harb'i'ndeki acı yenilgisinden sadece beş yıl sonra yazdığı düşünülürse, Hint Müslümanlarının neden büyük bir savaştan hezimette çıkmış Osmanlı padişahının hilafet sıfatına daha fazla sarılıp, İstanbul'daki halifeye sadakatini kendi siyasi kimliklerinin aslı bir unsuru haline getirdikleri sorulmalıdır. Zaten Abdülhamid dönemi hilafet anlayışının küreselleşmesinin en şaşırtıcı yanı, 93 harbi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin bile tartışıldığı bir dönemde, Hint Müslüman kamuoyunun hilafete olan bağlılığından vazgeçmemesi ve 1924 yılına kadar devam edecek olan Hint Müslümanları, Londra ve İstanbul arasındaki çok hassas dengeli üçlü ilişkiyi başlatmasıydı.

abdülhamid'in küreselleşen halife imajının arkasındaki çelişkiler, onun halefi olan Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin için de geçerli olmuştur. Bu iki padişah; Kuzey Afrika'da, Balkanlarda ve Arap âleminde toprak kaybettikçe ve işgale uğradıkça, ironik olarak halife unvanlarını daha da pekiştiriyor görünmektedir. Mayıs 1919'da, İsmaili mezhebinin imamı ve İngiliz tahtına en sadık Müslümanlardan olan Ağa Han liderliğindeki Hint hilafet komitesi Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'la Paris'te buluşup, Osmanlı hilafetini korumasını talep ettiklerinde işi sürdürekiler tezler. Osmanlı hanedanının son elli yılındaki hilafet fikrinin tüm çelişkilerini de dillendirmektedir.¹ Zira, Ağa Han ile heyetteki diğer Müslümanlar ve ilindü yoldaşları, İngiliz ordusundaki Hint Müslüman askerler olarak Osmanlı halifesi için ilan ettiği cihat çağrısını dinlemeyerek Osmanlı'nın mağup edilmesini sağladıklarını işi sürerek, karşılığında halifelğin korunmasını istemek gibi bugünkü anti-emperyalist imajla ve klasik Sünni hilafet teorisyle bağdaştırılması zor çelişkili bir talepte bulunmuşlardır.

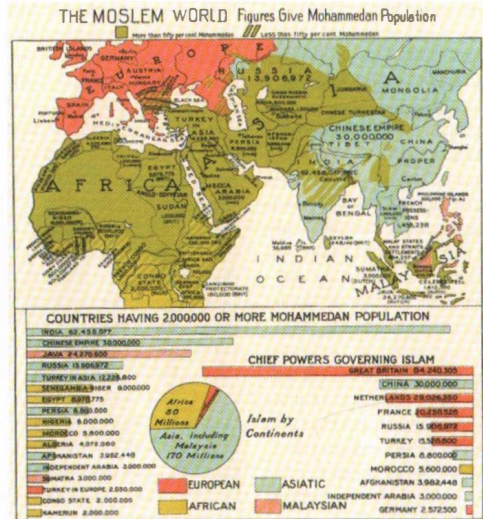
1860'lardan sonra Osmanlı sultanının dünyanın değişik yerlerindeki Müslüman halkın gözünde halife olarak gördüğü itibar, 18. veya 19. yüzyıllardaki hilafet anlayışından devralınan ve klasik Sünni siyaset anlayışına dayanan bir dini hassasiyetin Avrupa sömürgeciliği döneminde güçlenmesiyle açıklanamaz. Zira tarih boyunca hep değişik devletlere bağlı olarak yaşayan Müslüman halklar arasında küresel olarak bir hilafet anlayışı ve fikrini 19. yüzyıl öncesinde görmediğimiz gibi; buharlı gemiler, telgraf ve matbu gazetecilik öncesinde böyle bir geniş coğrafyaya yayılmış Müslüman kamuoyundan bile bahsetmek mümkün değildi. Osmanlı hilafetinin küreselleşmesi, 1860'lardan sonra ortaya çıkan "İslam alemi" bilinci ile paralel olarak gelişmiş olup, Sünni hilafet anlayışı ile değil, daha çok Müslümanlara yönelik Avrupa sömürgeci rejimlerinin geliştirdiği ırki teorilerle ilişkilidir. Hem Osmanlı alemi fikri hem Osmanlı hilafetinin küreselleşmesi, geçmiş-

ten tevarüs edilgen geleneksel bir dini anlayış olmayıp, aksine Avrupa sömürgecilik döneminde ve sömürgeciliğin Müslümanları ırkı olarak dışlaması vesilesiyle oluşan modern bir algıdır. Bu modern emperyal karakterli sebebiyle dünyanın değişik yerlerindeki Şii, İsmaili, Ahmedi ve Dürzi gibi Sünni olmayan Müslümanlar da Osmanlı hilafetine olan manevi sadakatlerini kolayca ifade etme yolu bulmuşlardır.

Özellikle Hint Müslümanlarının 1870'ler ile 1924 arasındaki dönemde Osmanlı hükûmetlerini kendi halifeleri olarak kabul etmeleri genelleşek fıkı ve dîni hassasiyetlerin depreşmesiyle değil, emperyal küreselleşmenin yarattığı Müslüman kimliğinin sayıklık, Yahudilik veya sarı ırk gibi bir ırkî kategori haline gelmesiyle ilgilidir. 1857'deki İngiliz karşıtı isyanın ardından bazı İngiliz şarkiyatçıların "cihatçı" Müslümanların sadakatinin "güvenilmez" tezine apolojistik olarak cevap vermek zorunda kalan Hint Müslüman önderlerinin gözünde Tanzimat reformlarıyla Osmanlı halifesi, Müslümanlık ile medeniyet ve terakki arasındaki uyumu gösteriyordu. Oryantalizmden güç alan Avrupa'daki Müslüman karşıtı ırkçılık, Müslümanların için sürekli "sizin dininiz fanatik ve cihatçı, siz ne medenî olabilirsiniz ne de eşit vatandaş" gibi

tezler ürettikçe, dünya çapında bir-
birleriyle ilişkî içinde güçlü bir Müslü-
man entelektüel ağı, Tanzimat'tan
aldığı ilhamla bir dizi karşı tezler
geliştirmesine vesile oldu. Osmanlı-
ların Mekke, Medine, Kudüs ve Nefec
gibi tüm kutsal toprakların himaye
olması bu itibarda önemli bir rol oy-
nuyordu ancak Mekke ve Medine'yi
daha sonra idare eden Suudi hanedan-
ı, petrol gelirlerinden verdiği zengin-
lik içinde ve tüm çabalara rağmen,
hiçbir zaman Osmanlı hanedanına
nasip olan saygınlığa ulaşamamıştır.
Bu saygınlığın temelindeki en önemli
etken, Müslüman reformist elitlerin
ve aydınların silahlâ değil, kaleme
ve yayına yaptıkları fikir cihadı
için Osmanlı Devleti'nin oynadığı
önemli roldür. 1870'ler ile 1920'ler
arasındaki dönem, modernist Müs-
lûman düşüncesinin altın çağı olup,
dünyanın her yerindeki değişik Müs-
lûman entelektüel ve yayın; terakki,
ilericilik, eşitlik gibi konularda İslâm
ile medeniyetin uyuştuğunu vurgu-
lamıştır. Müslüman reformistlerin
fikir cihadının asıl amacı, onları yö-
neten imparatorluk içinde eşitlik
kazanmaktı, illakî bağımsız olmak
değildi ve uzun vadede Avrupa'daki
Müslûman karşıtı ırkçılığı zayıflatıp
yeniliğe uğratmayı başardı. İşte bu
ırkçılık karşıtı çabada, bizzat halife-
nin liderliğinde köleliği ve cizyeyi
kaldırıp, kendi tebaasına karşı ırkçı

**Samuel
Zwemer'in
Islam Alemleri
Haritası-1908**

lik yapmayan Osmanlı modeli bizzat Tanzimat reformları sayesinde çok önemli bir gurur vesilesi haline gelmiştir. Aynı zamanda, yine İngiliz yönetimine direniş vesilesi olarak, halifenin manevi otoritesine itaat de değerli bir söyleme dönüşmüştü zira sömürge yönetimlerinin Müslüman tebaanın dini hayatlarını genelde özgür kıldıklarını ve siyasi işlerini yönetirken inançlarına karışmadıklarını vurguladığı bir dönemde, bir Hint Müslümanının halifeye itaatini dini bir vecibe olarak sunması sömürge sekülerizmiyle çelişmediği gibi Hindistan'daki Müslümanlara çoğunluğu oluşturan Hindu'lara göre belli bir temsil avantajı vermektedir. Ancak İngiliz ve hatta Hollanda, Rus ve Fransız idarecileri için, başka ve rakip bir imparatorluğun hükümdarının manevi halife olarak gösterilmesi oldukça sınır bozucu bir gelişmeydi ve yer yer Hint Müslümanları tam da İngiliz idarecilerinin sınırlarını bozmak için bu vurguyu yapmaktaydılar.

Kanun-ı Esasi (Osmanlı anayasası) ve Osmanlı hükümetinde görev alan gayrimüslim bürokrat ve nazırlardan gururlanan bu halife sevgisi, II. Abdülhamid'in kişiliğinden ziyade Osmanlı hanedanı ve Tanzimat'ın temsil ettiği medeni imparatorluk simgelerine hürmeti içeriyordu. Örneğin, Avrupa basınında yazan Muhammed Barakatullah gibi Hint Müslümanları, bir yandan dünyadaki tüm Müslümanların halifesi olarak gördükleri Abdülhamid'in Avrupa basınındaki Kızıl Sultan portresine itiraz etselerde, öte yandan Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi askıya alarak hilafetin gerçek potansiyelini heba ettiğini düşünerek 1908 İhtilali'ni hilafeti zedeleyen bir devrim değil, aksine hilafetin gerçek demokratik yüzünü açığa çıkaran bir hareket olarak karşılamışlardır.⁴ Zaten Hindistan'daki hilafet hareketinin zirvesi Abdülhamid dönemine değil; Sultan Reşad, Vahideddin ve Halife Abdülmecid'in dönemlerine rastlayacaktır. Dolayısıyla Abdülhamid'in küresel olarak hilafet unvanını güçlendiren İttihad-ı İslam, Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkacak olan İslamcılıkla karıştırılmaması gereken ve gerçek ma-

hiyeti Hint Müslümanlarının siyasi mücadelelerinin stratejileri ve İngiliz imparatorluğunun Müslümanlara yönelik siyasetleri kapsamında anlaşılacak bir gelişmedir.

93 Harbi'nde Rusya ile savaşırken İngilizlerin Kırım Harbi'nde olduğu gibi askeri destek vermemesinin hayal kırıklığını yaşayan Osmanlı elitleri gibi Abdülhamid de Hint Müslümanları arasındaki hilafet sevgisiyle gurur duyarken, diğer yandan da küreselleşen hilafet sempatisini İngiliz ve Osmanlı imparatorlukları arasında özel bir ilişkinin tutkallı kılmaya çalışmıştır. Abdülhamid'in hilafet unvanının İngiltere'deki en güçlü savunucusu olacak olan Abdullah Quilliam Efendi'nin İngilizce yazdığı ve Londra'daki elitler arasında bilinen dergi ve kitaplarda sık sık vurguladığı

gibi, Osmanlı ve İngiltere dünyadaki en büyük iki Müslüman imparatorluk olarak özel bir ilişkiye sahip olmalıydı.⁵ Zira dünyada en çok Müslüman tebaaya sahip İngiltere, bu Müslümanların halifesi olan Abdülhamid'in yönettiği ülkeyi sürekli desteklemekle yükümlü olmalıydı. Zaten 1911'de İtalyanların Trablus'u işgali sırasındaki Osmanlı yanlısı Hint matbuatının en önemli vurgusu da İngilizlerin Osmanlılara yardım ederek, dünyanın en büyük Müslüman imparatorluğu olmanın gereğini yerine getirmeleri gerektiği olmuştur. Winston Churchill, Osmanlı hükümetine yazdığı bir mektupta, daha önce Quilliam'ın sıkça tekrarladığı "dünyanın büyük iki Müslüman imparatorluğu" sözünü tekrarladıktan sonra buna rağmen İtalyan-Osmanlı savaşında tarafsız kalmak zırunda olduk-

Abdullah
Quilliam
Bey Efendi-
Abdülhamid'in
İngiliz Adalı
Şeyhülislam

larını belirtmişti.⁶ Abdülhamid'in hilafet propagandasını yapan en mahir isimlerden Abdullah Quilliam veya Seyyid Emir Ali'nin tahayyül ettikleri dünya düzeninde, kara ırkın Afrika'sı ile sarı ırkın Asya'sı gibi ayrı bir jeopolitik âlem olarak ortaya çıkan "İslam âlemi"nin manevi halifesi olan Abdülhamid ve halefleri, bu sorum-

luluklarını İslam âleminin en büyük kısmını yöneten İngilizler ile iş birliği halinde, imparatorluklar arası barış bozmadan, tüm Müslümanların hakları ve terakisi için kullanmaktaydılar. Hilafetin Müslüman tebaasını imparatorluklar arası barışçı dünya düzeninin ve birliğinin aracı haline getirme fikri ile Abdülhamid, sadece İngiliz değil, Fransız, Rus ve Hollanda imparatorlukları ile de dostane geçiş dengeli bir siyaset izlemiştir.

Bu Osmanlı-İngiliz jeopolitik ittifakını meşrulaştıran "İslam âlemi" ve "hilafet" anlayışları, Kasım 1914'te çok ters bir yorumla, Almanya ile ittifak yapan Osmanlı yönetiminin hilafeti İngiltere'ye karşı cihat ilan eden yorumuyla sunulmuştur. Ancak, İttihat ve Terakki hükümetinin Sultan V. Mehmed Reşad adına ilan ettiği bu cihat çağrısını, Abdülhamid'in İttihad-ı İslam anlayışıyla özdeşleştirmek büyük bir tarihi çarpıtma olur. Osmanlı hilafetine anti-empyrist bir tat katan Abdülhamid değil, bugünkü tarihi hafızada neredeyse unutulmuş bir padişah olan Mehmed Reşad ve onun rızasıyla ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki liderlik kadrosudur. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki belli muhafazakâr kesimlerin Abdülhamid merkezli bir anti-empyrist

Müslümanlık hikâyesi ve tarih hafızası kurarken, hilafete cihat soslu İngiliz karşıtlığı rengini katan Sultan Reşad'la hiç ilgilenmemeleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir garipliktir.

HAKANLIK, TANZİMAT VE MEKKE HADİMLİĞİ

Osmanlı hilafetinin itibarının dünyanın değişik yerlerindeki Müslüman elitlerin nezdinde artması Abdülaziz döneminde başlayıp, Vahideddin dönemine kadar devam eden genel bir sürecin parçası olup, kısmen Abdülhamid'in kişisel siyasetinin ötesinde bir anlama sahiptir. Daha 1873 yılında Sultan Abdülaziz'i ziyarette gelen Açe elçisi Muhammed Zahir, o dönemde İstanbul'da bir İttihad-ı İslam tartışmasının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Buradaki önemli husus, Açe elçisinin veya Buhara'dan gelen elçinin aynı zamanda İngilizlerle de görüşmeleri ve onlardan da yardım istemeleridir. Zamanla diğer Müslüman hanedanlar da Osmanlı halifesi ile sembolik ve kültürel bir bağ güçlendirmeye çalışmıştır. Zanzibar sultanı Bargaş bin Said, Hac için Mekke'ye gitmeden önce Osmanlı sultanından izin istemiş ve kendisine Abdülaziz tarafından Mecidiye nişanı gönderilmiştir. Bir sonraki Zanzibar Sultanı Ali bin Hamud da Abdülhamid döneminde ilişkisini göstermek için Osmanlı usulü fes ve kıyafetini kendi memurlarının resmi kıyafeti olarak seçmiştir. Abdülhamid sonrasında, Sultan Reşad'ın halifeligi zamanında tüm Zanzibar halkı Osmanlıları Trabzon Savaşları'nda desteklemek için İtalyan ürünlerini boykot etmiştir.⁷

İran'daki Kaçar şahırları ve hem Seyyid hem Sünni olduğu için teorik olarak hilafet makamına daha uygun olan Fas sultanları da yine Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'ni bir rakip Müslüman hanedan olarak değil, manevi hilafetin merkezi ve bir müttelik olarak görmeye başlamıştır.⁸ İngiliz himayesindeki Cohor (bugünkü Malezya'nın bir eyaleti) Sultanı Ebubekir, İstanbul'u Abdülhamid döneminde birincisi Londra'ya ziyareti sonrası memleketine dönerken, diğeri ise Hac farzını eda ettikten

sonra Mekke'den Cohor'a dönerken iki kere ziyaret etmiştir. Her iki seferde de Abdülhamid tarafından kabul edilip onurlandırılan Ebubekir'e Mecidiye nişanının yanı sıra iki de cariyeye takdim edilmiştir.⁹ 1893'ten sonra, kısmen bu İstanbul ziyaretlerinin etkisiyle, Sultan Ebubekir, Osmanlı hukukundaki Mecelle'yi Cohor Sultanlığı'na uyarlayıp uygulamaya çalışmıştır.¹⁰ Halifelige manevi itaatin vesilesiyle, Mecelle gibi Tanzimat reformlarının süzgecinden geçmiş bir İslam geleneği yorumu da diğer Müslüman toplumlara yayılacaktır. Aynı zamanda, Abdülhamid ve Osmanlı hilafeti hayranı Hint Okyanusu bölgesinin Müslümanları, Osmanlı hanedanının Orta Asya'daki imparatorluk tecrübesinden devralınan Han ve Hakan sifatlarına da sıkça kullanılabildiler.

Değişik Müslüman sultanlıklar veya direniş hareketleri Osmanlı padişahından askeri veya diplomatik sahadan yardım istemeye çalışmış olsa da, Abdülhamid rejiminin herhangi bir Avrupa imparatorluğunu askeri olarak karşısına alacak şekilde, zayıf bir Müslüman topluma askeri yardım yapabilmesi mümkün olmamıştır. Zaten Osmanlı-Hint Okyanusu Müslümanları arası ilişkide asıl güç sahibi taraf, nüfus ve ekonomik imkanları ile o dönemdeki en büyük imparatorluk olan İngiltere üzerindeki potansiyel siyasi baskısı sebebiyle Osmanlı'ya yardım edip, onu korumaya çalışan Hint Müslümanlarıdır. Doğrudan askeri veya diplomatik destek yerine, nişanlar, elçiler ve ziyaretler gibi sembolik bir diplomasi ile hilafetin sömürge altındaki Müslüman tebaayla olan manevi ve sembolik ilişkisi vurgulanmıştır. Örneğin Siak Sultanı, Hollanda ve Almanya gezisi sonrasında Endonezya'ya dönerken İstanbul'u ziyaret edip halifeye hürmetini sunmuştu. Doğu Borneo'daki Kutei Sultanlığı'nın bir prensi olan Sosronegoro'nun İstanbul ziyaretinde Abdülhamid, Hollanda elçisinin potansiyel İttihad-ı İslam kaygılarını gidermek için ona Müslüman tebaasını Kraliçe Wilhelmina'ya sadık olmaya teşvik ettiğini söylemiş ve gerçekte de yaptığı bu olmuştur. An-

cak Hollanda sömürge memurlarının, kendi tebaası Müslümanlar ile başka bir imparatorluğun sultanıyla ilişkilerinin manevi mahiyetini tartışması bile Snouck Hurgronje gibi oryantalistleri kendi imparatorluklarının Müslümanlar gözündeki meşruiyeti hakkında kaygılandırarak bir gelişme olmuştur. Endonezya'daki Hollanda sömürge memurları, Yemen Hadrami Arap tüccarların Osmanlı fesi giyerek, ticari ilişkilerde Osmanlı vatandaşmış gibi hukuki eşitlik istemesine itiraz etmişler, yine Endonezyalı öğrencilerin Kahire veya Mekke yerine İstanbul'a gitmelerini istememişlerdir. İstanbul'daki Tanzimat okulları reformist ve Batı usulü eğitim verse de, Hollanda sömürge memurları Endonezyalı öğrencilerin hilafetin merkezileşen olan yakın ilişkisini, paranoyak bir ruh haliyle çok sakıncalı bulmuşlardır."

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mekke, Medine, Kudüs ve Necef gibi hac veya diğer dini ziyaret mekânlarının hamisi olması muhakkak ki Abdülhamid'in küresel ölçekteki itibarının yükselmesini vesile olmuştur. Ancak buharlı gemi ve trenlerin sağladığı avantajla Hollanda, Fransa, İngiliz ve Rus imparatorluk tebaası Müslümanlardan Hac seyahati yapabillerlerinin sayısının yaklaşık on katına çıkması, Abdülhamid rejimi için bir avantaj olduğu gibi, aynı zamanda bir baş ağrısı ve zorluk da teşkil ediyordu. Mekke'nin hamisi olmak, yüz binlerce hacı için temiz su ve uygun kalacak yer sağlama sorumluluğunu beraberinde getirmektedir. Hac ziyaretini yaptıktan sonra halifeye dua eden bir İngiliz veya Rus Müslümanı, herhangi bir haksızlık, hastalık veya kötü muamele durumunda, aynı halifenin görevini yerine getiremediğini ve hatta Hristiyan imparatorlukların bazı açılardan Müslümanlar için daha bile iyi olabileceğini de aklına getirebiliyordu. Zira başlangıçta kendi tebaası olan Müslümanların, Hristiyan sömürge memurlarının girişi dahi yapmadığı Osmanlı yönetimindeki Mekke'de Hac için bulunmalarını şüpheli gören ve Pan-İslamist komplo paranoyasına kapılan İngiliz, Rus ve Hollanda sömürge memurları

zamanla tam tersine Hac seyahatini iyi idare edip, Müslüman hacıları üzerinden Osmanlı idaresine baskı yapmanın ve kendi devletlerini Abdülhamid rejimine kıyasla daha başarılı bir Müslüman imparatorluk olarak göstermenin yolunu da bulmuşlardır. Örneğin İngiliz ve Rus pasaportu taşıyan hacıların bir kısmı, miras, ticaret anlaşmazlığı veya vatandaşlık hakları gibi herhangi bir hukuki meseleyle karşılaşınca Osmanlı hükümetine bağlı kadrların hükmüne razı olmaksızın, Cidde'deki İngiliz veya Rus konsolosluklarına giderek kapitülasyonlardan istifade etmeye çalışmışlardır. Hristiyan tebaasının konsolosluk mahkemelerini ve kapitülasyonları kullanmasından bıkmış olan Osmanlı bürokratları, Müslümanların işine geldiğinde halifenin manevi himayesini kullanıp, gelmediğinde başka bir imparatorluğun tebaası olma hakkını kullanmasını bir baş ağrısı, hatta ihanet olarak görmüştür.¹² Bir Tanzimat hükümdarı olarak Abdülhamid'in otoritesi, imparatorluğun İstanbul veya İzmir gibi şehirlerinde kapitülasyonlar vesilesiyle zaten zaafa uğramışken, halife olarak Mekke'deki egemenlik hakları bile çok daha fazla sayıda Müslümana hükmeden Avrupa imparatorluklarının hukuki ve siyasi müdahalelerine maruz kalıp tirpanlanabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Halife

nolojisi sayesinde fakir Müslümanlar Hacca gidebilmeye başlayınca, hem kolera gibi bulaşıcı hastalıkların taşıyıcısı haline geldiler hem de Abdülhamid'in İttihat-ı İslam propagandasına maruz kaldıkları zannıyla Avrupalıların ırkçı genellemelerine konu oldular. Kendilerini yöneten Hristiyan memurlarca kolera ve Pan-İslamizm mikrobi taşıdığı varsayılan bu Müslümanların büyük çoğunluğu, sömürgeci küreselleşmenin buharlı gemi, telgraf ve tren gibi altyapı hizmetlerinin onlara sağladığı nimetleri kendilerini hacı yapan Allah'ın bir lütfu olarak götüre, Osmanlı halifesinin manevi otoritesini de kendilerini idare eden "gâvur" hükümdarların gücünü dengeleyen bir araç olarak kabul etmişlerdir. Ancak yollarda dolandırılıp parasız kalınca, evlerine dönmek için İngiliz veya Rus konsololarından bilet parası istemeyi ve onların himayesini talep etmeyi dini kimlikleri açısından çelişkili görmemişlerdir. Aynı şekilde, Mekke'den Rusya'ya doğru evlerine dönerken herhangi bir zorlukla karşılaşınca Osmanlı hükümetinden yardım talep eden bir Tatar veya Özbek Müslüman, tabii olarak dilekçesine halifeye överek başlayacaktır. Bir Osmanlı memuru ise, cami avlularında yatan bir Buharalı hacıyı, maddi imkânı olmadan Hacca gitmeye çalıştığı için fıkhen hatalı bulsa da neticede aynı

Osmanlı hilafetine anti-emperyalist bir tat katan Abdülhamid değil, bugünkü tarihi hafızada neredeyse unutulmuş bir padişah olan Mehmed Reşad ve onun rızasıyla ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki liderlik kadrosudur.

Abdülhamid'in kutsal topraklar ve Hac üzerindeki denetim ve kontrolü modern Suudi Krallığı'nın aynı denetimine göre çok daha zayıf kalmıştır.

Hac tecrübesi açısından Sultan Abdülhamid'in halifelik unvanı ile dünyanın değişik yerlerinde bulunan Müslümanlar arasındaki ilişkiye bakıldığında çok karmaşık bir sahneyle karşılaşılır. Zira kısmen "gâvur" tek-

zamanda halife olan Osmanlı sultanının hükmettiği topraklarda aç ve perişan bir hacı görmek istemeyeceği için en azından merkezi hükümetten yol parası bulup, evine göndermeye çalışacaktır.¹³ Tüm bu süreç neticesinde, bir Rus tebaası hacı, Osmanlı topraklarında karşılaştığı karantina gibi bazı zorluklardan şikâyetçi olsa da ve bazı Osmanlı şehirlerinde Rus şehirlerine göre az gelişmiş bulsa da,

Rusya toprakları içinde Hristiyan hacılara göre daha kötü muamele görüldüğü ve ayrımcılığa uğradığı için, Osmanlı topraklarını kendi dini kimliği açısından daha güvenli ve huzurlu bir yer olarak görebilmişti.

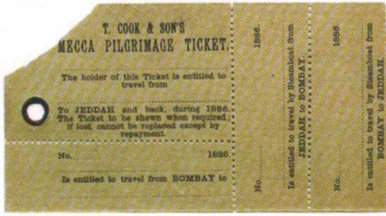
Ancak unutulmaması gereken husus; Abdülhamid'in birinci vazifesinin

alabilmişlerdir. Örneğin, 1906 yılında İsmail Gaspiralı ile Reşid Rıza'nın Kahire'de düzenlediği Dünya Müslümanlar Kongresi'ni Abdülhamid himaye etmemiş ve böyle bir kongrenin İstanbul'da toplantısı söz konusu dahi olmamıştır.⁴ Zaten paranoyak Avrupa sömürge psikolojisinde düşman bir İttihad-ı İslam lideri olarak

halifenin manevi otoritesine karşı gösterilen saygı anti-emperyalist bir siyasi mahiyette olmaması, aksine, Abdülhamid'in imparatorluklar arası barış ve denge arayan vizyonuyla uyumlu bir şekilde, Müslümanların Hristiyan hükümdarlara sadakatini teyit eden ve tamamlayan bir mahiyet kazanmıştır. Bu anlamda Abdülhamid'in hilafetinin küresel mahiyet kazanması imparatorluklar düzenine meydan okuyan değil; tersine bu düzende savaşsız ve kavgasız, uluslararası hukuku işleterek, değişik imparatorluklar arasında Müslümanlar vesilesiyle bir dostluk ve dayanışma yaratmaya çalışan bir tahayyülü temsil eden bir güç olmasındandır.

Sultan Abdülhamid'in bu emperyal ve manevi hilafet vizyonuna rağmen, onun döneminde ortaya çıkan İslam âlemi fikrinin çelişkilerinin Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmasına ve Osmanlı-İngiliz çatışmasına giden yolu da hazırlamış olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Abdülhamid dönemi hilafet anlayışının Hindistan, Hollanda sömürgeleri veya Rusya'daki gücü, yönetimi altındaki Müslümanların hayatının her yönünü kontrol etmeye azimli ırkçı sömürge idarecilerini paranoya derecesinde rahatsız ediyordu. Her ne kadar Müslüman tebaa sadık olduğunu belirtse de, yüz binlerce Müslümanın her yıl Hacca gitmesi, seyahat ve ticarete bulunması, dergi yayımlaması, birbirinden haberdar olması ve birbiriyle irtibatlarının artması ve aynı dönemde de herkesin ırklar ve medeniyetler çatışmasından bahsetmeye başlaması imparatorluk arası ilişkilerde jeopolitik vizyon, kuşku ve algıyı çok önemli kılmaya başlamıştı. İşte böyle bir ortamda, Yusuf Akçura 1904'deki *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli kitabında bir taraftan Osmanlı hilafeti tahayyülünün İslam âlemindeki tesirinin farkındayken, diğer taraftan bunu mahir bir şekilde tekrar Rusya karşıtı bir hamleyle İngiltere ile ittifakın parçası yapmayı da öneriyordu. Mısır'daki Denişçi Olayı sırasında, Mısır kamuoyunda şiddetli bir İngiliz karşıtlığının yükselmesi karşısında panîge kapılan İngiltere yönetimi bir yandan

Abdülhamid rejiminin herhangi bir anti-emperyalist projeyi desteklemesi için bir sebep de yoktu. Hicaz Demiryolu Projesi gibi İttihad-ı İslam projeleri de anti-emperyalist bir hassasiyetle değil, bilakis hilafetin küresel manevi gücünün tesiriyle Hindistan gibi yerlerde destek görmüştür.

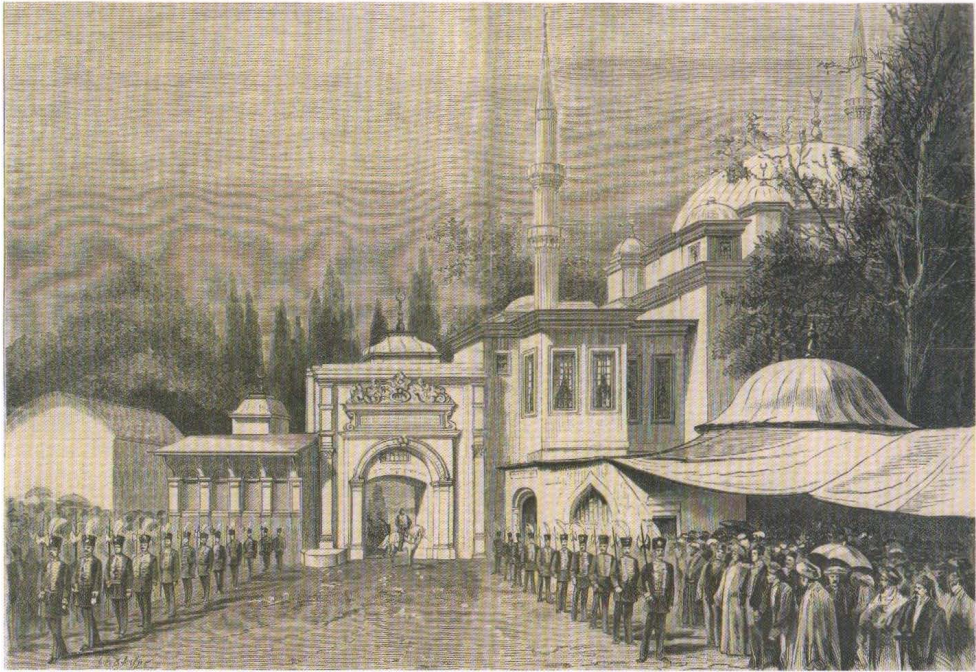
T. Cook Buharlı Gemi Şirketine Ait bir Hac Bileti, 1896 Tarihli

kendi imparatorluğunun terakki ve birliği olmasıyla birlikte, onun için asıl meselenin Ermeni ve Rumların sadakatini kazanmak olduğudur. Abdülhamid, muhtevası muğlak olan halife sıfatına sahip olmadan önce, egemenlik hakları taşıyan bir (padi) şah, han ve sultandır ve onun birincil görevi Osmanlı topraklarının idare ve selametidir. Dünyadaki Müslümanların sadece beşte birine hükmeden Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Müslümanların Abdülhamid'e halife olarak manevi bağlılığı ona uluslararası diplomasi ve güç dengesi içinde pek çok avantaj sağladığı için fazladan yük olabilmekte, yeni sorumluluklar eklemekte ve kısmen Avrupa'daki Osmanlı düşmanlığını da kıskırtmaktaydı. Halifelik unvanıyla gurur duyan ve bunu en iyi şekilde ifa etmeye çalışan Osmanlı hanedanı, tüm bu karmaşık güçleri dengelemeye çalışırken daha sonraki anti-emperyalist yorumu tabi Pan-İslamizm anlatımıyla çelişen pek çok tavr

görmüş Osmanlı sultanı, herhangi bir somut kongreye ev sahipliği yapasa, bu paranoyayı doğrulayıp, kendi aleyhindeki düşmanlığı da artırmış olacaktı. Fakat daha önemlisi, Abdülhamid rejiminin herhangi bir anti-emperyalist projeyi desteklemesi için bir sebep de yoktu. Hicaz Demiryolu Projesi gibi İttihad-ı İslam projeleri de anti-emperyalist bir hassasiyetle değil, bilakis hilafetin küresel manevi gücünün tesiriyle Hindistan gibi yerlerde destek görmüştür. Zira bu demiryoluna bağlı Hint Müslümanlarının büyük çoğunluğu İngiliz imparatorluğuna sadık Muhammed İnşauallah gibi liderlerdir. Onlar için Müslüman mühendislerce inşa edilen bir Hac demiryolu, İslam ile terakkinin bağdaştığını ve Müslümanların Hristiyanlara göre geri olmadığını gösterdiği için çok önemlidir, Müslümanları cihat ve direnişe davet ettiği için değil.

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı padişahının, "İslam âlemi" diye adlandırılan ve altı imparatorluk arasına bölünmüş jeopolitik bir bölge içindeki kamuoyu nezdinde halife olarak kabul görmesi ile itibarı artmıştır. Ne var ki, Rusya'dan Hollanda sömürgelerine, Zanzibar'dan Hindistan'a kadar olan bölgelerde,

Kılıç alayı,
L'Illustration,
(30 Eylül 1876)

Abdülhamid'in müdahale edip İngiliz karşıtı ortamı yatıştırmasını isterken, diğer yandan da yardım etmeyince bu başkaldırının arkasında onun olabileceğini iddia eden grupların Abdülhamid aleyhtarı beyanları da söz konusu olmuştu. Neticede sadece Hindistan, Osmanlı ve İngiltere üçgenindeki tüm taraflar değil, Avrupa kamuoyundaki Almanya elitleri de bir İslam âleminin varlığına ve halifenin bu âlemdeki gücüne inanmaya başlayınca, bu jeopolitik inançla geleceğe

yönelik çok farklı siyasi projeler geliştirmeyi düşünebilecektir. Ancak Abdülhamid döneminde ilk gayesi İngiliz-Osmanlı ittifakını pekiştirmek olan manevi hilafet ve İslam âlemi anlayışlarının, onun halefleri ve Almanlar tarafından 1914'te bir Osmanlı-İngiliz çatışmasına dönüşmesi, olayın tüm tarafları ve Abdülhamid'in kendisi için de beklenmedik ve istenmeyen bir gelişme olacaktı. Osmanlı-İngiliz çatışmasını asla istemeyen Hint Müslümanları; Osmanlı İmparatorluğu sa-

vaşa girdiğinde mecburen İngilizlere sadakatini belirtip, savaşın mezhebi değil siyasi olduğu ve İngilizlerin en büyük Müslüman imparatorluk sıfatıyla hilafeti ve kutsal toprakları koruyacağı sözünü alırken; bizzat Abdülhamid tarafından "ismi var, cismi yok" diye tanımlanan İslam âlemi ve hilafet fikirleri, 1914-1924 arasındaki en tesirli on yıllık sürecine Abdülmidsiz girmiş olacaktır.

CEMİL AYDIN

KUZEY CAROLINA ÜNİVERSİTESİ (CHAPEL HILL)

DİPNOTLAR

- Mustafa Akyol, "A Sultan with Swat," *The Weekly Standard*, 11 15 (26 Aralık 2005): 16-18.
- Muavi Çerçeng Ali, *The Proposed Political, Legal and Social Reforms in the Ottoman Empire and Other Mohammadan States*, (Bombay, 1893).
- Foreign Relations of the United States, Paris Peace Conf. 180 03401/08. Stenographic Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des États-Unis, Paris, on Saturday, May 17, 1919, at 4.30 P.
- Muhammed Barakatullah, "A Mohammedan View of the Macedonian Problem," *The North American Review* 177, no. 564 (1903) s. 789-790.
- Ron Geaves, *Islam in Victorian Britain: The Life and Times of Abdullāh Quilliam*, (Kube Publishing, 2010).
- Churchill'in Cavid Bey'e 19 Kasım 1911 tarihli mektubunda geçen "the two great Mussulman Powers" terimi için, bkz. Winston Churchill, *The World Crisis*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1923), s. 524.
- Amal N. Ghazal, *Islamic Reform and Arab*

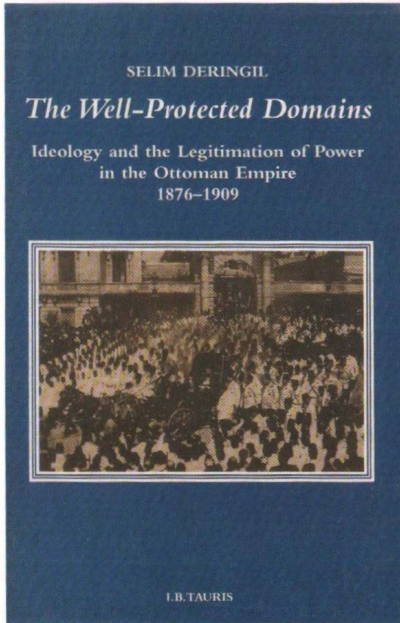
- Nationalism* (New York: Routledge, 2010), s. 51-57.
- Edmund Burke, "Pan-Islam and Moroccan Resistance to French Colonial Penetration, 1900-1914," *Journal of African History* 13, no. 1 (1972), s. 97-108. Muhrdad Kia, "Pan-Islamism in Late Nineteenth-Century Iran," *Middle Eastern Studies* 32, no. 1 (1996), s. 30-52.
- Cohorlu Ebubekir İstanbul'u ilk defa 1870'de Sultan Abdülaziz döneminde, tekrar 1893'te II. Abdülhamid zamanında ziyareti etmiştir. Osmanlı hareminden bir cariye Ebubekir'in ağabeyi Cohor Sultanıyla, ardından da iki kere boşanarak diğer iki Malay ırcılığıyla evlenmiştir. Hussein Onn adındaki torunlarından biri modern Malezya devletinin başbakanı olmuştur. İkinci bir cariye ise Ebubekir'in kendisiyle evlendirilmiştir.
- Iza Hussin, "Circulations of Law. Cosmopolitan Elites, Global Repertoires, Local Vernaculars," *Law and History Review* 32, no. 4 (Kasım 2014), s. 773-795.
- C. Van Dijk, "Colonial Fears, 1890-1918: Pan-Islamism and the Germano-Indian Plot," *Transcending Borders: Arabs, Politics,*

- Trade and Islam in Southeast Asia*, derl., Huub De Jonge ve Nico Kaptein (Leiden. KITLV Press, 2002), s. 53-89.
- Michael Christopher Low, "Empire and the Hajj: Pilgrims, Plagues, and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1908," *International Journal of Middle East Studies*, 40, no. 2 (2008), s. 269-290.
- Benjamin Claude Brower, "The Colonial Hajj: France and Algeria, 1830-1962," *The Hajj: Collected Essays*, derl. Venetia Porter ve Liiana Saif, (London: The British Museum Press, 2013), s. 108-114 ve John Slighi, "The Hajj and the Raj: From Thomas Cook to Bombay's Protector of Pilgrims," a.g., s. 115-121.
- Lale Can, "Trans-Imperial Trajectories: Pilgrimage, Pan-Islam, and Ottoman-Central Asian Relations, 1865-1914" (doktora tezi: New York University, 2011).
- Hakan Kırımlı ve İsmail Türkşölü, *İsmail Bey Gaspirali ve Dünya Müslümanları Kongresi*, İslamic Area Studies Project, Central Asian Research Series, no. 4 (Tokyo: Tokyo University, 2002).

MEMALİK-İ MAHRUSA: YİRMİ YIL SONRA

SELİM DERİNGİL

Batılı ve Hristiyan olmayan tek dünya gücü olması ve ayakta kalma çabaları tarih dışı bir kahramanlık destanı olarak devşirilerek başrole oturtulan "Sultan Abdülhamid Han" bir tarihi figür olmaktan çıkmış, güncel siyasetin bir parçası haline gelmiştir. II. Abdülhamid'in son birkaç yıl içinde en ateşli biçimde tartışma konusu olması ve "Ulu Hakan Sendromu" modern Türk toplumunun ve devletin içinde geçmekte olduğu bunalımlı ortamla yakından ilgilidir. En azından iki asırdır içinden çıkılamayan meşruiyet bunalımı nihayet bunalım olmaktan çıkmış, milli kimliğimizin ta kendisi haline gelmiştir.

The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909 (London-New York: I. B. Tauris, 1998)

II. Abdülhamid ve dönemi üzerine yazdığım *The Well Protected Domains* (İktidarın Sembolleri)' başlıklı çalışmam yayımlanalı neredeyse yirmi yıl olmuş. Sevgili dostum Edhem Eldem bana *Toplumsal Tarih* dergisinin Abdülhamid özel sayısına katkıda bulunmamı önerirken, ağızma

bir parmak bal çalarak, "Bundan iyi kendi reklamını yapma fırsatı bulamazsın" dediğinde tabii ki bu tuzağa düşmeyeceğimi tahmin etmiştir. Ancak, bunca yıl sonra insanların bu eserime hala atıfta bulunmalarıyla iftihar etmediğimi söylemek yalan olurdu. Bu durumlarda en olağan soru olan, "Bu kitabı şimdi yazma fırsatınız olsa neyi değiştirirdiniz?" sorusunun bence cevabı kolay ve net. Hiçbir şeyi, çünkü yazmazdım. Yanlış anlaşılmasın, kitabımı mükemmel veya değişmez bir "klasik" addettiğimden değil, sadece ve sadece bu merhaleyi geride bıraktığımdan ve (itiraf edeyim) tembellikten. Bu arada Türkçe tercümesinin hiçbir zaman içime sinmediğini belirtmek isterim, internette kitap hakkında görüş belirtirsen bir okur, "Yararlı bir kitap ama dili sıkıcı" buyurmuş, yerden göğe kadar haklıdır.

Latife bir yana, esas soru, "Kitap yayımlanalı bu konuda neler değişti?" sorusudur elbette. Bunun etrafılı cevabı ise bu yazının kapsamını aşar. Sanırım en kestirme cevap artık Abdülhamid ve dönemi Osmanlı İmparatorluğu konusunda yazılanların benim kitabın önsözünde eleştirdiğim "egzotizm arayışı"nın fersah fersah aşmış olmalarıdır. Burada yirmi

yıllık bir literatür taramasına girişmeyeceğim. Ancak sadece Abdülhamid dönemi değil, tüm son dönem Osmanlı tarihinin, nihayet, şöyle bir elli yıllık gecikmeyle de olsa, dünya tarihi anlatısına katıldığını söylemek mümkün. Bunun en güzel göstergesi *Cambridge University Press*'ten çıkan modern dünya tarihi dizisinde (*Modern History of Turkey*) çağdaş Osmanlı ve Türkiye tarihini içeren bir cildin yer alıyor olmasıdır.² Ayrıca son zamanlarda yayımlanan, neredeyse tüm dünya tarihini kapsayıcı yayınlarda Osmanlı/Türkiye boyutuna da yer verilmektedir. Birinci Dünya Savaşı konusunda yayımlanan eserlerde geçmişte Orta Doğu cepheleleri ikincil bir savaş alanı olarak ele alınmakta idi. Oysa yeni başvuru kitaplarının hemen hepsinde Doğu Cephesi'nin Batı Cephesi kadar belirleyici olmasa da, onunla birlikte görülmesi gerektiği kabul edilmektedir.³

İktidarın Sembollerini yazmaya koyulduğumda iki eserin beni çok etkilediğini belirtmem gerekir. Bunların ilki Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'in editörlüğünü yaptıkları *The Invention of Tradition* (Geleceğin İcadı) adlı eserdir.⁴ Bu eserdeki makalelerde muhtelif devlet

ve toplumlarda ne gibi "icat edilen gelenekler" olduğu konu ediliyordu. İkinci eser ise David Cannadine ve Simon Price'in editörlüğünde hazırlanan *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies* (Kraliyet Ritüelleri: Geleneksel Toplumlarda Güç ve Törensellik) idi.⁵ Bu eserde ise ritüel ve teşrifatın nasıl iktidar söylemini pekiştirici unsurlar olabileceği gösteriliyordu. Bu eserdeki bir cümleyi hiç unutmadım: "İktidar rüzgâr gibidir onu göremezseniz de gücünü hissedersiniz."⁶

Bu iki eserdeki makalelerde serdedilen "icat edilen gelenek" ve "ritüellerin dili" söylemi elimdeki Osmanlı arşiv malzemesini bambaşka bir gözle görmeme yol açtı. Artık her yerde icat edilen gelenek görüyordum; o kadar ki, itiraf ediyorum, zaman zaman ifrata kaçtığım oldu.

Bu kitabın yazılışında bana emeği geçen bazı meslektaş ve dostlara çok ciddi vicdan borcum olduğunu belirtmem gerekir. En başta Abdülhamid dönemini çalışmaya başlamamı, eski tabirle "el aldığım" sevgili dostum Engin Akarlı'ya borçluyum. Onun yanı sıra rahmetli Şerif Mardin ufuk açıcı ve zamanına göre cüretkâr çalışmalarıyla bana da cesaret verdi ve örneğin Abdülhamid'i bir Rusya Çarı III. Alexander ile karşılaştırmamın ilk bakışta görüldüğü kadar imkânsız bir haddini bilmezlik olmadığını telkin etti. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü eski Başkanımız sevgili rahmetli Aptullah Kuran'dan bir binanın belge olarak okunabileceğini öğrendim ve Abdülhamid dönemi mimarisinde tuğranın ve Osmanlı devlet armasının hangi binalarda nereye konumlandırılacağına bir meşruiyet söylemi olarak görülebileceğini bu saikle kitapta önerdim.

Benim o kitapta vurgulamaya çalıştığım başlıca hususu burada kısaca tekrar etmek isterim. On dokuzuncu yüzyılın Batı emperyalizminin ve onun son ürünü olan sömürge imparatorluklarının dünyaya hükmettiği bir dönem olduğu herkesin malumudur. Bu imparatorlukların hemen hepsi (Japonya zuhur edene

kadar) Hristiyan ve beyaz egemen sınıfların, Hristiyan olmayan dünya halklarına hükmetme mekanizmasıdır. Bu hüküm dayatması çoğu kez "uygarlaştırma", "çağdaştırma" veya "vahşetlerini izale etme" kavramlarıyla meşrulaştırılmaktadır. Bu dünya ortamında bu güç denkleminin ters yüz edildiği yegâne devlet

KISA BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Kitap yayımlanalı konuyla ilgili yerli ve yabancı birçok kitap çıktı. Hepsi ne burada değinmem imkânsız olduğundan burada sadece bir örneklem sunacağım. Görebildiğim kadarıyla Abdülhamid ve dönemi ile ilgili ki-

Abdülhamid'i İngiltere'yi temsil eden John Bull karakterine surnaşırken gösteren karikatür. *Westminster Gazette*, 30 Eylül 1876. DOA, Y PRK TKM 38/29. "Sayın John Bull, en büyük hayranınızım! Acaba bir fotoğrafınızı bahşeder misiniz?"

Osmanlı Devleti'dir. Bir tek Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman bir egemen sınıf gayrimüslim (çoğu Hristiyan) halklara hükmetmektedir. Bu siyasi ortamda çoktan ölmüş olması beklenen "Avrupa'nın hasta adamı"nın direnmesi, büyük güçler tarafından artık kabul edilemez bir durum haline gelmiştir. Osmanlı Devleti ise Tanzimat sürecinden itibaren kendini diğer büyük devletler nezdinde meşru bir varlık olarak kabul ettirmek amacıyla bir "meşruiyet savaşı" vermektedir. Sultan II. Abdülhamid ise tam bu ortamda, sömürge emperyalizminin doruğuna ulaştığı dönemde tahta çıkmıştır. Kitapta onun döneminde bu "meşruiyet savaşının" nasıl verildiğini ve "meşruiyet açığının" nasıl kapatılmaya çalışıldığını anlatmaya çalıştım.

taplar iki öbeğe ayrılmakta. Birincisi genel tabirle daha "bilimsel" konuya daha az duygusal yaklaşan, polemik içermeyen, somut konuları (eğitim, dış politika, sosyal devlet, hapishaneler ve ceza mekanizması vs.) ele alan eserlerden oluşmaktadır. Kemalistlerin Abdülhamid nefreti azalmış hatta yok olmuş gözükmektedir, görebildiğim kadarıyla. İkinci öbekteki Abdülhamid ile ilgili yayınlarda ise tam anlamıyla bir patlama görülmektedir. En üstünkörü internet taramasından bile son beş yılda elli küsur kitap yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bunların neredeyse tümü "Ulu Hakan" sendromunun en ateşli biçimde geri döndüğüne işaret etmektedir. Birinci öbekteki kitapların içeriğinin kapak ve kısa tanıtım yazısının dışından tam olarak ne olduğunun kestirile-

mesi zordur. İkinci öbektelerinin ise başlıklarından çoğunun içeriğini kestirmek mümkündür zira hemen hepsi aynı formülü uygulamaktadırlar: Ulu Hakan, devleti korudu, hain yabancı güçlerin oyunlarını boşa çıkardı, iç ve dış düşmanları perişan etti, Yahudi göçünü engelledi ve (en uçuğu) Atatürk'e yolu açtı.

dir. Bir noktada bu eserde de "meşruyet açığının" bu yöntemlerle kapatılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi* (1839-1908): *İslamlaşma, Otokrazi ve Disiplin*. (İstanbul: İletişim, 2010). Abdülhamid'in başlıca kaygılarından

olarak gönderilmiştir. Amaç, Sahra'da en büyük nüfuz sahibi olan Senusi şeyhlerine Abdülhamid'in İslam Hâlifesi olarak meşruiyetini kabul ettirmektir. Sadık Al Mouayad 1885 ve 1895 yıllarında Senusi önderleriyle irtibat kurmuş, ancak Yıldız'a yazdığı uzun raporlarda Senusilerin merkezi olan Kufra vahasında doğrudan bir Osmanlı idaresinin tesis edilmesinin Senusi şeyhliğini yabancıların hedefi haline getireceğini belirtmiştir.

Burada özellikle değinmeden geçemeyeceğim, yakın geçmişte yayımlanan bir makaleyi ele almak isterim. Söz konusu makalenin yazarı dostum Edhem Eldem.⁷ Yazıda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde adalet kavramının nasıl çarpıtıldığı ve içinin boşaltıldığı gayet isabetli bir şekilde ele alındıktan sonra II. Abdülhamid'in bugünkü Türk devletinin bütün sorunlarının müsebbibi olarak sunulması doğrusu biraz şaşırıcı. Örneğin, "Abdülhamid'in modern Türk devletinin en karanlık unsurlarının mucidi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır" denilmektedir ki, kusura bakılmasın, yanlış olacaktır. Burada yapılan bugünden geçmişe bakan bir Abdülhamid okumasıdır ve bizim öğrencilerimizi hep uyardığımız "teleoloji" (bugünün değer yargılarıyla geçmiş değerdendir-mek olarak tanımlanabilir) tuzağına düşmektir. İktidarın güdümündeki Yıldız Mahkemeleri'nin, daha sonraki dönemlerde sık görmeye alıştığımız iktidarın yargısı maalesefinin kesin ve tek öncülü olarak sunulması hatalıdır. Yargının Osmanlı'da ve Türkiye'de iktidara bağlılığı bir vakaîdir ancak bunun bütün vebalini Abdülhamid'e yıkmak en hafifinden insafsızlıktır. Aynı makalede, "Abdülhamid'in bugün hala paylaşılmayan siyasi mirası maalesef bu içi boş devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır." denilmektedir ki, bu cümle çok sorunludur. Burada Abdülhamid'i bu denli ağır biçimde suçlayarak en azından bir buçuk yüzyıl boyunca yapılmış onca hatanın ve işlenmiş onca suçun kökeni haline getirerek onu günah keçisi yapmak fazla kolaydıktır.

Burada başlıca sorun Abdulhamid'e sahip olduğundan çok daha fazla güç bahsedilmesidir. Sultanın hafiye teşkilatı bir İngiliz Intelligence Service'inin, Alman Abwehr'inin, hatta Rus Çarlığı'nın Çeka'sının elinde olan güç ve terörle katiyen boy ölçüşemez.

BİRİNCİ ÖBEKTEN ÖRNEKLER

Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşadın! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılı* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017). Bu kitapta yazar benim *İktidarın Sembolleri*'nde vurguladığım Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşadığı "meşruyet açığı" konusundan hareket ederek, son dönem Osmanlı'da törenselliğin artışı ve törenlerin bu meşruyet açığını örtmek için nasıl kullanıldığını mahirane bir biçimde anlatmaktadır. Karateke, 3. baskıya önsözünde ise tarih metodolojisinde belgenin tek başına mutlak gerçeği ortaya koymaya yeterli olmadığını belirtmektedir ki, profesyonel tarihçilerin bildiği ancak çoğu kez daha popüler ürünlerde unutilan (veya bilinçli biçimde göz ardı edilen) bir husustur.

Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruyet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim, 2002). Abdülhamid döneminde sosyal devlet olgusunun, toplumun en zayıf katmanlarının; fakirlerin, yetimlerin vs. korunmasının devleti meşrulaştırma mekanizması olarak devreye nasıl sokulduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi devlet girişimlerinin modern devletin tezahürü olarak ele alındığı, sultan ve rejiminin bugünkü sosyal devlet tabiri ettiğimiz oluşumun öncülleri olduğu gösterilmekte-

biri kendini meşru bir otokrat olarak topluma kabul ettirmekti. Bunun ise uzun dönemde en kesin yöntemi eğitimdi. Yine bu eserde de meşruyet açığının, eğitim kurumlarının ve tedrisatın birörnekleştirilerek kapatılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Benjamin Fortna, *Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* (İstanbul: İletişim, 2005). Bu eserde Tanzimat ve Abdülhamid dönemlerinde ortaöğretime verilen önem ve misyoner okullarıyla diğer dış kaynaklı eğitim kurumlarının devletin meşrulaştırma çabalarını zayıflatmaya yönelik uğraşlarına karşın aynı kalitede ve ulaşılabilir eğitim kurumların oluşturulması ele alınmaktadır.

Mostafa Minawi, *The Ottoman Scramble for Africa: Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz* (Stanford: Stanford University Press, 2016) (*Osmanlıların Afrika'ya Hücumu. Sahra ve Hicaz'da İmparatorluk ve Diplomasi*). Bu eser, on dokuzuncu yüzyılın en sonlarına gelindiğinde Afrika'nın emperyalist devletler arasında adeta kapışılması sürecinde Osmanlı politikasını ele almaktadır. Şanlı bir Osmanlı seçkinisi olan Sadık al Mouayad (el-Müeyyed) Azmazde iki defa Büyük Sahra'nın derinliklerine Abdülhamid'in temsilcisi

Burada başlıca sorun Abdülhamid'e sahip olduğundan çok daha fazla güç bahşedilmesidir. Sultanın hafiye teşkilatı bir İngiliz Intelligence Service'inin, Alman Abwehr'inin hatta Rus Çarlığı'nın Çeka'sının elinde olan güç ve terörle katien boy ölçüşmez. Durumu en iyi şekilde gösteren, Ben Kingsley'in başrolünü oynadığı *Pascal's Island* (Pascali'nin Adası) filmidir.⁸ Ege'de unutulmuş bir adada görev yapan, Sultan'ın gariban hafiyesi Pascali'nin senelerce gönderdiği ve hiçbirini açılmayan jurnalleri, Abdülhamid'in istihbarat ağının karikatürize ve abartılı da olsa güzel bir tasviridir. Yazıdaki diğer bir abartılı ifade ise, Abdülhamid'in bir yerde "Türk derin devletinin mucidi" olarak tanımlanmasıdır ki, kanımca çok abartılı bir ifadedir. Abdülhamid'e bu denli abartılı bir güç bahsetmek "Payitaht Abdülhamid" dizisindeki Makiyaveli'yi aratmayan bir üst zekâyâ

sahip Abdülhamid imajını pekiştirmektedir ki, eminim en son yapılmak istenen şey de budur.

Bu arada son zamanlarda çıkmış Abdülhamid kitaplarından birinin *Abdülhamid'in Derin Devleti* olduğunu da belirtelim.⁹ Bu kitapta Abdülhamid'in hafiye teşkilatı konu edilmekte fakat bu teşkilatın Abdülhamid'in kontrolünden çıkarak "devlet içinde devlet" haline geldiği, Sultan Abdülhamid'in emriyle kurulan fakat onun vehimli yapısından ve otoritenin boşluğundan yararlanarak "Sultan'ın iradesi dışındaki başka bir gücün ülkeyi yönetir duruma geldiği" iddia edilmektedir.

İKİNCİ ÖBEK

Ömer Faruk İspir, *Abdülhamid'in Akıl Oyunları* (İstanbul: Lopus Yayınları 2018). Kitabın tanıtım yazısın-

dan: "Sultan 2. Abdülhamid Han cihanın son büyük imparatorudur ve asla sıradan ve yabana atılacak karakterde bir hükümdar değildir. O, duyan kulaklara nasihatler ve gören gözlere işaretleri bırakmayı başarmıştır. Ulu Hakan'ın Şeytanı düzeni ile olan mücadelesinin hikâyesi".

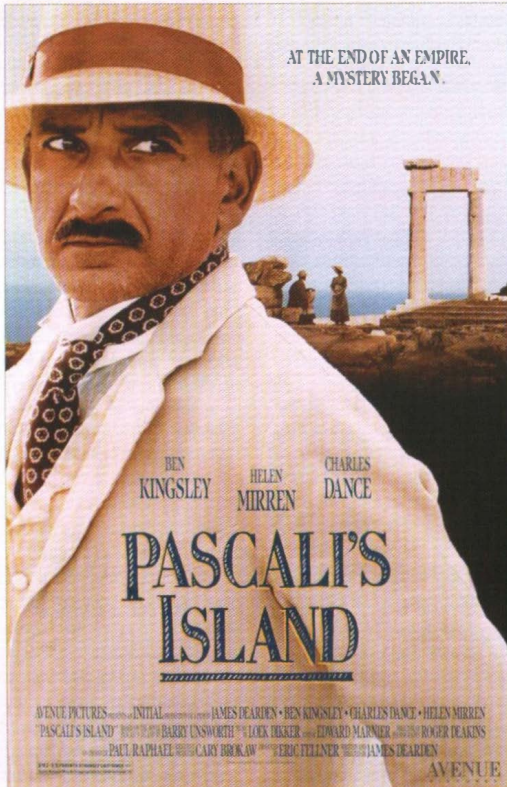
Mehmet Aydın, *Dahi Hükümdar Sultan II. Abdülhamid Han* (İstanbul: Çınaraltı Yayıncılık 2016). Kitabın tanıtım yazısından: "Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine karar verildiği, terör ve anarşinin zirvede olduğu, Abdülaziz Han'ın suikastla öldürüldüğü, devletin borç batağına saplandığı... devlet gemisinin rotasını kaybettiği günler... Yıkılmak üzere olan bir devletin uzun yıllar ustaca idaresi."

Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (İstanbul: Timaş Yayınları 2016). Kitapta "kurtlar"ın yabancı büyük güçler olduğu ve Abdülhamid'in kıvrak zekâsı ve diplomatik becerisi sayesinde imparatorluğun çöküşün eşiğinden döndürüldüğü anlatılmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, "Ayağını denk alsın, ona daha öncekilere yaptığımızı yaparız." tehdidi kitapta vurgulanan başlıca hususlardan biridir ki, İngiliz diplomasi kaynaklarını azıcık olsun birisi hiçbir İngiliz Dışişleri Nazırı'nın yabancı bir devlet başkanını bu denli açık bir biçimde tehdit etmeyeceğini bilir. Tehdit kesinlikle vardır ancak çok daha imalı, çok daha tehlikeli bir uygarlık ve kibarlık kisvesi altında mesaj iletilir. Ama önemli olan burada tarihsel kaynağın güvenilirliği değil, okuyucuda yaratacağı korku ve kuşatılmışlık hissi ve buna karşı sultanın vakarının göğüs kabartıcılığıdır. Nitekim kitap hakkında bir okur görüşü şöyledir: "Oğluma ders kitaplarında yazanı değil gerçeği anlatacağım gerçek bir kitap."

BUGÜN ABDÜLHAMİD VE ARAP DÜNYASI

Lübnan'da yaşayan birisi olarak şunu belirtebilirim: Bugün dahi Lübnan'da sokaktaki adamın (genellikle Sünni ise ve biraz eğitim gördüyse) ismi-

Pascal's Island,
Ağustos 1988
(ABD)

ni bildiği tek Osmanlı sultanının II. Abdülhamid olduğunu söylemek çok abartılı olmayacaktır. Tabii ki bu durum muhtelif efsanelerin tarihi gerçek olarak kabulüne yol açmıştır. Örneğin, Siyonist önder Dr. Theodor Herzl'e, "Size Filistin'i vereceğime sağ kolumu keserim" dediği bugün halen yaygın bir söylencidir. Ancak,

Şehzade
Abdülhamid
Efendi

Fotoğraf: Abdullah
Bırdarlar, 1866

Osmanlı belgelerinde gerçekten de 1890'lardan itibaren Filistin'de bir "Yahudi hükümeti"nin oluşumunun tehlikesine işaret edilmektedir. Tüm bu tür güncel sorunların "tarihi kökeni" arandığında benzer biçimde gerçek ile efsanenin mezcildiğini görmektediriz.

Bunun son zamanlardaki en güzel örneği, 12 Şubat 2018 tarihinden "Yahudi hükümeti"nin bu topraklara sadece huzur ve güven götürdüğünü belirtmiş, halen bugün doğan erkek çocuklarına Abdullah'dan sonra en çok verilen ismin Abdülhamid olduğuna işaret etmiştir. Ehceri, Osmanlı Devleti'nin bazı Arap milliyetçisi tarihçilerin iddia ettikleri gibi işgalci değil, aksine oralara hizmet etmiş bir

devlet olduğunu savunmuştur. Yemmenli tarihçi, "Abdülhamid'in 1900'lü yıllarda sunduğu birçok hizmeti bizim kendi hükümetlerimiz hala sunmuş durumda değildir." ifadesini kullanmıştır.

Filistinli katılımcı Dr. Musa Akkari, "Sultan Abdülhamid'in ardından günümüze kadarki İslam dünyasındaki hiçbir padişah, onun Yahudiler karşısında sergilediği duruşu göstermedi." diyerek yaygın görüşü dile getirmiştir.

Katılımcıların arasında en keskin ve en uçuk görüşleri serdeden Libya'lı Prof. Dr. Muhammad Ali Salabi, Abdülhamid'i "büyük bir dahi" olarak tanımladıktan sonra Kuzey Afrika ülkelerine değinerek, "Libya, Tunus ve Cezayir gibi devletler bugün Hristiyan değilse bu Osmanlı Devleti'nin sayesinde." dedikten sonra huzun alamayıp, "Abdülhamid dünyanın en büyük liderlerinden biridir." bu yurmuş ve salondan müthiş bir alkış almıştır.¹⁰

Burada güncel polemik ve hamasetin gerçeklerle (veya olasılıklarla) yoğrulduğunu görmekteyiz. Evet, Ehceri'nin belirttiği üzere Abdülhamid Sana'da bir askeri hastane ve Kamran adasında karantina teşkilatı kurdurtmuştur ancak bu afaki bir İslami dayanışma dürtüsünden değil, Aden'den yayılan İngiliz etkisine ve Hint hacıların taşıdıkları salgın hastalıklara karşı alınmış stratejik bir önlemdir. Ehceri'nin belirttiği üzere Abdülhamid isminin bugün halen Yemen'de erkek evlatlara veriliyor olması mümkündür ancak Lübnan'da nedense Abdülmecid ismi de halen yaygındır.

PAYİTAHT ABDÜLHAMİD DİZİSİ

Son yıllarda üretilen Abdülhamid fantazyasının belki de en seçkin ürünü *Payitaht Abdülhamid* dizisi olsa gerek. Açıkça *Muhteşem Yüzyıl*'ın başarı reçetesini taklit eden dizisi (sarayda kadın entrikaları vs.) maalessesef o yapımın düzeyine asla ulaşamamıştır. Dizinin açılış ekranında, "Tarihteki gerçek şahsiyetler ve olaylardan ilham alınarak hazırlanmıştır"

denilmektedir. Burada geçen "ilham alınarak" ifadesi, yapımcıyı tarihsel gerçeklerden yakasını sıyrarak tarihi istediği gibi kesip biçme yetkisini kendisine bağışladığı anlamına gelmektedir. Bu sorunu dizinin ilk bölümünün ilk dakikalarından itibaren görmeye başlıyoruz. Sultan II. Abdülhamid Han muhafızlarıyla kuşatılmış arabasında halkın arasından geçmekte, arabanın arkasından "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla çığırşan ahali bayrak sallayarak koşmaktadır. Oysa çok iyi bilinir ki "vehm-i şahane"den muzdarip olan Padişah, asla öyle ulu orta gürhün içinden geçmezdi. Siyonist lider Theodor Herzl (nedense adı Benjamin olmuş), Siyonist bir devletin kurulmasına karşı çıkan öz babasını Viyana'da bir zindanda zincire vurmuş işkence etmekte. Tam bir Orta Avrupa orta sınıf entelektüeli olan Theodor Herzl'e böyle bir rol biçmek "ilham alma"nın verdiği ruhsatı fersah fersah aşmaktadır. Dizideki senaryoda Hicaz demiryolu inşası ihalesinin bir İngiliz şirketine verilmesi söz konusudur ve bu ihaleyi Siyonist ve İngiliz emellerine uygun bir biçimde çarpıtmak üzere Seniha Sultan'ın kocası Mahmud Paşa iş birliğine soyunmuştur. Bu arada Paşa, entrikalarından vakit buldukça sarayın kilerinde hizmetçi kız bıçaklamaktadır. Ancak kıl yutmayan sultan son imza anında demiryolu hatılarındaki güzergahın İngiliz isteklerine uygun olarak çarpıtıldığını görür. Bu sahne gerçekten hatırlanacak bir sahnedir. Haritaları yırtıp atan sultanı İngiliz elçisinin tehdit etmesi üzerine Abdülhamid herifin yüzüne okkalı bir Osmanlı tokadı aşk eder. Osmanlı sultanı dünyanın en güçlü devletinin temsilcisi vizierlerinin önünde dövmüştür. Bu "ilham alma"nın bayağı esnek bir yorumu olsa gerek.

Oysa çok daha güvenilir bir kaynaktan, bu olaya "ilham kaynağı" olabilecek bir sahnenin yaşandığını öğreniyoruz. İngiliz elçisinin imalı tehditlerine maruz kalan padişahın içinden şöyle bir düşünce geçmişti: "Ben senin gırtlığına sarılmasını bilirdim ama ne yapayım, *memurum*, yapamam!" "Memurum" ifadesinin

altında yatan sorumluluk hissi, çaresizlik, bastırılmış kızgınlık ve hakarete maruz kalmanın ezikliği kaba ve uyduruk bir tokat sahnesinden çok daha anlamlı ve acıklıdır.

Dizinin en önemli temalarından biri de, tabii ki Abdülhamid'in casus ve hafiye teşkilatıdır. Buckingham Sarayı'nda İngiltere'nin "en gizli stratejik sırlarının" saklandığı oda-ya girmeyi başaran casus Celal Bey, İngiltere'nin Osmanlı'yı hedef alan "1900 yılında Yeni Yüzyılda Dünya" haritasını bulmuştur! Haritada Filistin'de Yahudi devleti kurulmuş, Doğu Anadolu'da Ermenistan teşkil edilmiş, Bulgar sınırı Yeşilköy'e dayanmış, İstanbul'un üzerine "Ortodoks haçı" oturtulmuştur. Tabii bu başarısında İngiliz arşivcileri bayağı yardımcı olmuşlardır zira gizli arşivde tüm dünya ülkelerini kapsayan raflardaki ülke başlıkları Osmanlı hürufatıyla yazılmıştır.

İngilizlerin hain emellerine misilleme olarak Sultan Hindistan'da işleri karıştırmak üzere Hint Müslümanlarını cihada davet eder ve morallerini yükseltmek için "Hilafet sancağı"nı gönderir. Sancağın içinde gönderildiği Şam işi sedefli kutuyu açan Hintli mücahitler, kapağının altında atlas üzerine işlenmiş "teşkilat" ibaresini görünce moralleri bayağı bir yükselir. İngiliz gizli servislerini her nasılsa "Teşkilat-ı Mahsus"ı böylesine aldatmıştır.

Ancak kanımca dizinin en hoş sahnesi sultanın aile hayatı ile ilgilidir. En sevgili karısı Bidar Kadın'ın tüm albenisini kullanarak "devletli"sinden bir cemile istemesi üzerine, Serkatib-i Şehriyari Tahsin Paşa ile dertleşen Sultan, "Şu kadın milletin fitratı'ndan şikâyetçidir. Tahsin

Paşa ise tam bir erkek dayanışması sergileyerek "Devletim bu kadın fitratı hepsinde aynıdır. Köyünde inek sağan da sarayında oturan da hep birdir" buyurur. Yani Sultan ile Serkatib-i Şehriyari tam bir "maço erkek" muhabbetini paylaşmaktadır. Tabii bu da "ilham"ın bir boyutu olsa gerek.

SON ZAMANLARDA ÜRETİLEN ABDÜLHAMİD İMAJI

II. Abdülhamid'in son birkaç yıl içinde en ateşli biçimde tartışma konusu olması modern Türk toplumunun ve devletin içinde geçmekte olduğu bunalımlı ortamlar yakından ilgilidir. İktidarın Sembollerinde anlatmaya çalıştığım "meşruiyet bunalımı" olanca hızıyla geri dönmüştür. Abdülhamid'in simgesel önemi Türkiye'nin güncel siyasetinin odak noktalarından biri olmuştur. Abdülhamid'in vefatını anma etkinlikleri ("150 kişi Plevne Marşını Söyledi" *HaberTürk*, 22 Mart 2018), resmi bilim üretmeye yönelik Abdülhamid Araştırmaları Enstitüsü (Yıldız Sarayı kompleksinde bir şehzade köşkü tahsis edilmiştir) gibi kamuoyunda yankı uyandıran girişimler Abdülhamid'i bir tarihi figür değil, güncel siyasetin bir parçası haline getirmiştir. Özellikle son birkaç yıl içinde üretilen kuşatılmışlık ve saldırı altında olma zihniyeti geçmiş kahramanlara sarılma ihtiyacını doğurmaktadır. Bunun en uçuk örneklerinden biri Akit TV'nin 21 Ağustos 2015 tarihli canlı yayınında görülmektedir. Yayının özetinde, "Osmanlı Devleti'ne karşı oyunlar oynayan İngiltere'ye büyük bir oyun oynayan siyasi dahi Sultan Abdülhamid Han, İrlanda Kurtuluş Örgütü'nü kurmuş ve bir asır boyunca İngiltere'nin başına bela etmişti" denilmektedir. Aynı yayında

Portsmouth futbol kulübünün ay-yıldızlı amblemi

"Abdülhamid ile futbol ilişkisi" ele alınmakta, "İrlandalıların yoğun ve etkin olduğu Portsmouth kentinde istihbarat çalışması yürüten padişah Abdülhamid'in şehre büyük katkıları oldu" denmektedir. Yayındaki iddia, Portsmouth futbol takımının amblemindeki ay-yıldız, "kulübün kurulmasında önyak olan Abdülhamid'in" neden olduğudur. Tabii ki bunun aslı esası yoktur ve amblemin kökeni araştırıldığında, ay-yıldız motifinin Aslan Yürekli Rışar tarafından 1194 tarihinde Portsmouth kentine verildiği anlaşılmaktadır. (<http://www.welcometoportsmouth.co.uk/star-and-crescent.html>)

Tarihi bir gerçek olan, yukarıda değindiğim, Osmanlı Devleti'nin Batılı ve Hristiyan olmayan tek dünya gücü olması ve ayakta kalma çabaları tarih dışı bir kahramanlık destanı olarak devşirilmekte ve başrole de "Sultan Abdülhamid Han" oturtulmaktadır. Şu gerçek halen karşımıza dikilmektedir: En azından iki asırdan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin içindein cıkamadığı meşruiyet bunalımı milli kimliğimizi oluşturmaktadır zira bunca uzun yıldır kimlik bunalımı yaşadığınızda artık o hal bunalım olmanın çıkmış ve kimliğinizin ta kendisi olmuştur.

SELİM DERİNGİL

LEBANESE AMERICAN UNIVERSITY (LOBNAN AMERIKAN ÜNİVERSİTESİ), BEYRUT

DİPNOTLAR

1. *The Well Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (London-New York: I. B. Tauris, 1908). İktidarın Sembollerini ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).
2. *The Cambridge History of Turkey*, c. 4. *Turkey in the Modern World*, derl. Reşat Kasaba (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
3. *The Cambridge History of the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 1 cilt.

4. *The Invention of Tradition*, derl. E. Hobsbawm ve Terence Ranger (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
5. *Rituals of Royalty: Power and Ceremony in Traditional Societies*, derl. David Cannadine ve Simon Price (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
6. *Power is like the wind: even though you cannot see it you feel its force*.
7. Edhem Eldem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adale, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine", *Toplumsal Tarih*, 288 (Aralık 2019), s. 24-37.
8. *Pascali's Island*, yon. James Dearden (1988).

9. Metin Haşoğlu, *Abdülhamid'in Derin Devleti* (İstanbul: Bilge Karancı Yayınları, 2012).
10. <http://beyazgözetim.com/video/welhu/guncel-islam-dunyasinin-halife-abdulhamid-e-bakisi-korferan-si-ankara-493291.html>
11. Engin Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions* (Abdülhamid Döneminde Dış Basırlar, İktidar Mücadeleleri ve Bütçe Açıkları: Kökenleri ve Çözümleri), yayımlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1976, s. 52.

"İSTİSNA HALİ": "DEVLETSİZ", "ABDÜLHAMİDSİZ" OSMANLI-TÜRKİYE TARİHİ YAZMANIN İMKÂNLARI

NADİR ÖZBEK

Devlet kavramının ve II. Abdülhamid soyutlamasının, son dönem Osmanlı politik pratiğini bütün teğerruatıyla inceleme ve açığa çıkarma imkânını sınırladığı fikrindeyim. Alternatif bir tarih tahayyülünün öncelikle söz konusu soyut ikamelerden kurtulup, tarihsel momentleri somut tarihsel aktörlerin karşılıklı konumlanışları ve ilişkileri olarak, toplumsal hayatın her zerresinde cereyan eden eşitsizlik ilişkileri ve bu eşitsizlikleri yeniden üretme stratejileri olarak incelemesi gerektiğini düşünüyorum. Son dönem Osmanlı tarihini devletsiz ve Abdülhamidsiz yazmanın kavramsal-politik olanaklarını yaratmak zorundayız.

**İşçi sınıfı
meskenleri,
İstanbul, 1906**

Alan Duben ve Cem
Behar: *İstanbul
Hançerleri* (İstanbul
İletişim Yayınları,
1996)

2004 yılında *TALİD* dergisinin daveti üzerine II. Abdülhamid Dönemi tarihçiliği üzerine bir değerlendirme yazısı kaleme almıştım.¹ Aradan on beş yıl geçti; bugün, *Toplumsal Ta-*

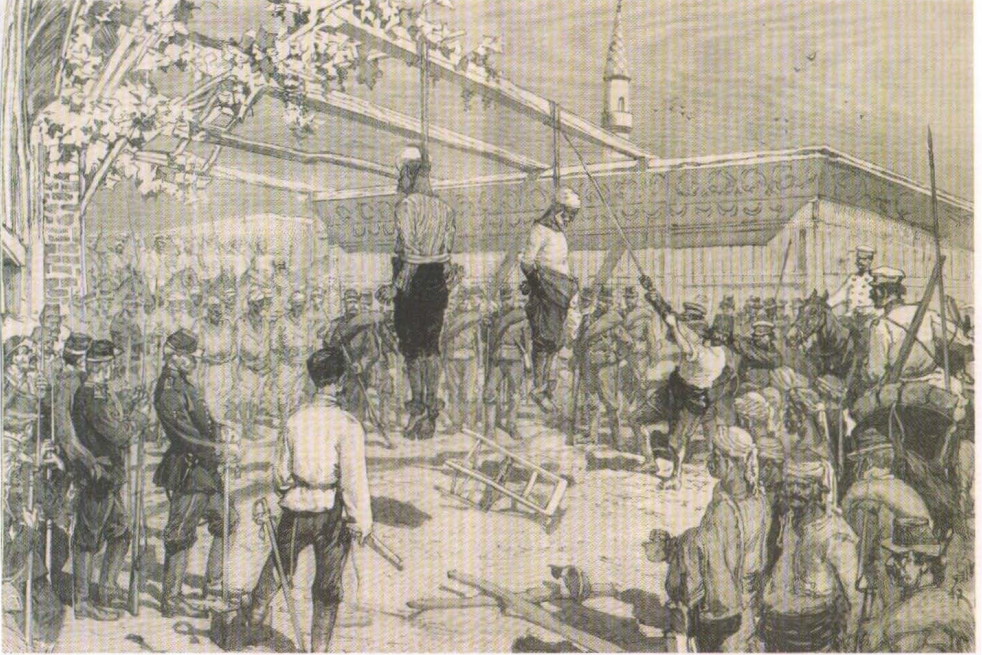
rih dergisinin daveti üzerine Abdülhamid dönemi tarihçiliğini yeniden değerlendiriyorum. Söz konusu süre zarfında dünya ve Türkiye siyasetinde ne gibi dönüşümler yaşandı? Bu

dönüşümler Osmanlı-Türkiye tarihçiliğini, özel olarak da II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğini nasıl etkiledi?

11 Eylül sonrası süreç ve Irak Savaşı Amerikan siyasetinin emperyal niteliklerini iyice belirginleştirirken, Avrupa alternatif demokratik bir medeniyet olarak tahayyül edilmiş ve bu modelin Türkiye'nin siyasi istikametine yön vermesi beklenmişti.² Avrupa'nın sömürgeci savaşlar, soykırım, ırkçılık ve yabancı düşmanlığıyla dolu yakın tarihi ve günümüzde toplumsal adalet ve eşitlik vaadinden bütünüyle uzaklaşmış gerçekliği görmezden gelinerek oluşturulan hayali Avrupa modeline parlamenter demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi siyasal ilkelerin temsili vasfı da yüklenmişti. Ancak bu illüzyonların dağılması uzun sürmedi.

İçinde bulunduğumuz dönem, evrensel bir eğilim olarak, otoriter devletçiliğin hakim hale geldiği, güçler ayrımı ilkesinin bir kenara itildiği,

yasamanın yürütmeye tâbi kılındığı, soyut ve evrensel hukuk normlarını temel alan bir yönetim tarzının yerini keyfi nitelikli kanun hükmünde kararnamele işleyen bir yönetim tarzının aldığı, hukukun üstünlüğü fikrinin bütünüyle tasfiye edildiği, liyakat ilkesinden uzaklaşmış himaye ve iltimasa dayanan idari-bürokratik bir yönetim tarzının yükseldiği, siyasi temsilin imkânsız hale geldiği ve kitle partilerinin geleneksel işlevlerini yerine getirmekten uzaklaştığı bir dönem, bir "istisna hali" dönemi olarak nitelenebilir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu istisna hali II. Abdülhamid dönemini mi çağırıyor? Ya da Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarının İttihatçı rejimini mi? Yoksa 1930'lu yıllar erken Cumhuriyet döneminin tek parti diktatörlüğünü mü? 1950'li yıllar Demokrat Parti iktidarının gittikçe otoriterleşen yönetim tarzını mı? Veya 1960, 1971, 1980 darbelerini takip eden askeri rejim dönemlerini mi? Ya da Türkiye'nin en kararlı on yıllardan biri olan ve binlerle ifade edilen faili meçhul cinayetlerle taçlanmış 1990'ları mı? Tarihsel dene-

yim demokratikleşme yönünde kısmi sapmalar olmakla birlikte "istisna halinin" Osmanlı-Türkiye tarihinin farklı dönemlerinde siyasal rejimlerin genel niteliği olduğunu ortaya koyuyor. Sanki Türkiye'nin tarihsel gerçekliği Benjamin'in *Tarih Kavramı Üzerine Tezler*'deki ifadesiyle "olağanüstü halin" istisna değil kural" olduğu tespitini doğruluyor.¹ Benjamin'in söz konusu tezlerinin 1930'ların olağanüstü koşullarının etkisinde yazıldığı düşünülebilir. Ancak 75 sene sonra Agamben de Benjamin'in tespitini uzun dönemli tarihsel bir perspektiften ele alarak, istisna halinin modern Avrupa toplumlarında siyasetin genel bir niteliği olduğu tespitini yapıyor. İstisna hali, yani hukuk yoluyla hukukun dışına çıkmak, Birinci Dünya Savaşı'ndan, hatta Fransız Devrimi'nden bu yana kalıcı bir nitelik kazanıyor ve tedrici bir şekilde gelişerek temel yönetim paradigması haline geliyor.⁴ Daha da önemlisi Agamben, istisna halini tanımlamak için içerisi ve dışarısını birbirini dışlamadığı ancak birbiriyle hemhal olduğu bir belirsizlik düzleminin gerekli olduğunu vurguluyor. İstisna hali ile hukukun üstünlüğü durumlarının bir

uzamın iki farklı yüzeyi veya bir sarkacın iki ucu olmaktan çok, Moebius şeridi metaforunda olduğu gibi aynı düzlemde yer alan bir ve aynı olgu olduklarını vurguluyor.

Otoriterleşme eğilimi gösteren siyasi-anayasal rejimi politik mücadeleyle demokratik bir eksene doğru kaydırabilir miyiz? Keyfi hukuk-dışı güç ile hukukun üstünlüğü ilkesinin belirleyici olduğu rejimleri kategorik olarak ayırtırmak mümkün mü? E. P. Thompson'un 1970'lerin refah devleti kapitalizmi koşullarında ifade ettiği üzere, hukukun üstünlüğü ilkesi, bütün siyasal ve ideolojik formasyonlarına rağmen, toplumsal çelişkileri idare etme ve uzlaştırma yönünde insanlığın tarihsel süreç içinde geliştirdiği paha biçilmez ortak kültürel değeri midir?³ Ya da, tam aksine, Agamben'in 2000'li yıllarda neoliberal kapitalizmin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiği koşullarda ileri sürdüğü üzere, yeni "saf" bir hukuk, ancak hukuk ve hukukla kirlenmiş siyasetin ortak uzamının dışına çıkılarak, Benjamin'in ifadesiyle "gerçek bir olağanüstü hal yaratılabilir" mi olanaklı kılınabilir?⁶

Kızanlık, Şehrin Türk-Bulgar komitesi tarafından idama mahkûm edilen iki başıbozğun Pazar caddesinde asılması

Le Monde Illustré, 12 Mayıs 1877

**Kumkapı
muhacir
mahallesi, 1870**

Fotoğraf
Guillaume Bergren

Agamben'in hukuk devleti ile hukuk dışı gücün bir ve aynı belirsiz düzlemde bulundukları fikrinin modern devlet ve siyasete ilişkin ontolojik bir nitelik taşıdığı, oysa bu sorunun tarihselleştirilmeyi gerektirdiği eleştirisi tarih disiplini mensuplarınınca ve liberal siyaset teorisinden esinlenen politik kesimlerce olumlu karşılanabilir.⁷ Ancak, hukukla siyaset arasındaki belirsiz uzam kavramsallaştırmasının tarihsel yaklaşımı dışlamadığını, belakis imkân dahilinde getirdiğini söyleyebiliriz. 1880 ve 1890'larda Osmanlı hukuk rejiminin niteliği, hukukun içinde kalarak hukukun dışına çıkan Abdülhamid rejimi ile 1910'lu yıllarda yine aynı anda hukukun hem içinde hem dışında varlık gösteren İttihatçı rejim önemli farklılıklar arz etmekteydi. Keza, 12 Eylül askeri rejiminin hukuk içliği ve hukuk dışılığıyla, günümüz siyasi rejiminin hukuk içliği ve hukuk dışılığı arasında önemli farklar olduğu gibi. Amerikan hukuk rejiminin içinin boşalmakta olduğu yönündeki tespitler hiç de yeni olmamakla birlikte, Bush döneminin "hukukun ihlali" yönündeki gelişmeleriyle, Trump yönetiminde hukuk ve siyaset ilişkisinin belirsiz ve bulanık düzlemde aldığı

yeni biçimlerin keza önemli farklılıklar içerdiği açıktır.⁸

Bu soyut siyaset teorisi ve hukuk felsefesi tartışmalarını Osmanlı-Türkiye veya II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğine nasıl uyarlayabiliriz? Bu uyarlama ışığında Abdülhamid dönemi tarihçiliğine ilişkin eleştiri ve alternatif perspektif önerilerimiz neler olabilir? Aşağıda bu meseleyi birbirini tamamlayan üç açıdan değerlendirmek istiyorum. Öncelikle Abdülhamid dönemi tarihiyle ilgili akademik çevrelerde belirginleşmeye başlayan ve eski Cumhuriyet ideolojisiyle ortaklıklar taşıdığını düşündüğüm bazı yeni yaklaşımlara kısaca değineceğim. Burada farklı tarihsel momentler arasındaki ilişkiyi bir nedensellik ve süreklilik içinde ilerleyen kültürel veya siyasal aşkın bir sürecin takvim-zaman üzerindeki izleri olarak değerlendirmeyen bir tarih perspektifine olan ihtiyaca vurgu yapmak istiyorum. İkinci olarak, kendi araştırmalarımın hareketle Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde hukuk devleti-hukuk dışı güç ilişkisinin somut tezahürlerine ilişkin örnekler vererek teleolojik yaklaşımlardan kaçınmanın imkânlarını

ortaya çıkarmaya çalışacağım. Son olarak, Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde devlet kavramı fetişizmiyle ilgili bir tartışma açarak, tarih yazımına ilişkin günceli (her tarihsel momentin kendi güncelini) ve somut tarihsel aktörlerin ilişkilerini esas alan alternatif bir perspektife ilişkin önerilerde bulunacağım.

I

Bugün Türkiye'de siyasi sistemin otoriter bir çizgiye yönelişinin II. Abdülhamid dönemi istibdat rejimini anımsatıyor olması hiç de şaşırtıcı değil. Neredeyse Benjaminci bir refleksle bir tehlike anında bir başka tehlike anını hatırlayıvermek kuşkusuz politik bir duyarlılığın ifadesi. Ancak bu iki farklı tehlike anının birbiriyle ilişkisi nedir? Son yılların II. Abdülhamid dönemine ilişkin en kapsamlı çalışmasında François Georgeon, Abdülhamid'in yaptıklarını hem II. Mahmud'un devamı hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün habercisi olarak değerlendirmektedir. Georgeon'a göre Abdülhamid iki idare sistemini bir arada var etmiştir: geleneksel olan ve modern olan. Geleneksel olan himaye ve iltimas,

modern olan ise yetkinlik ve liyakate dayanıyordu. "Modernite biçimlerini benimseyen bir idarenin yanında, patrimonializm ve hısım akraba kayırmacılığı, yandaş kollamacılığı (*clientélisme*) Ortadoğu'nun siyasi kültürü içinde serpilip gelişerek günümüze dek ulaşmışlardır."⁹ Modern ve geleneksel siyaset ayrımı ve geleneksel ile modern arasındaki devinimle ilerleyen tarih perspektifinin problemlerini şimdilik bir kenara bırakalım. George'un Abdülhamid dönemini tarihselleştirmeye dönük bu çabasında, modernleşme paradigmasından beslenen kültürcü bir yaklaşımın, kendi başına bir varlık olarak tarih boyunca yaşama kabiliyeti gösterebilen Ortadoğu veya Osmanlı siyasi kültürü şeklindeki bir soyutlamanın ne kadar kilit bir rol oynadığı açıktır. Edhem Eldem ise eşitlik ve adalet ilkelerini yabancı söz konusu geleneksel Osmanlı siyasal kültürü kavramsallaştırmasını dışlamakla birlikte, Türkiye siyasetindeki güncel anomalilerin kaynakları bakımından Abdülhamid'in şahsına daha büyük bir kuruculuk vasfı atfetmektedir. Abdülhamid "... tedrici olarak ... kendi 'paralel' devletini kurmak uğruna, oluşmaya başlamış olan modern devletin içini boşaltarak onu adeta yıkmaya koyulmaktadır, bu amacında da büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Abdülhamid'in bugün hala paylaşılamayan siyasi mirası, maalesef bu içi boş devlet yapısını Türk siyasi hayatının temel olgularından biri olarak hayata geçirmiş olmasıdır. Bugün yaşadığımız sorunların temelinin burada yattığını anladığımız takdirde, siyasi ve toplumsal huzurun gereği olan eşitlik, demokrasi ve hukuk devleti kavramlarının oluşması ve oturması büyük ölçüde kolaylaşacaktır."¹⁰ Eldem'e göre Tanzimat döneminde kısmen de olsa modern hukuk devletinin temelleri atılmış, ancak Abdülhamid dönemine gelindiğinde "yirmi sene içinde kör topal da olsa ortaya çıkmış olan eşitlikçi süreç bir anda yok edilmiş ve kökünden kazınmıştır. Abdülhamid kendine otokratik bir iktidar zemini oluşturmayı başarmış ve bunu yaparken de Tanzimat elitinin oluşturmaya çalıştığı hukuk devletini fiilen ortadan kaldırmıştır. Tanzimat

elitlerinin hukukun üstünlüğü fikriyle ilişkileri konusunda, daha nüanslı bir yaklaşım ortaya koymakla birlikte, Selim Deringil de benzer fikirleri paylaşmaktadır. Deringil'e göre Tanzimat reformcularının demokrasiyle ilgilendiklerini söylemek zordur. Onların gündeminde daha çok mutlakıyetten (*sultanic despotism*) hukuki otoriter bir rejime (*legal authoritarian regime*) geçiş vardır. Deringil bu geçişin akamete uğramasının sorumluluğunu yine Abdülhamid'in siyasetine bağlamaktadır. "Noémi Lévy 1876 sonrası süreçte örfi idarenin Osmanlı hukuk sistemine ve siyasi pratiğine yerleştiği ve İkinci Meşrutiyet döneminde bu eğilimin gelişerek kalıcı hale geldiği tespitini yaptığı çalışmasında, her ne kadar Tanzimat dönemine bir gönderme yapmasa ve II. Abdülhamid'in şahsına kuruculuk vasfı atfetmese de, II. Abdülhamid dönemini Türkiye'deki olağanüstü hale mütemediyen meyyal siyaset ve hukuk rejiminin kurucu dönemi olarak nitelediğini söyleyebiliriz."

Belki de haksızlık yapmayı göze alarak kısaca özetlediğim bu yaklaşımlarda yeni bir Türk *Sonderweg* (Özel/ Ayrı Yol) tezinin izleri mi var? Yani günümüzün politik sorunlarının nedenlerini bugünde değil de geçmişte arayan bir özcü yaklaşımla mı karşı karşıyayız? Bu yeni tarih yorumunun, Niyazi Berkes'te ve hatta Şerif Mardin'den kristalize olmuş ifadesi-

ni bulmuş olan modernleşmeci Cumhuriyet ideolojisinden Kemalizm'e bağını koparmış olması itibarıyla farklılaştığını söyleyebiliriz. Bilindiği üzere Niyazi Berkes Tanzimat'la başlayan batılılaşma/çağdaşlaşma sürecinin II. Abdülhamid tarafından kesintiye uğratıldığını düşünüyordu. Tanzimat'la başlayan dönemi liberal anayasal bir yönetim zihniyetinin gelişimi olarak yorumlayan Şerif Mardin, anayasanın askıya alındığı 1878 sonrası dönemi benzer bir şekilde bu sürecin kesintiye uğraması olarak yorumlamıştı. Aslında hayli geniş bir yelpazeye sahip söz konusu modernleşmeci tarih anlatısına göre modern anayasal hukuk devletinin oluşum süreci, bütün iniş çıkışlarıyla birlikte, Abdülhamid'in devrilmesini müteakiben İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde devam etmişti. Kemalizmle bağını koparmış yeni *Sonderweg* tezlerinde ise siyaset ve hukuk rejiminin otoriter niteliği bakımından Abdülhamid döneminden günümüze sürekliliğin altı çizilmiştir. Çağlar Keyder ise bir zamanlar Türkiye'nin politik sorunlarının kökenini daha da uzak bir geçmişte Asya Tipi Üretim Tarzında, "devlet sınıflarının" hakimiyetindeki ceberut devlet geleneğinde arıyordu. Ya da Feroz Ahmad'ın Türkiye'deki demokrasi sorunlarını Osmanlı döneminden veya özellikle İttihatçılıktan gelen askeri otoriter vesayet geleneğinde araması gibi Bizzat Keyder'in

**Balkan Savaşı,
Edirne'de
muharebe
meydanı**

Library of Congress

de ifade ettiği üzere 2000'lerde geleneksel devlet sınıfları iktidarlarını kaybetti, askeri vesayet son buldu; ancak günümüzde Keyder'in beklentisinin aksine istisna hali daha da derinleşti ve kalıcı hale geldi.¹³

Türkiye'nin şu anki siyasi rejim sorunlarının, güncel sosyal-politik iliş-

bugünde o bugüne ait bir gerçeklik veya tarihsellik kazanan bir olgu olarak kavramsallaştırmanın modernleşme paradigmasından kurtulmanın yegâne imkânı olduğunu düşünüyorum. Benjamin'i takip ederek bugünün geçmişle ilişkisini, yani alternatif bir tarih perspektifini, bir süreklilik ilişkisi olarak değil, tehlike anın-

görüyoruz. Oysa aynı Cevdet Paşa, Bosna dönüşünde mülki amir olarak başına geçtiği Kozan Türkmen boylarının yerleşik hayata ve Tanzimat düzenine geçirilmelerini hedefleyen İrka-i İslahiye operasyonu sırasında padişah iradesine direnme eğilimi gösteren boylara karşı dönemin en gelişmiş askeri teçhizatıyla donatılmış birlikler aracılığıyla sistematik bir şiddete başvurmaktan kaçınmamıştır. Ma'rûzât ve Tezâkir isimli eserlerinde Kozan dağlarında Türkmen aşiretlerine karşı yürütülen askeri operasyonları, göçerlerin kışlak köylerinin yakılmasını, büyük hayvan sürülerinin telef edilmesini ve dağlara kaçan köylülerin ani baskınlarla pusuya düşürülüp katledilmelerini güçlü bir edebi dille anlatmıştır.¹⁴ Cevdet Paşa'nın dili, kendisinin bu hukuk dışı gücün icrasında ve ihtiyaçından büyük bir keyif aldığını açıkça ve renkli bir şekilde ortaya koymaktadır. Büyük hukuk adamı Cevdet Paşa'nın yönetimindeki bu devlet şiddetinin izleri Dadaloğlu destanlarına da yansımıştır.¹⁵ Cevdet Paşa dahil dönemin Osmanlı bürokratlarının siyasi esnekliklerini başarı hanelerine yazılacak bir kabiliyet olarak nitelenecek yerine, hukukun üstünlüğü ile egemen güç olgularının bir ve aynı şey olduğunun somut görünimleri olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağını düşünüyorum.

"Halid Satım (?) ve Mehmed Nuri. İki vatanperver kardeşler". Türkçesi gayet kötü yazılmış bir Meşrutiyet kartpostalı

İBBATürk Kitaplığı

kiler içinde, yani dünya ekonomisiyle eklenmiş ve her zeresinde eşitsizlikler üreten neoliberal Türkiye kapitalizminin topluma demokrasi, adalet ve eşitlik sunmaktan yoksun oluşuyla açıklanması yerine, Alman *Sonderweg* tezinin Nazi felaketini on dokuzuncu yüzyılda Alman burjuvazisinin demokratik bir devrim gerçekleştirememesiyle açıklaması gibi, II. Abdülhamid'in Tanzimat'ın sözde hedeflediği hukuk devletinin gelişimini kesintiye uğratmasında aranmasını Türk *Sonderweg* tezinin yeni biçimi olarak değerlendiriyoruz.¹⁶

Kökleri geçmişten gelen geleneklerin, kurumsal oluşumların, siyasi zihniyet ve kültürün bugünün siyasi oluşumları üzerinde hiç mi etkisi yok? Kuşkusuz var, ancak bu etkisi soyut kavramsallaştırmalara tarih dışı aşkın bir canlılık vasfı atfederek açıklayamayız. Tarih anlatısını modernleşme ideolojisinin zaman mefhumundan bütünüyle kurtarmamız gerekli. Tarihi geçmişle ilişkin hatırlamalar olarak bugünde yaşayan, ancak farklı bugünlerin kendi güncellikleriyle eklenerek her

da geçmişten hatırlanan anekdotlar olarak kurmak gerekir. İhtiyacımız olan farklı zamanların birbiri içinde kaybolduğu zamansız bir anlatı değil, her zamanın kendi tarihselliğine itibar atfeden bir yaklaşımdır.

II

Tanzimat dönemi bürokratlarının, II. Abdülhamid döneminden farklı olarak, modern hukuk devletinin kurulması ve eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesi yönünde küçümsenemeyecek adımlar attığı düşüncesine geri dönersek, bu noktada on dokuzuncu yüzyılın en önemli hukukçularından birisi olan ve dönemin birçok kanun ve nizamnamesini bizzat kaleme almış bulunan Ahmed Cevdet Paşa'nın siyasi kariyerinden anekdotların aydınlatıcı olacağını düşünüyorum. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın 1860 yılında gerçekleştirdiği Rumeli tefiş heyetinde yer alan Cevdet Paşa'nın Bosna'da Tanzimat'ın yeni idari sisteminin uygulanması görevini icra ederken yerel eşraf ve ahaliye karşı son derecede uzlaşmacı ve müzakereci bir tutum takındığını

Tanzimat döneminden başka bir "anekdot" sunmak üzere anayasal monarşi fikrinin en önemli temsilcisi ve büyük reformcu sayılan Mustafa Reşid Paşa'nın kariyerine başvurabilirdi. Mustafa Reşid Paşa sadareten azledileceği 1852 yılına kadar geçen sürede devrin en büyük Galata bankerlerinden Mıgırdıç Cezayirliyan'la birlikte büyük kamu ihalelerini kontrol etmekteydi.¹⁷ Reşid Paşa siyasi gücü aracılığıyla ihale karar süreçlerini belirlerken, Cezayirliyan da kamu borçlanmasının önemli kaynağı olan dahili para piyasalarını kontrol etmekteydi. Reşid Paşa ayrıca Rumeli eyaletlerinde çoğunlukla eski tımarlardan oluşan büyük miktardaki araziye iktidarını da kullanarak özel çiftliklerine katmayı başarmıştı.¹⁸

**Tırtıvalı
Türk muhacir
kafilesinin
Şumnu'ya gelişi**

*The Illustrated
London News, 1 Eylül
1877*

Cezayirliyan, Reşid Paşa'nın sadareti döneminde kamu borçlanması ve önemli yerli finansörleri arasında. Reşid Paşa ve Cezayirliyan oluşturdukları yerli oligarşik ittifak sayesinde kamusal gelir ve servetin özel ellerde toplanması noktasında büyük başarı elde etmişlerdi. Anadolu ve Rumeli köylüsünün artı ürününün mülk edinilmesi üzerine kurulu Tanzimat rejiminin ve bu rejimin aktüel yürütücüleri olan söz konusu oligarşik ittifakın Osmanlı köylüsüne adalet veya eşitlik bahşetme imkânı yoktu.¹⁹ Reşid Paşa'yı 1852 yılında deviren yeni paşalar zümresi, Galata bankerlerini tasfiye ederek kamu borçlanmasının yönünü Avrupa finans piyasalarına çevirdi. Bu yeni dönemde Avrupa finans sermayesi ve Osmanlı paşalar zümresinin ittifakına dayanan Tanzimat rejiminin, yine Osmanlı köylüsüne eşitlik ve adalet sunma imkânı sınırlıydı. 1820 ve 1830'ların Yunan ve Sırp isyanları, 1841 Niş ve 1853 Vidin isyanları, 1876 Bulgar isyanı, 1890'lar sonrasının Ermeni ve Kürt isyanları ve on dokuzuncu yüzyılın sayısız huzursuzluk ve kalkışmaları, adalet beklentisi içinde

olan geniş köylü yığınlarının şiddet ve kanla bastırılan bütün bu kalkışmaları ve isyanları, aslında Halil İnalcık'ın Niş ve Vidin örneklerinde ayrıntılı bir şekilde gösterdiği üzere en azından başlangıçta vergi veya köylü isyanlarından başka bir boyut taşımıyordu.²⁰

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinden bir başka kesit, bir başka "anekdot" olarak kısaca II. Abdülhamid döneminde 1890'lı yıllarda doğu vilayetlerinde uygulanan Anadolu ıslahatından bahsedeceğim. Bu örnek de yine hukuk ve hukukun dışına çıkan siyaset tartışmamıza ışık tutar niteliktedir. Abdülhamid yönetimi tarafından 1895 yılında Anadolu ıslahatını gerçekleştirmek üzere umum müfettişi olarak göreve başlayan Ahmed Şakir Paşa, doğu vilayetlerinde vergi adaletsizliğinin giderilmesi yoluyla ahalile merkez arasında güvene dayanan bir ilişkinin kurulabileceğine gerçekten inanmıştı. Dördüncü Ordu'nun başında bulunan ve Hamidiye alaylarının da mimarı Ahmed Zeki Paşa ise doğuda güvenliğinin ancak askeri ve polisye yöntemlerle

sağlanabileceği kanaatindeydi. Olaylar Ahmed Zeki Paşa'nın öngördüğü doğrultuda ilerledi. Osmanlı siyasetinin Ahmed Zeki Paşa'nın öngördüğü çizgide ilerlememesi imkân dahilinde miydi? Osmanlı ekonomi-politiğinin 1890'larda Ermeni ve Kürt köylüsüne, Müslüman ve gayrimüslim Anadolu ve Rumeli ahalisine toplumsal ve siyasal adalet sunabilmesi mümkün müydü? Abdülhamid veya dönemin paşalar zümresinin iyi veya kötü niyetlerinden bağımsız olarak, geçimlik üretimle meşgul Osmanlı küçük köylüsünün artı emeğinin temellüküne dayanan bir siyasal rejimin hukukla kirletilmiş bir siyasetten başka bir şey üretilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyim.²¹ Gerek Tanzimat gerekse II. Abdülhamid dönemlerinde olağanüstü halin istisna değil, norm oluşunun temelinde hiç şüphesiz her zerreğinde eşitsizlik üreten hakimiyet ilişkileri yatmaktaydı.

III

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihinde siyasal bir rejim olarak istisna halinin norm haline gelişinin toplumsal

Türk piyadeleri

The Illustrated
London News,
(Özet) Savaş Nüshası
23 Mayıs 1877

sal ve siyasal nedenlerinin tespitini engelleyen unsurlardan bir diğerinin de devlet kavramı konusundaki fetiş ve bu fetişin bir türü olarak II. Abdülhamid iktidarını her şeye muktedir bir tek adam rejimi olarak tasavvur etmek olduğunu düşünüyorum. Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde bunca kilit bir konuma sahip olmasına rağmen devlet kavramı, sınırlı sayıdaki istisna dışında, kuramsal bir analize ve tartışmaya tabi tutulmamıştır.⁴⁰ Devletin toplumsal ve siyasal ilişkilerin dışında ve hatta üzerinde kurumsal bir varlık, kendi başına bir aktör olarak tasavvur edilmesi, gündemi ve kavramsal çerçevesi 1945 sonrasında Anglo-Amerikan akademiyasının hegemonyasında ve modernleşme paradigmasının derin etkisinde şekillenen siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih gibi akademik disiplinler içinde güçlü bir yere sahip olmuştur. 1980'li yılların neo-Weberci devlet teorileri aynı yaklaşımı, yani devletin toplumsal ilişkilerden özerkleşebilme kapasitesi fikrini daha güçlü kavramsal temellere oturtmuştu.⁴¹ 1970 ve 1980'li yılların Marxist tartışmalarında da devletin toplumsal ilişkilerden ayrışması fikrinden her ne kadar uzak durulsa da, özellikle "devletin görece özerkliği" tartışmalarında ifade bulunduğu üzere devletin, iktidar bloğunu oluşturan sınıf fraksiyonlarının tekil çıkarılarının ötesine geçip ortak çıkarı ifade edebilme kapasitesinde olduğu fikri geliştirilmiştir.⁴²

2000'lerde ise, Weberci çevrelerde bile, Talcott Parsons tarafından basitleştirilmiş kuramsalci Weber yorumuna karşı çıkmış, Weber'in devleti daha çok somut toplumsal ve siyasal aktörlerin karşılıklı ilişkilerinden ibaret gördüğü ve meşruiyet kavramına ağırlık veren bir çerçevede ele aldığı görüşü vurgulanmaya başlanmıştır.⁴³ Benzer bir şekilde güncel Poulantzas yorumlarında da Poulantzas'ın devletin toplumsal-siyasal aktörler arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak ele alınamayacağını vurguladığı belirtilmiştir. Bu yorumlara göre, Poulantzas'ta devletin kurumsal bir konsolidasyon olarak görünmesi olgusunun aslında toplumsal siyasal ilişkilerle birbirine içkin olduğu, her iki olgunun birbirlerinden ayrı tanımlanamayacakları fikri vurgulanmıştır.⁴⁴ Somut aktörler arasındaki siyasal ilişkilerin kurumsal konsolidasyonu olarak kavramsallaştırdığımız olgu bir yandan da veya aynı anda gündelik hayat içinde cereyan eden siyasetten başka bir şey değildi.⁴⁵

Philip Abrams 1977 yılında Poulantzas ve Miliband'a eleştiri veya katkı amacıyla kaleme aldığı makalesinde devletin toplumun dışında ve üzerinde aktörlük vasfı atfedilmiş bir özne, bir şey olarak tasavvur edilmesinin, aslında toplumsal ve siyasal pratiğin barındırdığı çelişkilerin görülebilmesini engellediğini vurgulayarak, Timothy Mitchell'den çok önce dev-

letin aslında bir görünüm, bir etki veya algı (*state effect*), bu boyutuyla ideolojik bir olgu olduğunu açıkça yazmıştı.⁴⁶ 2000'lerde antropoloji disiplini tarafından formüle edilen yeni devlet teorileri büyük oranda Abrams'ın açtığı yoldan ilerleyerek devleti kurumsal bir oluşum olmaktan çok bir görünüm, bir etki olarak incelemiştir.⁴⁷ İnsanların gündelik deneyimlerinde devletin toplumun dışında somut bir aktör olarak var olduğu hissiyatının oluşmasında rutin bürokratik pratikler ve siyasal ritüeller ve performanslar aracılığıyla oluşturulan imgelerin önemli bir etkisi olduğu fikri devlet antropolojisi çalışmaları yön vermiştir.⁴⁸

Devlet kavramı konusunda kuramsal ve politik bir muhasebeden hep uzak durmuş ve devlet fetişizmine büyük oranda sadık kalmış Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde ise devletin, somut toplumsal ve siyasal aktörlerin ilişkileri dışında ve üzerinde kurumsal bir varlığa, bir özneliğe sahip olduğu düşüncesi hep güçlü bir yere sahip olmuştur. Bu durum toplumsal ve siyasal hayatta varlığını tespit ettiğimiz adaletsizlik ve eşitsizlik gibi "anomalilerin" nedeni olarak söz konusu hayali aktörün ön plana çıkartılmasına yol açmaktadır. Gündelik gözlemlerimizde siyaset alanının aslında bir yandan somut aktörlerin karşılıklı ilişkilerinden ibaret olduğunu kolaylıkla idrak edebiliriz, fakat diğer yandan soyut bir devlet fikrinden kaçınıyoruz. Bir yandan da devlet kavramını kişiselleştirme ihtiyacı hissediyoruz. II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğinde bu durum daha belirgin olduğunu söylemek mümkün. Belki de tarihçiler devlet kavramının soyutluğunu muhayyel bir Abdülhamid fikrinde cisimleştirmeye eğilim gösteriyor. Fakat bu muhayyeye, mütemadiyen eşitsizlik ve adaletsizlik üreten toplumsal ilişkilerin yerine patrimonyal devlet, ceberrut devlet, otoriter devlet, geleneksel devlet ve tek adam rejimi gibi soyut kavramların ikame edilmesini kolaylaştırıyor. Özetle, devlet kavramının ve aynı şekilde II. Abdülhamid soyutlamasının, son dönem Osmanlı politik pratiğini bütün teferruatıyla inceleme ve açığa

çıkarma imkânını sınırladığı fikrindeyim. Alternatif bir tarih tahayyülünün öncelikle söz konusu ve benzeri soyut ikamelelerin kurtulup, tarihsel momentleri kendi gündeliklikleri içinde ve somut tarihsel aktörlerin karşılıklı konumlanışları ve ilişkileri olarak, toplumsal hayatın her zerre-sinde cereyan eden eşitsizlik ilişkileri ve bu eşitsizlikleri yeniden üretme stratejileri olarak incelemesi gerektiğini düşünüyorum. Yani son dönem Osmanlı tarihini devletsiz ve Abdülhamidsiz yazmanın kavramsal-politik olanaklarını yaratmak zorundayız.

II. Abdülhamid dönemiyle ilgili son on, on beş yılda yayımlanmış çalışmalar ve henüz yayına dönüşmemiş tezler, dağıntık bir görünüm sergiliyor olsalar da, siyasetin gündelik hayatın somutluğu içinde kavramsallaştırmasını mümkün kılacak bir malzeme ortaya koymuş durumda.

Bu yeni literatürün Osmanlı toplumunun bağrında yeşeren toplumsal eşitsizlik kategorilerinin tümünü (gelir ve servet kaynaklarına olan uzaklık, fiziki ve beşeri coğrafya, toplumsal cinsiyet, siyasi ve kültürel statü, etnik ve dini kimlik farklılıkları, başlatıldığı bütün eşitsizlikler) modern-doğrusal zaman mefhumunun dışına çıkarak kendi gündeliklikleri içinde tahlil etme yolunda önemli bir birikim oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹ Ancak bu yeni külliyyatın henüz siyaset-devlet-hukuk kavramlarına ilişkin teorik-politik bir tartışmayı başlatabildiğini söylemek için henüz erken. Bu tarz bir kavramsal-politik yaklaşım belki de günümüzde basitçe hukuk devleti normlarına dönüş çağrısı yerine, hukuk tarafından kirlenmemiş bir siyaset aracılığıyla yeni "saf" bir hukuk arayışını gündeme getirmelidir. Böylece Abdülhamid dönemini de bu politik yaklaşıma

"denk düşen bir tarih anlayışıyla" incelemek mümkün olacaktır. "Saf" bir hukukun olamayışını, her zerre-sinde eşitsizlik üreten toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin yeniden üretilmesini mümkün kılan siyasi tahakküm ile açıklayan bir tarih yaklaşımı. Benjamin ve Agamben'in içinde bu siyasi perspektif ve ona denk düşen tarih anlayışı—şiddet ile hukuk arasındaki bağı, istisna halinde onu yaşama bağlayan bağı kesen bir siyaset anlayışı ile gündelik hayatın içinde tekil özelliklerinin her birinin bütünü sar-sacak alternatifler yaratma potansiyeline inanan bir tarih ve siyaset anlayışı—ve ancak bu bağ kesildikten sonra "saf" bir dilden, "saf" bir şiddetten ve dolayısıyla "saf" bir hukuktan, yani "gerçek olağanüstü halden" bahsetmek mümkün olacaktır.²

NADİR ÖZBEK

BOĞAZCI ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ
VE İNKILAPLARI TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

- Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (2004): 71-90.
- Çağlar Keyder, "AB ile ABD Arasında Türkiye, 'Memleket-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 225-46.
- Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine," "Son Bakışla Akl: Walter Benjamin'den Seçme Yazılar, derl. Nurdin Gürbük (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), 39-50.
- Giorgio Agamben, İstisna Hali, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2008).
- E. P. Thompson, "The Rule of Law," *The Essential E. P. Thompson*, derl. Dorothy Thompson (New York: The New Press, 2001), 432-44.
- Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine," 39-50.
- Ana M. Alonso, "Sovereignty, the Spatial Politics of Security, and Gender: Looking North and South from the US-Mexico Border 'State Formation: Anthropological Perspectives derl. Christian Kröhn Hansen and Knut G. Nustad (London: Pluto Press, 2005), 27-52.
- Thomas Geoghegan, *The Law in Shambles* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2005).
- François Geoghegan, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Hürmer Kitabevi, 2006), 510.
- Edhem Eldem, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Gündümlü Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine," *Toplumsal Tarih*, 288 (2008): 24-37.
- Selim Derrnig, "Avoiding the Imperial 'Iwakuche': Conversion, Apostasy, and the Tanzimat State," *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 28-66.
- Noemí Levy-Akso, "An Ottoman Variation on the State of Siege: The Invention of the (dilei-) Örfiyye During the First Constitutional Period," *New Perspectives on Turkey*, 55 (2016): 5-28.
- Çağlar Keyder, "Dilemmas of Critique," *New Perspectives on Turkey*, 37 (2007).
- David Blackburn ve Geoff Ely, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany* (Oxford & New York: Oxford

- University Press, 1984).
- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980).
- Andrew Gordon Gould, "Pishas and Brigands: Ottoman Provincial Reform and Its Impact on the Nomadic Tribes of Southern Anatolia, 1840-1885" (Ph.D., University Of California, Los Angeles, 1973).
- Mustafa Erdem Kabadaş, "Mikrdich Cezayirliyan or the Sharp Rise and Sudden Fall of an Ottoman Entrepreneur," "Merchants in the Ottoman Empire, derl. Surayya Ferozchi and Gilles Veinstein (Paris: Peeters, 2008), 28-99.
- Alp Yücel Kaya, "On the Çiftlik Regulation in Trhala in the Mid Nineteenth Century: Economists, Pashas, Governors, Çiftlik-holders, Subojas and Sharecroppers," *Ottoman Rural Societies and Economies: Haseyin Dayı in Crete VIII A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2012*, derl. Elise Kolovos (Rethymno: Crete University Press, 2015).
- Nadir Özbek, "Tanzimat Devleti, Vergi Sistemi ve Toplumsal Adalet, 1839-1908," *Toplumsal Tarih*, 252 (2014): 24-30.
- Halil İnalıc, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktor Tezleri Serisi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943).
- Nadir Özbek, "The Politics of Taxation and the 'Armenian Question' during the Late Ottoman Empire, 1876-1908," *Comparative Studies in Society and History* 54, 4 (2012), 778-97.
- Bu işinlarnlardan en önemlisi için bkz. Marc Aymes, Benjamin Gourisse, ve Elise Massicard, derl., *Devlet Olma Zanaatı: Osmanlı'dan Bugüne Kamu İcratı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).
- Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results," *European Journal of Sociology* 25, 2 (1984): 185-231. Theda Skocpol, "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research," *Bringing the State Back In*, derl. Peter Evans, Dietrich Rueschmeyer, and Theda Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 3-37.
- Paul Thomas, "Bringing Poulantzas Back In," *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, derl. Stanley Aronowitz, and Peter Bratsis

- (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), 73-89.
- Philipp Lottholz ve Nicolas Lemay-Hébert, "Re-reading Weber, Re-conceptualizing State-building: From Neo Weberian to Post-Weberian Approaches to State, Legitimacy and State-building," *Cambridge Review of International Affairs* 29, 4 (2016): 467-85.
- Peter Bratsis, "Unthinking the State: Reflexion, Ideology, and the State," *Paradigm Lost: State Theory Reconsidered*, derl. Stanley Aronowitz and Peter Bratsis (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2002), 247-69.
- Peter Bratsis, *The Materiality of Power and the Physics of Change: Lessons from Henri Lefebvre, Nexus Poulantzas, and Peter Bratsis, Everyday Life and the State* (London: Paradigm Publishers, 2006).
- Philipp Abrams, "Notes on the Difficulty of Studying the State," *Journal of Historical Sociology* 1, 1 (1977): 58-89. Timothy Mitchell, "Society, Economy, and the State Effect," *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, derl. George Steinmetz (Ithaca: Cornell University Press, 1999), 76-97.
- Aradhana Sharma ve Akhil Gupta, "Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization," *The Anthropology of the State: A Reader*, derl. Aradhana Sharma and Akhil Gupta (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 1-41.
- Devlet antropolojisi alanında Türkiye'deki çalışmaların bir özetini için bkz. Berna Yazıcı, "Devlet Antropolojisi," *Kültür Deneyi: Antropolojik Yaklaşımlar*, derl. Ayfer Barış Candan ve Çenk Özbay (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 51-81.
- Osmanlı son dönemyle ilgili gelecek vadedilen bu yeni literatürün laurda envanterini çıkarma imkânına sahip değim. Bu literatürün değerlendirilmesi ayrı bir yazının konusunu olmayı hak ediyor.
- Giorgio Agamben, İstisna Hali, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018).
- Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine," 39-50. Harry D. Harootyan, "In the Tiger's Lair: Socialist Everydayness Enters Post-Mao China (Review essay on *Streetlife China* by Michael Dutton)," *Postcolonial Studies* 3, 3 (2000).

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HATIRATI MESELESİNE BİR ZEYL

GÖKHAN ÇETİNSAYA

Toplumsal Tarih'in bu özel sayısı vesilesiyle, hem İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı Abdülhamid'in Hâtıra Defteri başlıklı kitabın hikâyesini bir kere daha hatırlatmak hem de sahihliği bugüne kadar neredeyse hiç tartışılmamış olan Siyasî Hâtıratım başlıklı kitabı gündeme getirmek ve tartışmaya açmak istedim.

Yakın zamana kadar akademik ve popüler tarih kitaplarının bibliyografyalarında Sultan II. Abdülhamid'in hatıraları başlığını taşıyan iki kitaba yer verilmekteydi. İlki, İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* (Kervan Kitapçılık, 1975) [Sonraki baskıları: *Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* (Pınar Yayınları)] İkincisi, önce Hareket sonra Dergâh Yayınları tarafından basılan, *Siyasî Hâtıratım* (1974).

İsmet Bozdağ tarafından yayına hazırlanan metnin tamamen sahte olduğu, hatta hatıra sahtekarlıkları tarihine geçecek kadar ilginç bir hikâyesi olduğu, bundan on küsur yıl önce yayınlanan bir makalede, üstad Ali Birinci tarafından efradını cami, ağyarını mâni bir şekilde anlatılmıştı.¹

İlgincir bu yazının popüler tarihçiliğimize hiçbir etkisi olmadığı gibi, akademik tarihçiliğimizde de neredeyse hiç aksedası olmadı. *Toplumsal Tarih*'in bu özel sayısı vesilesiyle bu meseleyi hem bir kere daha hatırlatmak hem de sahihliği bugüne kadar neredeyse hiç tartışılmamış olan diğer hatıra kitabını (Hareket-Dergâh neşrini) gündeme getirmek, tartışmaya açmak istedim.

Önce, İsmet Bozdağ neşrinin, ta-

bir caizse uzun soluklu ve heyecan verici hikâyesini ana hatlarıyla (Ali Birinci'nin incelemesine binaen) özetleyelim. [Sultan] *Abdülhamid'in Hâtıra Defteri* başlıklı kitap iki ayrı metinden oluşur: İlk defa 1919'da ve sonra 1922'de eski harflerle yayınlanan birinci kısım ile 1974-1975'te ilkinin kayıp parçalarının bulunduğunu iddiasıyla eklenen ikinci kısım.

İlk kısım önce 1919'da *Utarit* dergisinde "Hâtırat-ı Abdülhamid Hân-ı Sâni" başlığıyla tefrika edilmiş, daha sonra 1922'de İstanbul'da kitap olarak basılmıştır: *Hâtırat-ı Abdülhamid Hân-ı Sâni* (Cihan Kitabhanesi, 1338-1340). Derginin ve kitabın yayıncısı "Sadr-ı esbak Halil Rifat Paşa hafidi" Vedat Örfi'dir.²

Vedat Örfi'nin iddiasına göre yayınladıkları metin Sultan Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayında tuttuğu hatıralardır. Abdülhamid, hatıratın vefatından beş sene sonra Almanya'nın Leipzig şehrinde basılmasını vasiyet etmiştir. İşte yayınlanan metin Sultanın vefatından sonra vasiyeti üzere Leipzig'de bir yayıncıya gönderilmiş olan hatıraların ele geçen bazı sayfalarından ibarettir. "Hatıratı veren menba pek âli bir şahsiyettir." *Utarit* dergisindeki neşriyat Mütareke İstanbul'unda o kadar ragbet görür ki, dergi karaborsaya düşer!

Daha sonra Cumhuriyet döneminde yeni harflerle birkaç defa basılmıştır. İlki, İsmet Bozdağ tarafından İkinci Abdülhamid'in *Hâtıra Defteri* (Bursa: Bozdağ Kitabevi, 1946) başlığıyla. İkinci olarak, Sabahattin Selek tarafından İkinci Abdülhamid'in *Hâtıra Defteri* (İstanbul: Selek Yayınevi, 1960) başlığıyla. Ve üçüncü olarak, Osman Yüksel Serdengeçti tarafından *Abdülhamid Anlatıyor* (Ankara, 1964) başlığıyla.

1974-1975'te İsmet Bozdağ, hatıraların kayıp kısmını bulduğunu iddiasıyla ortaya çıkar. Hikâyeye göre (*Utarit*'teki neşirde de atıf verilen) Leipzig'deki yayınevının (isminin gizli kalmasını isteyen ve takma ismi Herr Kolze olan) varisinin "müze havasının evinde", hatıratın eksik sayfalarını bulmuştur. Nitekim *Utarit*'teki sayfalar 1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 31 Mart ve 1 ve 2 Nisan 1333 tarihlerini taşımakla iken; Bozdağ tarafından eklenen yeni sayfalar 6, 7, 9, 10, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28 Mart; 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11 Nisan tarihlerini taşımaktadır. Önce *Tercüman* gazetesinde tefrika edildi, sonra (*Utarit* metni ile birlikte) kitap olarak yayınlandı. Kitabın sonuna yeni bulunan hatıralardan bazı sayfaların fotokopisi de eklenmiştir.

Doğu Almanya'daki bu keşif için özellikle akademisyenler arasında

şüpheler hep izhar edildi. Kimi foto-kopideki el yazısından şüphelendi, kimi ifade ve üsluptan. Ama *Utarit* versiyonu genel olarak kabul gördü, ilk yayınlanışından itibaren herhangi bir itiraz olmadıği gereğiyle.

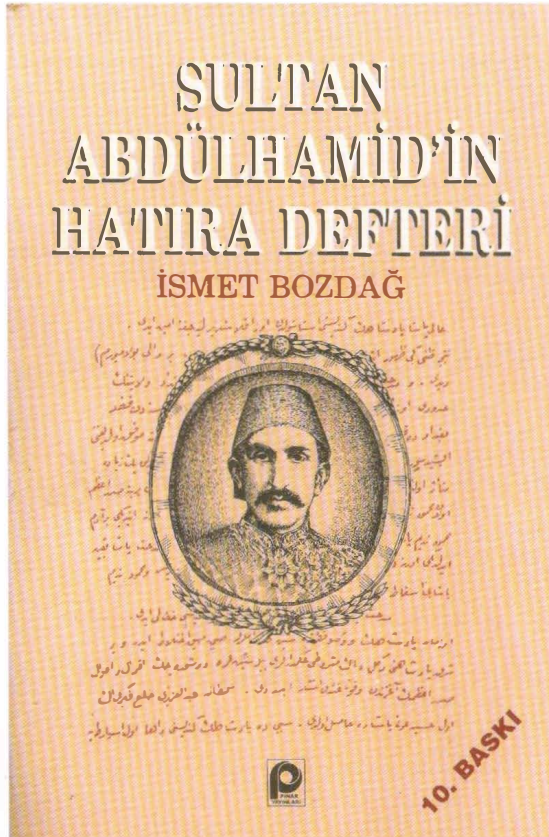
Bugünden geriye dönüp bakınca akademik dünyada ilk tepkinin Engin Akarlı'dan geldiği görülüyor. Kitabın yayınlanmasından hemen bir yıl sonra bitirdiği doktora tezinin sonunda yaptığı literatür değerlendirmesinde, *Utarit* versiyonunu güvenilir kabul ederken, 1975 baskısındaki ilavelere yönelik tereddütlerini ve itirazlarını açık bir şekilde belirtmiştir.⁷

Bu konuda en ölümcül ve doğal olarak daha çok ses getiren salvo ise Alâeddin Yalçınkaya'dan geldi. Yalçınkaya önce *Tarih ve Toplum* dergisinde ve sonra yayınladığı bir kitapta, 1975 baskısına ilave edilen sayfaların sahte olduğunu, o dönemde *Tercüman* gazetesinde hattat olarak çalışan (ve Abdülhamid'in el yazısı olarak eklenen eski harflı örnekleri bizzat kendisi yazan) Yavuz Senemoğlu'nun tanıklığına başvurarak ilan etti.⁸ Senemoğlu'nun şahitliği şüpheleri haklı çıkarmış, en azından akademisyenler için tartışmaya son noktayı koyacak bir dönüm noktası olmuştur.

Utarit neşrinin de uydurma olabileceği ise ilk defa rahmetli Yavuz Selim Karakışla tarafından (bu derginin sayfalarında) ifade edildi. Herhangi bir somut delil göstermese de, şüphelerini ve kanaatlerini ayrıntısıyla belirtti.⁹ *Utarit* neşrinin sahte olduğu (ve Süleyman Nazif tarafından yazıldığı ise) ilk defa bütün delilleri ve tanıklıklarıyla Ali Birinci tarafından anlatıldı.¹⁰ Birinci'nin üç önemli delili mevcut:

İlki (ve bence en önemlisi) İbnülemin Mahmut Kemal İnâl'in *Son Sadrazamlar* ciltlerinde Midhat Paşa hakkındaki sayfalarda yer alan bir dipnotu:⁷

Yıldız evrakını tedkika memur olduğum esnada - evvelce aracılar! tarafından karmakarışık

Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İsmet Bozdağ, 10. baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995)

edilmiş olan- sandıklar dolusu kağıtlar arasında Sultan Abdülhamid merhumun - her ne maksada mebnî ise - söyleyüb yazdıldığı bazı muhtıraların dağınık surette müsveddelerine tesadüf ile istinsah etmiş ve bir kısmını -haşiyelerle- Türk Tarih encümeni mecmuasına dercetmiştir. Merhumun hatırası olmadığı ve hâtıra yazmak hatırından geçmediği halde Süleyman Nazif, tarihle oynarcasına ve -hassaitemyizden mahrum oldukları için- her şeye, hatta kendi malumatlarına inanan birtakım sade diller ve cahillerle eğlenircesine merhumun hatırası olmak üzere bir risale yazıp tabetdirmişti. İleride tarihi ve erbabı tarihi tağlit edecek olan bu yolsuz hareketinden dolayı kendini tevbih etmişti. Bu risalenin düzme olduğunu bil-

münebe bildirdiğinden dolayı -bilmediğini bilmeyen bir bilgi-el-câhilü cesürün- mealine muvafık olarak- bir gazetede beni techile cüret ve risale, Abdülhamid'in olduğunu iddiada ısrar ile -ârun lenâ en neûde- meseline tebaiyet etmişti.

İkinci önemli tanıklık, 1930'lu yıllarda Sultan Abdülhamid ve dönemi hakkında yazdığı gazete tefrikalarından birinde Vedat Örfi neşri hakkında, "Abdülhamid'in bilinen ifade tarzına ve yazısına" benzemediği gerekçesiyle şüphesini belirten Süleyman Kâni İrtem'e, MN rumuzuyla gönderilen bir okuyucu mektubudur.⁸

Vedat Örfi Bey'in Sultan Abdülhamid'in hatıratı olarak neşrettiği eser dahi vaktiyle edebî *Utarit* mecmuasında tef-

rika olarak iştirar etmişti. Bu hatıratın Süleyman Nazif Bey tarafından bazıçe-i kalem nevin-den ve İttihat ve Terakkiye rağ-men Sultan Hamid'i müdafaaaten yazıldığı Süleyman Nazif Bey'in üslubuna ve mizacına vâkîf olanlara malumdur. Süleyman Nazif Bey'le aramızda hususiyet

cümleler bulunmakla birlikte üslup benzerliği de bulunmaktadır. Ayrıca bu kadar ince teferruatı yazabilecek şahsiyetler arasında devri çok iyi tanıyan Süleyman Nazif başta gelmek-tedir.⁹

Korvan-Pınar neşri ile ilgili hiçbir şüphemiz -en azından benim- kal-

Yıldız Sarayı mabeyn veya kitabet dairesinden birinin mahlası olduğunu tahmin ediyoruz. Baş "şüpheli" ise Selanik'teki ilk sürgün günlerin-de Abdülhamid'in hatıralarını zapt ederken yakalanan, hapsedilen ve sonra İstanbul'a gönderilen mabeyn katiplerinden Ali Muhsin Bey. Lakin onun hakkında da somut bir bilgiye henüz ulaşılmış değil.

Hareket-Dergâh çevirisi Fransızca metnin Türkiye'deki ilk çevirisi değildir. Elimizdeki ilk çevirisi, 1956-1957'de Çakmak dergisinde tefrika edilen İsmail Hami Daniş-mend çevirisidir." Çakmak dergisi-ni *Canlı Tarihler* adıyla bildiğimiz kıymetli hatırat dizisini de yayınlayan Türkiye Yayınevi (sahibi Tah-sin Demiray) çıkarmaktadır. Dergi, hatıratın yayınına başlarken, Ayşe Osmanoglu'nun "tarihi bir vesika ol-ması" (ve muhtemelen meydana ge-lebilecek tartışmaları önlemek) için kaleme aldığı bir takdim mektubuna da yer vermektedir. Bu yazıda da yer verdiğimiz mektubunda Ayşe Osma-noglu, Fransızca hatıraların kaynağı-nı Selanik'teki sürgün döneminin ilk başında kısa bir süre de olsa "ken-disine sadık kalıp Selanik'e beraber gitmiş olan mabeyn kâtiplerinden" Ali Muhsin Bey'e yazdırdıklarına bağlıyor. Ki malum, başka kaynak-lardan da doğrulatabildiğimiz gibi, bir süre sonra bu olayın öğrenilmesi üzerine Ali Muhsin Bey hapsedilmiş, bir daha Abdülhamid ile görüştürül-memiş ve sonra -Ayşe Sultan'ın da dahil olduğu bir gruba- İstanbul'a gönderilmiştir. Bundan sonraki ge-lişmeleri, yani Fransızcaya tercü-meyle İsviçre'de basılmasına dair ayrıntıları bilmediğini ifade eden Ayşe Osmanoglu, bir şeyden gayet emindir: "yegane bildiğim şey, bu 'fikirlerle hatıralar'ın babama ait ol-duğundan ibarettir."

Ayşe Osmanoglu ne kadar emin olur-sa olsun, bizlere (geçmişten aldığımız dersle yorundu üfleyerek yemek) temkinli olmak düşer! Fransızca hatı-ralar henüz akademik bir tartışmaya konu olmadı -ki bu yazı aynı zaman-da bu meseleye dair bir davettir! Ni-hai tahlilde önümüzde iki ihtimal var:

Avant la débâcle de la Turquie. Pensées et souvenirs de l'ex-sultan Abdul-Hamid, recueillis par Ali Vahbi Bey (Neuchâtel: Attinger frères, t.y.)

Avant la débâcle de la Turquie.

PENSÉES ET SOUVENIRS

DE L'EX-SULTAN

Abdul-Hamid

RECUEILLIS PAR

ALI VAHBI BEY

« En Europe on prend le Sultan Abdul-Hamid pour un malade, mais pour ma part je le tiens pour un diplomate bien supérieur aux autres sur les rives de la Corne d'Or; à mon avis, on ne lui rend pas assez justice. » BISMARCK.

ATTINGER FRÈRES, ÉDITEURS

PARIS | NEUCHÂTEL

2, Rue Antoine Dubois | 7, Place A.-M. Piaget

var idi; kendisini pek severdim. 1339 (1923) evasında Manastır-dan avdetimde bu eser hakkında mülâhazamı kendisine söylemiş-tim; pek çok gülmüştü ve nim (yarı) itirafta da bulunmuştu. Bu hatırat dikkatlice okunursa Nazif'in tahrir tarzı ve kendisi-ne has tabirleri derhal görülür. Süleyman Nazif Bey o zamanlar *Utari* mecmuasına muavenet-i kalemiyede bulunur, şiirler ya-zardı."

Üçüncüsü ise Ali Birinci'nin bizzat kendi tespitleridir: Süleyman Nazif'in eserleriyle *Utari* metni arasında bü-yük benzerlikler gösteren bilgiler ve

madığına göre, şimdi diğer hatıraya (Hareket-Dergâh neşrine) odaklana-biliriz. Öncelikle bu kitap Fransızca-dan çeviri: *Avant la débâcle de la Turquie: Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdul-Hamid, recueillis par Ali Vahbi Bey* (Neuchâtel: Attinger Freres) künyeli kitabın tercüme-si. Yayınevi belli, yayımlandığı yer belli ama kitabın üzerinde herhangi bir yayın tarihi yok. Dünya kütüpha-nelerindeki kayıtlarda yayın tarihi için farklı tahminler mevcut: 1913, 1914, 1916, 1922. Bu yazı çerçevesin-de alıntıladığımız Ayşe Osmanoglu gayet emin bir şekilde 1913 diyor. Ya-yına hazırlayan Ali Vehbi Bey hakkın-da ise hiçbir bilgi yok. Muhtemelen

ya Ayşe Osmanoglu'nun söyledikleri doğru ya da bir başka Süleyman Nazif vakası ve yeni bir Abdülhamid müda-faanamesi ile karşı karşıyayız.

Diğer yandan, gerçek olduğunu varsayarak bir bütün olarak okuduğumuzda ilk göze çarpan şey, (Ayşe Osmanoglu'nun kanaatinin aksine) metnin hiç de Selanik'te yazdırılmış notlar izlenimi vermesidir. 1890'lardan 1908'e kadar tarihlen-

dirilmiş başlıklar altında, çeşitli konulardan oluşan kısa metinler var. Bu durumda -yine gerçek olduğunu varsayarak- insanın aklına şu ihtimal gelebiliyor: Ali Muhsin Bey Selanik'te tuttuğu yahut -el konulduğunu varsayarak- hatırında kalan notları böyle bir kurgu içerisinde yayınlamayı tercih etmiş, hatta -metinde bariz olarak görüldüğü gibi- Avrupalı okucuya yönelik rötüşlar, açıklamalar ve ilaveler yapmış olabilir.

Kitabı sahte olduğunu varsayarak okuduğumuzda ise akla ilk takılan soru şudur. Döneminde gizli tutulmuş, çok az kişinin vakıf olduğu veya ancak Yıldız Evrakındaki belgelerin sıkı bir incelemesiyle ortaya çıkabilecek bazı bilgiler nasıl uydurulabilir? Bu son hususta benim kendi çalışmalarımın verebileceğim bir örnek, bizzat II. Abdülhamid'in davetiyle Cemaleddin Afganî'nin de içinde yer aldığı "Sünnî-Şii ittihadı"

durunda değildi.

ABDÜLHAMİD bu felâketli durumu görürse, bir yandan sula yapmak için RUS Cârına başvurdu. Öte yandan da Meclisi kapattı. (Şubat 1878) Ondan sonra da pek keyfi denemeye de tamamen sulh şekli-de bir istibdat idaresi kurdı ve yılar boyunca da böyle devam etti.

13 Temmuz 1878 de yapılan BERLİN muahedesiinden sonra da daima şu idareyi vak'ı çıkarmadan diplomatik idare etmekte, herde vaziyete tamamen hakim olmuşa; bu arada millet ve memleketin yükselme ve kuvvetlenmesi için askerlikten idareye, marifetten nafiaya kadar hep yenilikler yapmaya, yeni ve bilgili nesiller yetiştirmeye, yollar ve eserler meydana getirmeye çalıştı. Yalnız ve bilhassa DONANMA'yı ve denizciliği ihmal etti.

Hafife tedbirini kuvvetlendirdi. Muhafilerden memleket içinde ve dışında pahası takın ettirdi. Sürgünlere yolladı. Mithat Paşanın şahadetini gibi cinayetlerde pek mesulîler aramadı. Fakat birçok sürgünlere azatlıklar ve aileleri için gereken yardımları yaptı, aç kalmalarına da meydan vermedi. Bu arada ABDÜLÂZİZ hâlindeyken, V. MURAD'ın öcüne hal'inden, sonra ALİ SUVAİ vak'ından çok korktuğunu ve çekindiğini hatırlamak lazımdır.

TÜRKİSTAN gayri umurlara dayandı ve kendisi yalnız onlara muhafaza ettirdiği hakkında askerlere kadar geçen beklen biriken dolmuş oldu.

TÜRKLERi himaye eder, ancak diğer umurları en az tahas zan-anesi gıremedii hakkında bir kanunla sağımsızlıkta da itememdi. Muayyenedeki SOĞUT istavri muhafaz bilâkilerinden askeri, hukukten hep ERTUGRUL Gazinin bu-

gün dahi türbesi bama da toplanarak her yıl Eylül ayının son Pazarında toplanan TÜRKİMENLERi inden toplanardı.

ABDÜLHAMİD HAN tarih boyunca kendilerinden türlü zararla ve ihasetler gördüğümüz beyinmelî teşkilâtlara ve bazı İslâm ve Türk dışıma devletlere karşı dost değildi. Bunu otuz yıl asin devlet idaresinde öğrenmiş ve iyice inandığı gibi ondan sonra gelip geçen felâketler ve facialar da sadece gördüğü ve göstermektedir.

FİLİSTİNİ ele geçirmek için Osmanlı devletinin pıncalanması ve Türklerin sefil ve fakir kalmaları için çalışan beyinmelî sionist teşkilâtın ve Yahudiliğin, yine imparatorluğa ve hilafeti ortadan kaldırarak Türk milletini eliz ve izet bırakmayı kendine emel edinen İngilizler ve onların hilhassa Türkiye'de Padışah Bozinci Murad dahi ele geçirecek devrelerde ileri idcen vasıtalı olan Fermanosuluğu dost değildi. Onların dinimiza, devletimize ve milletimize zararlı ider gördüklerimiz defalarca tesbit etmiştir.

Bütün bunlardan korumak ve sakınmak için Alınlar ve hattı Ruslarla hoş geçimiyse ve anlaşılmaya taratır olduğu zamanlar olmuştur.

Yıllar boyunca en küçük mektep çocuklarından baharak en büyük yülerimiz ve bütün milletimize yayılan sistematik tekliflerle hân, cih, kâz ve kara saltan olarak hain-bah ABDÜLHAMİD HAN'ın millet ve memleketimize yaptığı birçok iyi işler, zamanla icre varlığını büyük husule ve herakât eserleri de balandığını unutmamak lazımdır. Objektif tarih teklifleri ve millet meclislerini dikkate alarak yulaçak incelemler, gitmiş de daha iyi gösterecek ve anlatacağı.

Sultan Abdülhamid'in kızından mektup

Ennetme kânâ pederim Sultan Abdülhamid Han'ın oğlunun 1913 tarihinde Beylerbeyi sarayında ikametinde esnasında (Penates et Souverains de l'ex-Sultan Abdul-Hamid) ismiyle İsviçrede Fransızca nüshası negredilmiş olup Türkiye'ye tercime ve tahsiyesi için alize vermiş olduğum hatıratı hakkında tarih bir vesika teşkil et-

mek üzere tahrîren istediğiniz malumatı memnuniyetle veriyorum. Merhum babam hafîni müteakip Selânige götürülünce bazı âle efradımızla beraber bir de gitmiş ve ikrametimize tahsis edilen Allatini köşküne yerleşmiş. Gazete okumaktan bile mahrum edilen pederim için otuz üç senelik devri saltanatının bütün vukustını muassaslan yazmak boş vakitlerini hoş geçirebilecek bir meşale olabildi. Fakat yığınlar teşkil eden resmî vesikaları Yıldızda kalması olduğu için bu arzusunun maatteessüf tahakkuk ettiremedi; yalnız kendine sadık kalıp Selânige beraber gitmiş olan mebeyn kâtiplerinden Ali Muhsin beğ bazı milbil meseleler hakkında hatırlarda kalan noktaları söyleyip yazdıyordu. Zaten saltanat devrinde de bazı mebeynilerine hatırlardan bir kısmını ipte bu suretle yazdırmış ve hattı bunların bir parçası (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası)nda negredilmiş. İttihat ve Terakki hükümetinin Allatini köşküne memur ettiği muhafız zabıter babamın hatıralarını yazdırmasından her nedense kuşulanarak günün birinde Ali Muhsin Beyi kendisiyle temas etmekten men-edip köşkün bodrumuna hapsettiler. Nihayet pederimin ısrarıyla bodrumdan çıkardılar da bir deha temas ettirmediler. Selânikte dokuz ay kaldıktan sonra 1910 tarihinde ben amcam Sultan Reşadın zamanı saltanatında ben hemşirelerin Sadiye ve Refia Sultanlarla beraber İstanbul'a gelirken Ali Muhsin Bey de aynı trenle avdet olmuş ve deha doğrusu ettirilmiştir. O zaman bizler böyle seyleyle âlakadar olmadığımız için bu hatıratın Fransızca tercümesiyle İsviçrede tabına ait teferuatı bilmiyoruz. Yegâne bildiğim şey, bu "Fikirlerle hatırat"ın in babama ait olduğundan ibarettir. Yirmi dokuz senelik bir hasretten sonra İstanbul'a avdetimde kavuştüğüm valdem Müstafa Kadınefendi de aynı kamaattedir. Babamın hatıralarından sonra negredilmek üzere kendi hatıratını da gönderiyorum. Tenâip edeceğimiz şekilde negrettiririz. Selâm ve hürmetlerim beyefendi.

İkinci Abdülhamidin kızı
Ayşe

Çakmak dergisinde Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'ın [Osmanoğlu] mektubu. Sayı 32 (13 Ekim 1956). s-9

CEMİN çizimi ile Abdülhamid

Le Califat et les Schiites.

Il faut chercher à solidariser d'avantage tous les Musulmans; il nous est nécessaire de servir les rangs à nous tous, Mahométans du monde entier, — au cœur de l'Afrique, en Chine, dans l'Inde, en tous pays! Il est regrettable qu'un rapprochement avec les Persans soit impossible. Ils auraient cependant tout avantage à s'unir étroitement à nous, afin de ne pas être le jouet de la Russie et de l'Angleterre. Saïd Djemaleddin (*savant très apprécié à la cour de Yildiz*) me donne bon espoir et m'assure qu'en y mettant de la bonne volonté des deux côtés, le schisme entre nous (*les Sunnites*) et les Schiites, pourrait être abolî. Ce serait une œuvre idéale pour l'Islam! O, si cela pouvait réaliser! Le consul de Perse à Stamboul, Hadji Mirza Hassan Khan, a également promis son concours pour cette grande œuvre, et Djemaleddin a gagné à cette cause divers dignitaires, ainsi que des savants en Perse. Lors même que l'on n'aboutirait pas à une union complète, un grand pas serait déjà fait, en amenant un rapproche-

SİTASİ HATİRATIM

Halifelik ve şiiiler

İslâmiyet; bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. Çin'de, Hindistan'da, Afrika'nın ortasında ve bütün dünyadaki müslümanları birbirlerine yaklaştırmakta fayda vardır. Bu hususta İran'la hiç bir anlaşma olmaması gayanı teessüftür. Halibuki Rusya'nın ve İngiltere'nin oyuncu olmamak için, bize yaklaşımlarında fayda vardır.

Yıldız Sarayımızda, şöhretli bir ilim adamı olan Seyyid Cemaleddin (6) «Sunnîlerle, şiiilerin, hüsnüniyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabilidir» diyerek bana ümit verdi. Eğer bu söylediği hakikat olabilirse, İslâmiyet için fevkalâde bir eser meydana gelmiş olur.

İstanbul'daki, İran konsolosu Hacı Mirza Han da bu büyük teşebbüs için yardımını vaad etti. Cemaleddin, bir çok yüksek memuru kendi tarafına çektiği gibi, İran'daki bazı ulemayı da elde etmiştir. Bu hususta tam bir anlaşmaya varılmasa da büyük bir adım atılmış olacak ve iki memleket arasında bir yaklaşma meydana gelecektir. Bu büyük fikri hakikat haline getirebilmek için pek çok fedakârlığı göze almak lâzımdır.

Kur'an'daki 98 inci sure-i mübarek şöyledir: «Allah'a ibadet etmek, dinine iman etmek, beğ vakit namaz kılmak, zekât dağıtmak müslümanlığa esasdır.»

İslâmiyet ve milliyet fikri

Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın bir çok milletini

179

Sünnî ve Şii birliği konusunun Fransızca yayında ve iki Türkçe tercümede ele alınış. (Çakmak, sayı 49 (9 Şubat 1957), s.13)

HULAFET MAKAMI VE ŞİİLER

Bütün Müslümanlar arasındaki tesnîit ve tavvînu daha fazla kuvvetlendirmelidir. Afrikanın göbeğinde, Çinde, Hintte, velhasıl dünyanın bütün memleketlerinde ne kadar Müslüman varsa hepimiz birleşip saflarımızı sıklaştırmak mecburiyetindeyiz! İranlılara bir mukarret imkânı olmamasına ne kadar esef etmek ağırdır. Halibuki Rusya ile İngiltereye övünçek olmamak için bizimle sınırlı bir birlik kurmaları onlar için pek hayırlı olur (Yıldız sarayında çok idhar gören Afganî Âlim) Seyyid Cemaleddin bana çok ümit veriyor ve her iki tarafın hüsnüniyetiyle aramızdaki (Sunnîlerle Şiiiler arasındaki) tefrikanın ortadan kalkacağını söylüyor. Bunun tahakkuku İslâmiyet için ideal bir muvaffakiyet olur! Ah, imkân olsa da tahakkuk etse! İstanbul'daki İran konsolosu Hacı Mirza Hassan Han bu büyük işin tahakkuku için yardım edeceğine söz verdi: Cemaleddin'de mübte'îl devlet erkânıyla bazı İran âlimlerini bu maksada imale etti. Tam bir ittihat olmasa bile, iki memleketin birbirine yaklaşması da hedefe doğru büyük bir adım teşkil edebilir. Bu muazzam fikrin tahakkuku uğrunda en büyük fedakârlıklara bile razı olmalıyız (93).

teşebbüsüdür." Hem çevirileri Fransızcasıyla kıyaslamak hem de iki farklı çeviri arasındaki farkları görebilmek bakımından, Sünnî-Şii ittihad teşebbüsünden bahsedilen sayfaları dikkatinize sunuyorum.

Bu teşebbüs hiç şüphesiz o dönem Afganî'nin İstanbul'daki -epey geniş çevresinde bilinebilirdi. Lakin İstanbul'daki İran (baş) konsolosu Hacı Mirza Hasan Han'da bu teşebbüsün içinde olduğunu bilmek için ya gerçekten Ali Muhsin Bey olmak gerekir ya da Yıldız Sarayında kitabete veya mabeynde görevli bir muadil! Bu da bize üçüncü bir ihtimali akla getiriyor: Fransızca metin kitabette veya mabeynde çalışmış birinin -Ali

Muhsin Bey veya bir başkasının- kaileme aldığı Abdülhamid müdafaanamesi olabilir mi?

Önce Fransızcaya sonra tekrar Türkçeye çevrilmiş olan Ali Vehbi Bey metnini, sahilliğini anlamak için dil ve üslup açısından bir incelemeye tabi tutmak imkânsızdır! Belki en doğru yöntem, Fransızca metinde adı geçen kişileri ve bahsi geçen olayları Doktor Atif Bey'in günlüğündeki ve Yıldız Evrakında bulunan muhtıralardaki kişiler ve olaylarla karşılaştırmak olacaktır. Ki bu da bir başka yazının konusu olabilecek kadar zaman ve hacim gerektiriyor...

GÖKHAN ÇETİNSAYA
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

DİPLOMATLAR

1. Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Mesalesi", Divan: Diapline'terazı: Çakmaklar Derisi 19 (2005), s.177-194.
2. İlginç yaşamöyküsü ve kişiliği için bkz. Memet Fırat, *Gölgede Kalan Yıllar* (İstanbul, Adam, 1997).
3. Engin D. Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909). Origins and Solutions" (Yayınlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1976), s. 283.
4. Albeddin Yalçınkaya, "Hürriyet-i Sultan Abdülhamid Han 1 Şahi-Sultan Abdülhamid'in İhtira Defteri Üzerine", *Tarih ve Toplum*, 105

(Eylül 1992), s. 57-62. Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları (İstanbul: Sebil, 1996), s. 2-8.

5. Yavuz Selim Karakışla, "Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı", *Türk İslamî Tarih*, 95 (Kasım 2001), s. 29-34.
6. Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Mesalesi."
7. İbnülmemîn Mahmut Kemal İnâl, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Dergâh, 1982-1940, s. 34, dipnot 2.
8. Süleyman Kâni İrem, *Birinci Mevâziyet ve Sultan Abdülhamid* (İstanbul: Temel, 2004), s. 18-19.
9. Ali Birinci'nin verdiği bir örnek: "31 Mart Vak'ası'nı Abdülhamid ihdas etmemişti.

İhtiaa ayağın gelmiş olan bir fırsatın istifade etmeye kalkışmadı. 31 Mart İsyanı'nı Kâmilpaşazade Said Paşa kâ' emisti. Başka vesatî Avloniyâ İsmail Kemal ile diğer birkaç şahıs idi. Bunlar birkaç Arnavut silah-ındaz askeri idlâi ederek, o baidre'ti kopardılar" (Süleyman Nazif, *Yıldızın Mîne'ase*, İstanbul, 1927, s. 8). "Kâmil Paşa'nın muhımdı Said Paşa bu esnada en çok çalıyordu. İsmail Kemal Bey ile diğer mahkûmlar da Said Paşa ile beraber idiler." *İhtilâlat*, 1338-1340 s. 40).

10. Çakmak, 13 Ekim 1956-16 Şubat 1957, sayı 32-50.
11. Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1830-1908* (London: Routledge, 2006), s. 99-120.

TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

OSMAN SELİM KOCAHANOĞLU

ATATÜRK - KARABEKİR KAVGASI

Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası

YENİ NAGİ
SİYASAL
BAĞIMLAR
DÜZÜLÜ

TEMEL

3.
BAŞKI

Osman Selim Kocahanoğlu
Atatürk - Karabekir Kavgası
672 Sayfa, 50 TL.

OSMAN SELİM KOCAHANOĞLU

ATATÜRK - RAUF ORBAY KAVGASI

Milli Mücadele ve Sonrası

TEMEL

3.
BAŞKI

Osman Selim Kocahanoğlu
Atatürk - Rauf Orbay Kavgası
626 Sayfa, 50 TL.

SÜLEYMAN KÂNİ İRTEM

Osmanlı Sarayı ve HAREMİN İÇYÜZÜ

Muzika-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu

Tiyatro Müzikleriyle Osmanlı Sarayı Kuvvetlenişleri

TEMEL

2.
BAŞKI

Süleyman Kâni İrtem
Osmanlı Sarayı ve Harem'in İçyüzü
390 Sayfa, 40 TL.

OSMAN SELİM KOCAHANOĞLU

MENEMEN VE KUBILAY OLAYI

Cumhuriyetin En Zor Devri mi; ŞAPKA

Bir Tarikat Şeyhinin Anatomisi

TEMEL

2.
BAŞKI

Osman Selim Kocahanoğlu
Menemen ve Kubilay Olayı
540 Sayfa, 45 TL.

OSMAN NURİ

Bilinmeyen Abdülhamid

Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı

Abdülhamid'in İktisadi ve Siyasal Hayatı

Cilt: I - II

TEMEL

Osman Nuri Bey
Bilinmeyen Abdülhamid
620 Sayfa, 50 TL.

OSMAN SELİM KOCAHANOĞLU

YENİ TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU

Cumhuriyetin Kuruluş Hikâyesi

TEMEL

Osman Selim Kocahanoğlu
Yeni Türkiye'nin Doğuşu
780 Sayfa, 50 TL.

TEMEL YAYINLARI

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sokak Hacıbey Apt. No: 10/5 Çemberlitaş / İSTANBUL

Tel: 0212 516 23 52 - 517 73 20

PADİŞAHIN BİNBİR SURETİ

SAADET ÖZEN

Abdülhamid'in kendi tasvirini yasaklamasını açıklamak için evhamlı olması, kalabalıktan ürkmesi, fiziksel görünüşü gibi kişisel özelliklerinden başlayıp otoriterliğini pekiştirmek için bilinçli olarak benimsediği bir "görülmeden görmek", "iktidarın titreşimlerini yaymak" politikasına kadar uzanan farklı sebepler üzerine düşünülür. Sarayından hiç çıkmayan müstebit padişah imgesi İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet'e tasvirinin yokluğuyla desteklenmiş; tahttan inmesinin ardından resimlerinin görünmez olmasıyla Abdülhamid imgesi inşasının bir parçası olarak yerleşmiştir.

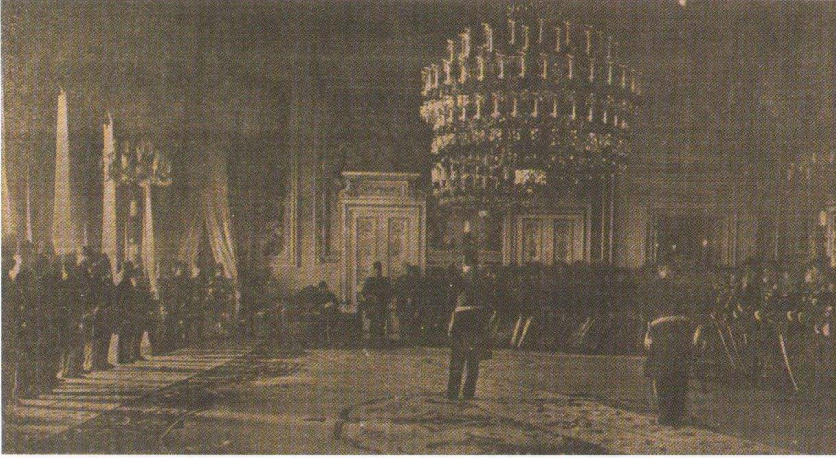
Arkasındaki yazıya göre, 1920'de, Kadıköy'de bir ev. Piyanonun üstünde, ortada, Sultan II. Abdülhamid'in yüzünün çıplak kadınlardan oluştuğu alaycı portrelerden biri aslıdır

Sultan II. Abdülhamid'in fotoğraf, resim gibi görsel araçları politik amaçlarla kullanışı, konuya dair pek çok yayında 19. yüzyılın diğer padişahlarından tamamen farklı ve çelişkili olarak değerlendirilir. Buna göre padişah, fotoğrafın gücünü iyi bilir. 33.000 civarında fotoğraf barındıran Yıldız Albümleri' ve bu toplamın içinden seçilmiş, ülkedeki modernizasyonu sergilemesi beklenen 5.000 kadar fotoğraf barındıran albümlerin British Library'ye, Library of Congress'e hediye edilmesi bunun bir kanıtı sayılır.² Resimli basın,

Servet-i Fünun ya da Malûmat gibi yayınlarla onun zamanında yükselir.³ Çelişkiliyi yaratan, Padişah'ın fotoğrafın gücünün bilincinde olmasına rağmen, kendi suretinin sergilenmesini kesin olarak engellemiş olmasıdır; bu yazıda ele alınacak olan da meselenin bu ikinci boyutudur.⁴ Genel kanıya göre II. Abdülhamid; III. Selim zamanından başlayarak, meşruyetlerini pekiştirmek için güçlerinin vekili olarak portrelerini devlet dairelerine astıran, "tasvir-i hümayûn" denen fildişi üzerine çizilmiş küçük portrelerini bir nişan gibi devlet

adamlarına hediye eden padişahların çizgisinden ayrılmış, hem kamusal hem özel alanda suretinin sergilenmesini katı surette yasaklamıştır.⁵ Bu tavrın başlıca kanıtı olarak, 1880'de saray fotoğrafçısı Abdullah Biraderler'in Padişah'ın izinsiz çektikleri fotoğraflarının toplatılması ve unvanlarını kaybetmeleri gösterilir.⁶ Öte yandan, II. Abdülhamid dönemine ya da o devri yaşayanlara yetmiş olanların tanıklıklarında da aynı iddia mevcuttur. Saray ressamı Fausto Zonaro, 1924'te bir dergiyi verdiği röportajda saray ressamı olduğu halde portresini yapamadığını, ancak 1908'den sonra fotoğraf çekip üç ayı pozda portresini hazırladığını belirtir.⁷ Falih Rıfkı Atay (1894-1971), 1905 civarında evde padişahın resmi bulunan Fransızca bir salname görünce ne kadar şaşırdığını anlatır.⁸ Resuhi Baykara (1913-1989), 1951'de, Abdullah Biraderler olayına dayandırarak padişahın fiziki görünüşü sebebiyle fotoğraf çektiğini yazır.⁹ Bugünkü çalışmalarda padişahın kendi tasvirini yasaklamasını açıklamak için evhamlı olması, kalabalıktan ürkmesi, fiziksel görünüşü gibi kişisel özelliklerinden başlayıp otoriterliğini pekiştirmek için bilinçli olarak benimsediği bir "görülmeden görmek", "iktidarın titreşimlerini yaymak" politikasına kadar uzanan farklı sebepler üzerine düşünülür. Öne sürü-

Resimli Gazete, 20 Kanunievvel 1340. Şale Köşkü'nde muayede. Anıranık'ın tablosundan farklı olarak Padişah oturmadır. Cumhuriyet dönemi yayınlarında tespit edilebilen resim budur

len bir başka gerekçe ise halife unvanıdır.¹⁸ Bu durumun 1908'e kadar sürdüğü, Hürriyet'in ilânıyla birlikte padişahın hem fiziki olarak hem suretiyle halk içine çıktığı kabul edilir.¹⁹

Bu yazıda amaçlandığı üzere, en azından 1950'lerden beri sürekli tekrar edilmiş olan bu fikri gözden geçirmeye neden ihtiyaç olsun? Edhem Eldem'in söylediği gibi 'Bir tarihçinin kendinden önceki güvenilir kaynaklar tarafından tekrarlanmış olan bütün olay ve ayrıntıları baştan kontrol etmelerini beklemek makul bir tutum mudur?' Ancak, yine Edhem Eldem'in hatırlattığı üzere, "Hatalı bilgilerin birkaç kere tekrarlandıktan sonra artık sorgulanmayan bir kesinlik haline geldiği durumlar az değildir."²⁰ Hatalı bilgi, elbette o güne kadar söylenmiş her şeyin yanlış olduğu anlamına gelmez. Amaç sırf bir bilginin tashihiinden ibaret ise, çabaya değip değmeyeceği de tartışılabilir. Fakat "neyin tam doğru olmadığını" anlamaya çalışmak, yeni tartışma zeminleri yaratabilir. Bu yazıdaki sorgulamanın dört dayanağı bulunuyor: 1) Son yıllarda basın ve yayın taramanın, özellikle görsel malzemeye erişimin muazzam seviyede kolaylaşmış olması, dolayısıyla yeni malzemenin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılması. 2) Dönemin görsel araçların tarihinin ağırlıklı olarak büyük stüdyoların fotoğraf çalışmaları üzerine kurulmuş olması, 19. yüzyılın ikinci yarısında artan

yaygın görsel araçların (kartpostal, reklam kartları, ilânlar ve resimli basın) etkisinin büyük oranda ihmal edilmiş olması. 3) Yerleşik yargıların halihazırdaki malzemeyi görmezden gelmeye sebep olabilmesi. 4) Denildiği kadar katı bir yasak varsa bile, ileri sürülen gerekçelerin görsel alanın kendi işleyişinden, kamusal alandaki etkisinden, iktidar ilişkilerindeki rolünden ziyade II. Abdülhamid hakkında yapılan alanlarda edinilmiş fikirlere dayanan genel değerlendirmeler olması.

Her ne kadar Sultan Abdülhamid'in şehzadeliğinden sonra fotoğraf çek-tirmediği söylene gelmişse de,²¹ dönemin kaynaklarına bakıldığında en az iki fotoğraf çektiği olduğu anlaşılır. Bunlar bilinse bile istisnai sayılmış ve istisnaları ortaya çıkaran sebepler de incelenmemiştir.²² Bunlardan birincisini fotoğrafçı Bogos Tarkulyan (Febüs Efendi, ?-1940), 1900'de çeker. O sıra ziyarete gelen İran Şahı Muzaferüddin'e bir madalyon hediye edilecektir ve bunun için profilden bir fotoğraf çekmektedir. Öte yandan Febüs Efendi'nin, Padişah'ın başka fotoğrafını çekemediğini vurguladığı da bir kenara yazılmalıdır.²³

İkinci örnek ise, geriye doğru gidildiğinde hikâyenin ne şekilde dallanıp budaklandığını daha iyi anlamamızı sağlar. Mustafa Armağan'ın Sultan Abdülhamid hakkındaki bir kitabında

bir fotoğraf yayımlanmış ve bunun Dolmabahçe Sarayı'ndaki bir muayede sırasında çekildiği belirtilmiş, üstelik "gizlice çekildiği sanılıyor" diye bir açıklamada bulunulmuştu.²⁴ Gösterilen yerin Dolmabahçe değil Şale Köşkü olmasını, bir muayede bir fotoğrafının nasıl olup da gizlice girebildiği sorusunu bir kenara bırakıp kaynağını aradığımızda, resmin 1960'da II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratında,²⁵ Eylül 1951'de ise *Resimli Tarih Mecmuası*'nda²⁶ basılmış olduğunu görürüz. *Resimli Tarih Mecmuası*'nda, Sermet Muhtar Alus imzalı, "İkinci Sultan Abdülhamid'in Muayedeleri" başlıklı makalede kullanılan resmin altında şunlar yazılıdır: "Bu fotoğraf, İkinci Abdülhamid'in Dolmabahçe bayramlaşmalarından birini göstermektedir. Gayet vehimli olan Abdülhamid'in nasıl olup da böyle bir resim çekilişine müsaade ettiği anlaşılamamaktadır. Tarihi ehemmiyeti olan bu resmi büyük külfetlerle ele geçirip neşrediyoruz. (...)". Mekânın yine yanlış söylenmiş olmasına rağmen fotoğrafta görülen aynı muayede merasimidir. Biraz daha geriye gidildiğinde, bu kez 20 Kanunievvel 1340'da (20 Aralık 1924), muayede görüntüsü bir kez daha karşımıza çıkar. *Resimli Gazete* şu notla fotoğrafı tanıtır: "Başka kopyası bulunmayan yegâne resim: Muayede salonunda saçak öpme merasimi. (...) Bu resim fotoğrafçı Abdullah Biraderler'e Padişah tara-

ından aldırılmış ve bir kopyası çekildikten sonra nüshası teksir olunması diye kışesi kırıdırılmıştır. Karilerine en nadide resimleri arz etmek endişesinde bulunan *Resimli Gazete* bu yegâne kopyayı elde etmek için elli lira fedakârlıkta bulunmak mecburiyetinde kaldı.¹⁹ 1880'de izinsiz fotoğraflar yüzünden ceza alan Abdullah Biraderler, bir kez daha kırılan klişeleriyle, gazetecilerin ileride gelenekselleşecek olan, olayı "köpürten" diliyle karşımızdadır. Ayrıca gazetecilerin fotoğrafın kendisine değilse de kopyalarına ulaşabildiği açıktır. Bu durumda Sultan II. Abdülhamid, Şale Köşkü yapıldıktan sonra yeni bir kararla fotoğrafının çekilmesini mi istedi? Hatta bu çoğaltıldı mı? Şayet böyleyse sebebi neydi?

Muayede fotoğrafının çekilme sebebine dair ipuçları arşivlerde değil, müzayedelerde ve sanat tarihçilerinin çalışmalarında karşımıza çıkar. Söz konusu resmin bir benzeri, 2012'de bir müzayededen almış olduğum kartpostalda da mevcuttu. Fakat padişah oturmak yerine ayaktaydı ve dua etmekteydi, bunun dışında bütün mobilya ayrıntıları aynıydı.

Kartpostaldeki resim bir başka müzayedenin katalogunda daha görülyordu fakat bu kez 1890 civarına tarihlenen Antranik imzalı bir tablo söz konusuydu.²⁰ Bu durumda bir ya da iki fotoğraf çekilmiş; bundan bir tablo, bir kartpostal üretilmiş ve bir kopya basının eline geçmiş demektir.

Tablonun ressamı Antranik, Nurdan Küçükasköylü'nün incelemesine göre en erken eserlerini Sultan V. Murad döneminde vermiş, Cumhuriyet'in ilanına kadar saraydan sipariş almaya devam etmiş bir fotoğrafçı-ressamdır. Küçükasköylü, Sultan II. Abdülhamid'in resmini tarih yazımı bağlamında sorunsallaştırmaksızın toplam beş portresinden bahseder.²¹

Antranik'in tablosu istisnai ve tekrarı olmayan bir örnek miydi yoksa başkaları da var mıydı? Osmanlı Arşivi bu konuda az sayıda fakat göz ardı edilemeyecek belgeler barındırır. Örneğin 1895'te Berlin sefareti, Berlinli bir ressam ve saray başkıtabeti arasındaki bir dizi yazışma açıkça Antranik'in dışında en az bir ressama daha muayede tablosundan en az üç

yıl önce bir tablo sipariş edildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Leopold Georg Schrecker(?) adında bir ressam, Berlin sefiri Ahmet Tefvîk Paşa ile olan görüşmesinin üzerine padişahın suluboya bir tablosunu yapmış ve posta marifetiyle göndermiştir. Yıldız Sarayı Teşrifat Dairesi, "tasvir-i hümayûn-ı mülûkânelerinin Dersaadet'evrûdunda hemen postadan aldırılıp hak-i pay-ı şâhânelerine arz ve takdim olunması"²² için harekete geçer. 1902'de ise, Kahire'de yaşayan, daha önce depremedelere yardımından dolayı liyakat madalyası almış olan Madam Kaç Ef'tunidis(?) adında birisi, kendi çizdiği bir tasvir-i hümayunu saraya gönderir. Bu tasvirlerin nasıl görüldüğüne dair bir bilgiye henüz sahip değiliz.

Padişahın tasvirleri nerede, nasıl görülyordu? 1897'de *The Standard* gazetesinde yayımlanan bir haber, tasvir-i hümayûnun yurt dışındaki kullanımına dair bir örnek ortaya koyar. Buna göre Hindistan, Osmanlı, Mısır ve Güney Afrika Müslümanları Ramazan Bayramı için bir araya gelmiş, cemaat başı "Sultan Hamid çok yaşa" bağırışları arasında padişahın

büyük bir portresinin örtüsünü açmış, resmi hazır bulunanlara göstermiştir.²³ Osmanlı Arşivi ise, ülke içinde tasvirlerin nereye, nasıl asıldığına dair daha net izler barındırır. 1890'a ait bir belge, Patrikhane'de (metinde bir "Ermeni müteğallibi" geçtiğine göre büyük ihtimalle Ermeni Patrikhanesi'nde) Padişah'ın bir resmi ile bir tuğranın asılı olduğunu ortaya koyar. "Patrikhane'nin başlıca müzeyyinatı bulunan resm-i hümayûnlarıyla tuğra-yı garrayı alâmet-i Osmâni olduğuna binaen kırdıkları (...). Portrenin varlığı, bir aksaklık, istenmeyen bir durum olduğu, kırılmış olduğu için arşiv kayıtlarına yansıyabilmiştir.²⁴ 1894'te, yine bir aksaklıktan doğmuş olan ancak bu kez çok daha fazla ayrıntı barındıran bir dizi belge karşımıza çıkar. Üsküp'teki Bulgar mektebinde bir ödul töreni sırasında "orada bulunan tasvir-i hümayûn dahi mevkî-i ta'zim ve ihtirama talik edilmemiş" olması rahatsızlık uyandırmıştır zira "tasvir-i binazir-i hümayûnu(n) Eksarhiya ve Üsküp Rum metropolitinin tesâvirleriyle bir hizada ta'lik" edilmiştir. Bunun üzerine Bulgar

Eksarhi Yosif, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bir açıklamada bulunur: (...) tevzi-i mükâfat resmi icra olunan mekteb-i mezkûr salonunun garb tarafı merdiven ve kapı olarak şimal tarafı avluya bakılır pencereler ve cenub tarafı ders odaları kapı ve pencereleri bulunmağla mezkûr tasvir-i hümayûn salonun şark tarafında yani huzarın ta karşılarında, her sene ne tarzda ta'lik olunagelmış ise yine bu sene dahi ol veçhile ta'lik olunmuş ve şimdiye kadar hiçbir vali ve memurin tarafından itiraz ve ihtar vuku bulmamış olduğu cümle-i tahkikat-ı aciziden bulunmuş (...).²⁵

Belge, en azından bu okulda, padişahın resminin belirsiz bir tarihten bu yana her sene belli bir kurala göre, bütün diğer resimlerden yükseğe asıldığını, yetkililerin bunu bildiğini, ne asıldığı yere ne de asılma usulüne karşı bir uyarıda bulunulduğunu ortaya koyar.

1903'te bu kez, Manastır'da, Pirlepe nahiyesinin Kirman kariyesinde, Rum mektebinde asılı olan tasvir-i hümayûnun gözlerinin oyulduğu ha-

ber alınır. Suçlunun köyden Petre adında biri olduğu, Bulgar komitacıları ve okulun muallimi ile geldiği mektepte bir çivile tasvirin gözünü deldiği anlaşılır.²⁶ Yazışmalarda, okulda bir tasvirin bulunmasının herhangi bir şaşkınlık doğurduğu hissedilmez; sorun tasvirin zarar görmüş, saygısızlığa uğramış olmasıdır.

Şu ana kadar gayrimüslim okullarına yahut Patrikhane'ye padişahın resminin asıldığını, bunun belli kurallarının olduğunu düşündüren belgeler gördük. 1899'da, Beşinci Ordu-yı Hümayûn Müşiri Ahmed Cevad Paşa'nın Mabeyn Başkâtibetine bir arızası, tasvirin başka kurumlarda da bulunduğunu ortaya koyuyor. Almanya İmparatoru II. Wilhelm, Beyrut'u ziyaret ederken kışlaya bir tasvirini hediye etmiş ve bu resim kışladaki salonun kapı tarafındaki duvarına asılmıştır, "karşısına tesadüf eden duvarda ise tasvir-i hümayûn-i hazret-i velinimet-i azami muallak" bulunmaktadır. Bu kez sorun protokoldür çünkü Ahmed Cevad Paşa'ya göre "tasvir-i hümayûn-ı mülûkâne üstad bir ressam tarafından tersim

Resimli Gazete, 11 Cemazıyelevvel 1315 (8 Ekim 1897). "Cülus-u hümayun-u hazret-i hilafetpenâhi şehrayininde Hanyâ belediye dairesinin tenviratı." Solda, en üstteki portre, belgelerde geçen elle çizilmiş tasvir-i hümayûnlardan biri olmalıdır

Sultan Abdülhamid ve oğulları Mehmed Selim, Ahmed Nuri, Mehmed Abdülkadir efendiler. Bu kartpostal bir müzayedede satılmış, katalogdaki fotoğrafı, müzayedeyi düzenleyen Aykut Altınelli'nin izniyle burada kullanılmıştır. Padişahın bu üniformalı görüntüsünün bir eşi, Kushimoto Türk Müzesi Koleksiyonun'daki bir fotoğrafta bulunmaktadır. Fotoğrafı Japonya'dan edinerek bir makalesinde kullanan Tahsin Toğral, Torajiro Yamada (1866-1957) tarafından çekilmiş olduğunu tahmin etmektedir. (Tahsin Toğral, "Osmanlı Sarayı'nda Japonlar ve Eserleri", Millî Saraylar 6 (2010), s. 145-157.)

kılınmamış olduğu gibi çerçevesi de şân-ı âliye çeşban surette bir arma-i Osmaniyi havi olmadığına mebnî" olduğundan, İmparator'un gayet güzel bir çerçevesi olan tasvirinin karşısında bırakılması doğru olmayacaktır.⁷⁷ Paşa iki çare önerir: Birincisi, İstanbul'dan tasvir-i hümayûnun yerine konulmak üzere bir tuğra gönderilmesi; ikincisi ise, vakiyle kendisinin Viyana'da yaptırmış olduğu ve o günden beri "her gittiğim yerde başımın üzerinde taşımakta bulunmuş olduğum tasvir-i âlinin Beyrut kıışlasına ihdasıyla makam-ı alisine taliki sureti"dir. Hatta bu tasvirden vazgeçmek ona çok zor gelecek olsa da bunu padişaha sadakatin gereği saydığı için razıdır.⁷⁸ Sultan II. Abdülhamid devrinde pek çok görev üstlenen, 1891'de sadrazamlığa tayin edilen, II. Wilhelm'e Kudüs seyahatinde eşlik eden, geri dönceği sırada Beşinci Ordu Müşiri atandığını öğrenen Ahmet Cevad da bugünkü yaygın kanaatten, padişahın resmini herhangi bir surette bulundurmanın, sergilemenin, yaymanın yasak olduğundan habersiz olanlar arasındadır.

Bu belgeler, 1880'lerde ve 1890'larda tasvir-i hümayûn tabirinin sadece fildişi üzerine çizilen küçük portreler için kullanılmayıp daha genel bir anlam kazandığını, saray tarafından resim sipariş edildiğini, ayrıca başka

yerlerden temin edilip taşınabildiğini, arşivde hiçbir belgeye rastlamadığımız yıllarda bazı kurumlarda, belli kurallara bağlı olarak Padişah'ın tasvirinin asıldığını ortaya koymaktadır. Bütün devlet dairelerinde bu uygulamanın olup olmadığını elbette bu kadar belgeye bakarak söyleyemeyiz; kurumlar ya da kişiler arasında bir ayrım varsa bunun neye göre yapıldığını şimdilik olası bir araştırma konusu olarak korumak durumundayız. Öte yandan şu ana kadar padişahın resminin nispeten korunaklı alanlarda sergilenişine tanık olduk. Oysa Sultan II. Abdülhamid dönemi söz konusu olduğunda, 1880'lerden itibaren iyice yükselen ve yaygınlaşan,

her tür tasvirin ve görüntünün kamusal alanda dolaşımını hızlandıran araçları da hesaba katmak gerekir. Başka bir deyişle tarihçilerden çok koleksiyonerlerin ragbet ettiği, arşiv belgelerinde de sık karşımıza çıkan kartpostal, reklâm kartı, ilân gibi efemerya ve resimli basını.

Arşiv belgelerinde kartpostalların, resimci dükkânlarındaki tasvir-i hümayûnların, reklâm kartlarının yasaklandığı veya toplatıldığı bazı vakalara rastlanmaktadır. Bu belgeler, tasvir-i hümayûnün kamusal alanındaki dolaşımına karşı önceki dönemlere göre daha katı bir tavır benimsemiş olduğunu düşündürse de, 19. yüzyılın ilk çeyreğiyle son çeyreği arasında büyük değişimler yaşandığı gözden kaçırılmamalıdır. 1840'larda, çoğaltılmayan tek bir fotoğraf çeken daguerroptipin ardından çoğaltılabilen fotoğraflar çeken makineler birbirini izledi. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerek fotoğrafın gerek gravür ya da resimlerin kâğıda basılmasını kolaylaştıran ve cazip hale getiren teknikler çoğaldı.⁷⁹ Sultan II. Abdülhamid'in ve haleflerinin suretlerinin, daha öncekilerden farklı olarak bir duvarda, koruma altında kalması çok daha zordu. II. Abdülhamid döneminde görsel malzeme duvarların ve kitapların sınırlarını hiç olmadığı kadar aşmış; çikolata kutularından bisküvilere, et

1898'de Girit'te, cülûs-ı hümayûn kutlamalarında padişah portrelerinin kullanışı

konsomelerinden mağaza tanıtımlarına, her yere girmiştir. Padişah'ın sureti çikolata kartlarında, fes etiketlerinde, kartpostallarda, kontrolü ikânsız miktarlarda basılabilir, elden ele dolaşabilirdi. 20. yüzyılda bireylerin bunları istediği şekilde düzenleyerek dağıtma imkânları da arttı. Hızla yaygınlık kazanan bu araçlar, bir yandan iktidarın kontrol ve yönetme imkânlarını çoğaltıyor fakat bir yandan da kitlelerin içinde belli grupların ve bireylerin hareket alanını ve inisiyatifini artırıyordu. Padişah, basın ve kitle iletişim araçlarıyla kitlelere, zihinlere daha kolay nüfuz edeceğini bekleyebilirdi fakat buna karşılık da karşı tarafın sahip olduğu yeni güçleri yönetmenin yollarını aramak zorundaydı. Bu tasvirler, padişahın iktidarının vekili olarak kolayca tüketicinin saygısının ya da muhalefetin nesnesi haline gelebilirdi. Tüketici bir fotoğrafı, bir reklamı satın alıp muhafaza etmek belli bir kültür ve fikir çevresine dahil olabilirdi. II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Abdülhamid'in muhalifleri bundan çok fayda sağlayacaktı.³⁹ Yerli basını kontrol altında tutmak mümkün idiyse de, çoğu yurtdışında olan kartpostal matbaalarını, mamul mallarının her birine bir reklam kartı iliştiiren büyük fabrikaları yönlendirmek, bunların ülke içinde dağıtımını engellemek çok zordu; özellikle de çoğu malzemenin yabancı postaneler aracılığıyla geldiği düşünüldüğünde.⁴⁰

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, çerçevesi açıkça çizilmiş olmasa da padişaha yönelik doğal tavırların vekili olan suretine de gösterilmesi bekleniyordu. Fakat kitleleşen ürünlerin ne şekilde karşılanacağını kontrol etmek zordu. Bazıları II. Abdülhamid'e doğrudan politik saldırı içeriyordu; örneğin eli kanlı, bıçaklı olarak tasvir edildiği karikatürler mevcuttu. Bazı durumda tüketici, padişaha yönelik tepkisini suretine yöneltme imkânına sahipti. *Misbahü'l-münir fi men'i't-tasvir'in* yazarı Hacı Salih, İslâm'daki tasvir yasağını haklı kılacak bir kanıt olarak Girit'te Rumların II. Abdülhamid'in portrelerini helalara astıklarını öne sürer.⁴¹ 1901'e ait bir belgede, kurenadan

Faik Bey'in haremağası Cevher Ağa ile birlikte Edirneli remilci ve okuyucu Eşref Efendi'ye padişaha istediklerini yaptırabilmek için tasvir-i hümayûnunu okutmak istedikleri iddia edilir.⁴² İstisnai sayılabilecek bu olaylar doğru olsa da olmasa da, bu fikir uyandırdığına göre suretler ve iktidar ilişkisinde göz önünde tutul-

maları gerekirdi. Benzer durumlar Sultan Mehmet Reşad'ın başına da gelmiş, örneğin tasvir-i hümayûn basılı iskambil kâğıtlarının kahvelerden kaldırılması için uğraşılmıştır.⁴³

Bu belirgin ve yasaklamayı anlaşılar kılan durumların dışında, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki toplatma

Sultan II. Abdülhamid'in ve haleflerinin suretlerinin, daha öncekilerden farklı olarak bir duvarda, koruma altında kalması çok daha zordu. II. Abdülhamid döneminde görsel malzeme duvarların ve kitapların sınırlarını hiç olmadığı kadar aşmış; çikolata kutularından bisküvilere, et konsomelerinden mağaza tanıtımlarına, her yere girmiştir.

Giritli bir fotoğrafçının imzasını taşıyan, 1901'de postadan geçmiş kartpostal. Bir müzayedenen satın alınmış olan kartpostalın bir eşi Mary Evans Picture Library'de bulunmaktadır

Mehmed Reşad döneminden padişah resimlerinin bir arada bulunduğu bir düzenleme. Bir tek II. Abdülhamid yok. Belki ilk başta henüz hayatta olduğu için resminin basılması uygun görülmemiştir, fakat zaman içinde farklı anlamlar kazanmış olması mümkündür. (Solda)

Osmanlı padişahları bir arada. Sultan II. Abdülhamid'in resmi de bulunduğu göre, onun dönemine ait bir düzenleme olmalı. (Sağda)

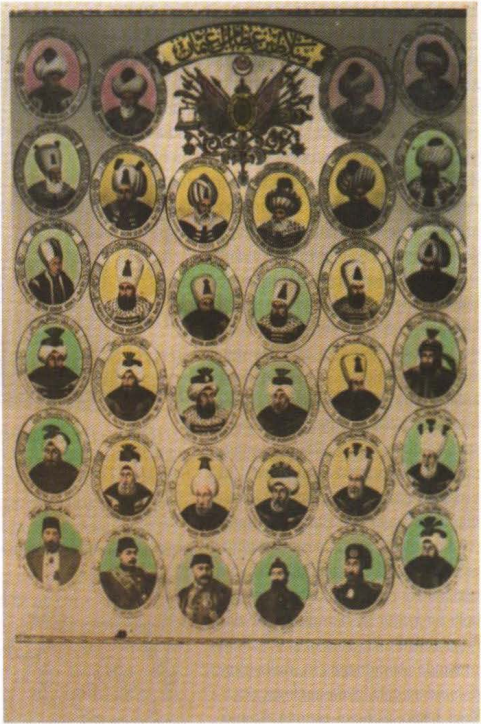
kararlarında değişmez bir yasal dayanak ve içerikten bahsetmek zordur. Bununla birlikte doğrudan tasvire karşı gerekçesiz bir tepkiye de az rastlanır: Genellikle bir sebep ileri sürülür, özellikle padişah ve halifenin tasvirinin halkın içinde "elden ele gezmesinin" uygun görülmediği farklı bağlamlarda vurgulanır. Bazı durumlarda siyasi temsil yeti hatta protokol kaygısının etkili olduğu görülür. Örneğin 1897 yılında, Beyrut'ta, Sultan Abdülhamid'in Avrupa hükümdarları arasında görüldüğü bir levha peyda olur. Bu sefer sorunu, Padişah'ın "mezkûr levhanın üçüncü safında, düvel-i mutavassıta ile Bulgar prensi sırasında" gösterilmesi yani büyük devletler arasında resmedilmemesi olmasıdır. Ayrıca "esasen tasvir-i mukaddes-i cenâb-ı mülûkânemin şunun bunun yedinde tedavül ettirilmesi şâir-i celile-i İslâmiye muğayir bulunduğuna mebnî" levhanın ithalinin engellenmesine karar verilir. 1902'de Ankara'daki toplantı kararında ise gerekçe resmin bir kahvehane asılı olması ve yerin

uygun görülmemesidir.³⁷ Bazı örneklerde ise gerekçe resmin padişaha gerçekten "aslına uygunluk" kaygısı mı olduğu yoksa örneğin padişahın göze hoş görünmeyecek şekilde çizildiğinin mi kast edildiği belli değildir.

Bu kararların değişmez olmadığı, memurların zaman zaman yasak olup olmadığı konusunda tereddüte düşmesinden de anlaşılabılır. Örneğin 1892'de Kosova vilayeti polis serkomiseri Osman Şakir, padişahın "büyük üniformasıyla pek çok nişanlar ve başında tuğu el ile yapılmış büyük kıta bulunarak tasvirinin" terzi dükkânlarında, mağazalarında, ekser hane ve Hristiyan mekteplerinde, bir de dava vekili Ali Efendi'nin hizmetçisinin elinde görüldüğünü ve hizmetçinin elindekine polisin el koyduğunu bildirmektedir. Osman Şakir bu işin Dersaadette yasak olduğunu düşünmektedir, ancak valiye sorduğunda yasak olmadığı cevabını almıştır. Yine de el konulmuş olan portrenin bırakılması da münasip

olmayacağından ne yapacağını sormaktadır.³⁸ Kararsızlık, daha doğrusu tavir değişikliği, İzmir'deki iki olayda da hissedilir. 1904'e ait bir belgede, "İzmir'de kahvehane ve gazino ve dükkânlarda tasvir-i hümayûn diye- rek" asılmış olan levhaların bundan beş altı sene önce toplattırılmasına teşebbüs edildiği fakat herkes buruları tasvir-i hümayûn diye bildiği için bu kararın yanlış anlamalara yol açtığı, dolayısıyla bu işten vazgeçildiği belirtilir. Ancak belgenin yazıldığı tarihte (1904) Padişah'ın emriyle hepsinin kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁹

Bu son belgede tasvir-i hümayûnunun kaldırılmasının yanlış anlaşıldığı ibaresi, toplantının çok hoş görül-meyen, iyi etki bırakmayan bir eylem olarak algılandığını düşündürüyor. Hemen her seferinde bir gerekçenin ileri sürülmesi ve net, genel, kalıcı bir yasak kararının olmaması da ancak Padişah'ın kitleler içindeki uzantısı olan tasvir-i zarar gördüğünde bu yöntemin devreye sokulduğu izlenimini veriyor. Sonuç olarak; otuz üç

yıllık bir iktidarın başından sonuna kadar, üstelik görsel araçların sürekli geliştiği bir dönemde sarayın tavrinin değişmesi, kontrol ve uyumda zorlanması, gelişen durumlara göre anlık kararlar verilmesi olağan sayılmalıdır. II. Abdülhamid döneminde kamusal alanda padişahın resmiele iktidarın meşruiyeti arasındaki ilişki, bir bocalama ve öğrenme döneminin ürünü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan net bir kararın olmayışı, memurların otosansür mekanizmalarını devreye sokmuş, doğal bir kontrol sağlamış olabilir. Söz gelimi, daha önce bahsettiğimiz gibi Edirne'de padişaha hiç benzemeyen resimler görüldüğünde Yıldız'dan "bu misillü münasebetsiz şeyleri danışmaya

bile hacet" olmadığı şeklinde bir cevap gelir. Fakat "bu misillünün" tam olarak neyi kastettiği belirsiz olduğu için memurların o andan itibaren cezayı en yüksöktün kesmiş olması mümkündür.

Son olarak padişahın tasvirinin olmadığına dair yargının nasıl doğup büyüdüğünü tekrar düşünecek olursak, bunda toplatma kararlarının ve otosansürün, özellikle buna maruz kalan muhaliflerde büyük etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak padişah tahttan indirildikten sonra saraydaki portrelerinin yok edilmesi, yağmalanmış olması da mümkündür. Saraydan hiç çıkmayan müstebit padişah imgesi tasvirinin yokluğuyla destek-

lenmiş, tahttan inmesinden sonra resimlerinin görünmez olmasıyla bu his pekişmiş olabilir. Fotoğrafçıların, ressamların kendi ilişkilerini geliştirmiş olmaları, kendilerine uygulanan bir sansürü herkes için geçerli saymış olmaları, bu iddiaları yayımlayan basın dilinin söyleceyi tartışılmaz hale getirmiş olması da mümkündür. Bu iddianın ortaya atıldığı -en azından şu ana kadar bulunabilmiş-, daha önce saydığımız bütün yayınlara, Cumhuriyet sonrasında aittir. Bu konu daha geniş bir çerçevede, İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet'e muhaliflerinin Abdülhamid imgesini inşasının bir parçası olarak incelendiğinde daha farklı sonuçlara varmak mümkün olabilir.

DİPNOTLAR

1. Albümler hakkındaki bazı yayımlar: William Allen, "The Abdul Hamid II Collection", *History of Photography* 8.2 (1984) s. 19-43; Carney E.S. Gavin, *Imperial Self Portrait: The Ottoman Empire as Revealed in the Sultan as Abdül Hamid II's Photographic Albums* (Cambridge, 1989); Nuran Aksoy (ed.), *Photographs from the Yıldız Palace Albums. Souvenir of İstanbul* (İstanbul: Akkoku Yayınları, 2007); Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan 2. Abdülhamid Arşivinden Dünya* (Kültür A5, 2008); Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Arşiv İstanbul Fotoğrafçıları* (Kültür A5, 2010); Hakan Yılmaz (ed.), *Sultan 2. Abdülhamid Arşivinden Dünya Liderleri* (Kültür A5, 2010).
2. Engin Özden, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1923)* (YEM Yayın, 1995), s. 32-35.
3. Edhem Eldem, "Pouvoir, modernité et visibilité: l'évolution de l'iconographie sultanienne à l'époque moderne", Omar Carlier et Raphaële Nollet-Goldbach (ed.), *Le Corps du leader. Construction et représentation dans les pays du Sud* (Paris: L'Harmattan, 2008), s. 191-202.
4. Bu konu hakkında ilk olarak 17 Mayıs 2012'de, Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen "Subject into Object, A Workshop on the Uses of Photography in the Ottoman World" başlıklı toplantıda bir sunum yaptım. Ardından Sultan Abdülhamid döneminde sinemayla ilgili bir makalede bu konuya değindim. Bu yazıdaki bazı belgeler, resim ve türevlerine ilişkin bir makalede, sınırlar nedeniyle bu yazıda sadece fotoğraf, resim ve türevlerine değineceğim. Bkz. Saadet Özen, "Padişahın Filmi, Suret ve Propaganda", *Doğu Batı Sinema Türküsü* IV, s. 75 (Kasım, Aralık, Ocak 2015-16), s. 198.
5. Bu görüşün savunma belli bazı yayınlara için bkz. Selim Deringil, *The Well-Proleted Domains* (Londra: I. B. Tauris, 1998) s. 22; François Georgeon, *Abdülhamid II, le sultan enligné* (Paris: Librairie Arthème Fayard, 2003) s. 404; Edhem Eldem, "Pouvoir, modernité et visibilité: l'évolution de l'iconographie sultanienne à l'époque moderne", a.g.m.; Bahattin Öztuncay, *Hatıra i Uhuwet. Portre Fotoğrafların Cazibesi: 1846 - 1950* (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2005), s. 92; Catherine Pinget, *İstanbul, Fotoğrafçılar. Sultanlar 1840-1900* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 141-147.
6. BOA, Y.PRK.BSK., 33 / 4, 22 Muharrem 1298, 13 Kânunuevvel 1296 (25 Aralık 1880); Yavuz Selim Karakoşla, "Arşivden bir belge: Abdülhamid'in Fotoğraf Albümü (1893)", *Toplumsal Tarih*, 84 (Aralık 2000), s. 30-31; Engin Özden, *Abdullah Freres. Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları* (İstanbul: YKY, 2006) s. 83-86 (Engin Özden, kaynak belirlemeden kışkırların de kırıldığı belirtilir), Bahattin Öztuncay, *Dersaadet in Fotoğrafçılar*, c. I (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2004), s. 220-225. Başka bir olay için: Yavuz Selim Karakoşla, "Arşivden bir belge: Sultan II. Abdülhamid'in Yasaklanğı Karşıpısal (1904)", *Toplumsal Tarih*, 101 (Mayıs 2002), s. 20-21.
7. Osman Özden, Erol Makreme, *Osmanlı Saray Resamı Fausto Zonaro* (İstanbul: YKY, 2003), s. 80.
8. Falih Rıfkı Atay, *Batı, Yılları* (Pozitif Yayınları 2012), s. 15.
9. Resuhi Baykara, "Abdülhamid'in Fotoğraf Yasağı", *Tarih Dünyası* 115 (15 Kasım 1950), s. 649.
10. Catherine Pinget'in bu konudaki görüşlere dair derlemesi için: C. Pinget, *İstanbul. Fotoğrafçılar Sultanlar 1840-1900*, a.g.m., s. 143.
11. François Georgeon, *Abdul Hamid II, le sultan enligné* (Paris: Librairie Arthème Fayard, 2003) s. 404.
12. Edhem Eldem, "Tarihte Gerçek Üzerine Küçük Bir Arastırma", *Toplumsal Tarih* 261 (Eylül 2005), s. 22-33.
13. Bahattin Öztuncay, *İttihad ve Kamera. Osmanlı Sarayından Portreler* (İstanbul: Aygaz Yayınları, 2011), s. 26-28.
14. A.g.y., Öztuncay, "bilinen birkaççözüm durum dışında portre fotoğraflarını hiç çekmemiş olmalıdır", der. *Özel durumlardan hangisi fotoğrafları kast ettiğini açıklaamaz, bu istisnai durumların sebeplerini de incelemiz*.
15. Kamderim, "Fehis anlatıyor! Fehis Abdülhamid'in fotoğrafını nasıl çekmiş?" *Aydıbrır* 7 (Mart 1936), s. 53-55, alıntılan Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (İstanbul: Uluk Kitapları, 2008) s. 65; Osman Nuri Engin, aynı röportajı başka bir gazetenin alıntılar: *Tasvir-i Eşkâr*, 16 Mart 1941; Osman Nuri Engin, *Türk Maarifi Tarihi* c. 3-4 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 1059-1060.
16. Mustafa Armağan, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* (Uluk Kitap, 2006), s. 72.
17. Ayşe Osmanlıoğlu, *İbâdam Abdülhamid* (1960), s. 48-49; Nurdan Küçükhasaklı'de bu kaynağa 1941'de "Anıranık Efendi: The 19th Century Ottoman Court Painter", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12 (Haziran 2005), s. 106-125.
18. Sermet Muhtar Alus, "II. Abdülhamid'in Muayyedeletleri", *Resimli Tarih* 21 (Eylül 1951).
19. *Resimli Gazete*, 20 Kânunuevvel 1300/20 Aralık 1924.
20. www.artprice.com. Nurdan Küçükhasaklı, *Anıranık N. Yıldız Sarayında Muayyedeletleri*, 2005 yılında yayımlanan çalışmada Sotheby's kataloğundan aktarır. N. Küçükhasaklı, "Anıranık Efendi", a.g.m.
21. N. Küçükhasaklı, "Anıranık Efendi", a.g.m.
22. BOA, Y.PRK.TM 34/15, 28 Mart 1895.
23. *The Standard* (Londra), 5 Mart 1897. Bu habere dikkatimi çeken Edhem Eldem'e çok teşekkür ederim.
24. BOA, Y.PRK.AZ 17/44, Temmuz 1306 (Temmuz-Ağustos 1890).
25. BOA, BEO 483/3621, 2 Temmuz 1310 (15 Temmuz 1894), 7 Eylül 1310 (19 Eylül 1894).
26. BBA, Y.PRKUM.64.92, 17 Mayıs 1319 (10 Mayıs 1903).
27. Padişahın portresini korumanın erken bir örneği için: BOA, HAT. 234/47379, 3 Cemazir-ülahir 1254 (15 Temmuz 1838).
28. BOA, Y.PRK.ASK. 154 / 108, 13 Eylül 1315 (25 Eylül 1899).
29. Bkz. Saadet Özen, "Renkli Taş Başkisi Kromolitografi", *İlahi* (Aralık 2014), s. 2-6.
30. İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi görsel malzemesi için bkz. Saci Kültü, *Dıdar-ı Hümayun* (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008); Roni Marantz, *Zafer Toprak, Manastır'da İlan-ı Hümayun 1908-1909* (YKY, 1997); Saadet Özen, "The Heroes of Hurriyet: The Images in Struggle", Noemi Levy Aksu, François Georgeon (derl.), *The Young Turk Revolution and the Ottoman Empire: The Aftermath of 1918* (I. B. Tauris, 2017).
31. Bazı örnekler için Saadet Özen, *Kükülatla. Kükülatların Yerli Tarih* (YKY, 2014), s. 114-140.
32. Hacı Salih, *Misbah-ı minir-i Men'i't-tasvir* (İstanbul: Evvel ve Şerik, 1328), s. 16.
33. BOA, Y.PRK.PT. 21/16, H. 27 Safer 1319 (15 Haziran 1904).
34. BOA, DH. ID. 112-1/18, 22 Mayıs 1339 (4 Haziran 1923).
35. BOA, Y.MTV. 230/24, 1 Mayıs 1318 (14 Mayıs 1902). Benzer bir örnek için: BOA, MF.MKT. 356/22, 14 Nisan 1314 (26 Nisan 1898).
36. 12 Mayıs 1314 (24 Mayıs 1898).
37. Örnek olarak: Y.PRK.BSK. 19/48, 5 Şubat 1308 (17 Şubat 1893).
38. BOA, Y. MTV 71 / 38, 8 Teşrinasani 1308 (20 Kasım 1892).
39. BOA, Y.EE.KP. 23/252, 14 Kânunuevvel 1320 (27 Aralık 1904).

KARAGÖZ'DE KADINLARIN YERİ VE MİZAHA KATKILARI*

AHMET AKŞİT

Karagöz'de farklı kadın tipleri vardır: isteklerinde ısrarcı, espriye katılan, yalan söyleyen, çıkarıcı, entrikacı vb. İyi bir kadın yoktur, iyi erkek olmadığı gibi. Oyunlarda erkeklere kıyasla kadın sayısı daha azdır ama bu tiplerin, örneğin Nasrettin Hoca'nın karısı ile mukayese ettiğimizde, hayata kendileri açısından baktıklarını, kendi sözlerini söylediklerini görürüz. Tıflı Hikâyeleri'ndeki kadınlar ise daha dominant tiplerdir ancak çok olumsuz çizilmişlerdir. Diğer iki türe kıyasla kadınların Karagöz oyunlarında daha rahat ettiklerini söylemek yanlış olmaz.

Karagöz'ün Karısı, *Yükten Perdeyi Çyledin* Viran, ed. M. Sabri Koz, YKY, İstanbul 2004, s. 332.

Deniz Kandiyoti "kadın meselesi'nin, Osmanlı düzeninin değişmekte olan doğasına ilişkin kaygılarla, Osmanlı ve Türk ulusal kimliğiyle ilgili sorunların dile getirilip tartışıldığı ideolo-

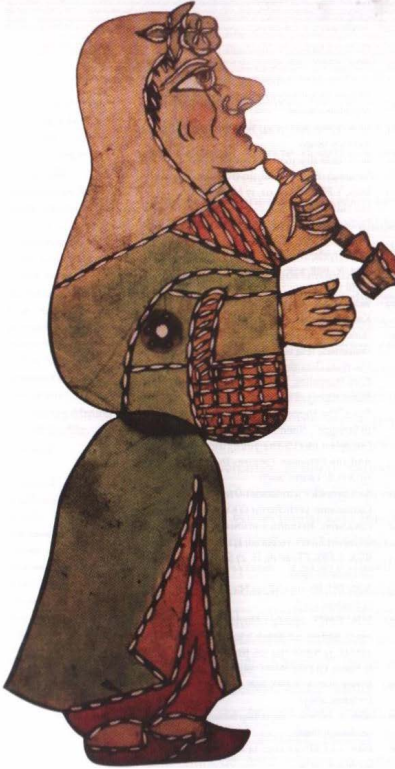
jik mücadelenin bir parçası haline geldiği'nden ve "nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kadınların konum ve davranışlarını cemaatin 'hakiki' kimliğiyle uyumlu ve onu tehdit etmeyecek şekilde oluşturma yolunda bir telaş'tan söz eder." Burada ele alacağımız metinler Kandiyoti'nin sözünü ettiği "kadın meselesi'nin Osmanlı hükümetleri ve entelektüeller tarafından henüz bir mesele olarak görülmediği dönemlerde şekillenen Karagöz oyunlarının 20. yüzyıl başında saray Karagözcüsü Nazif Efendi'nin kaleminden çıkmış halidir. Bunların müstehcenlik dozu ayarlanmış, kısmen "islah" edilmiş oyunlar olduğunu belirtmek gerekir." Müstehcenliği kontrol altına alma, yani Karagöz ve orta oyununu islah etme meselesi, Osmanlı entelektüellerinin örneğin Teodor Kasap'ın 1870'lerde sıkça işlediği bir konu olmuştur.¹ Kasap, *Hayâl* gazetesinde kadınlar hakkında da yazar ancak bu yazılarda konu bir "mesele" olarak henüz olgunlaşmamıştır. Buna rağmen kimi yazıları şaşırtıcı bir duyarlılığı yansıtır.²

Karagöz gibi yüzyıllarca canlılığını devam ettiren halk eğlencelikleri, müstehcenlik konusunda olduğu gibi birçok bakımdan önemli değişimler geçirir. Kadınların temsili açısından da durumun değiştiği tahmin edilebilir. Evliya Çelebi'nin ve Batılı seyyahların bölük pörçük anlatılarına

saymazsak, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başında kâğıda geçmiş oyunlar dışında elimizde mukayese yapılabilecek eski Karagöz metinleri yok. Buna karşın en eskileri 16. yüzyıla tarihlenen el yazması Nasrettin Hoca fıkraları³, 18. yüzyıl ortalarına tarihlenen meddah hikâyeleri⁴ ve bunların içinde özel bir grup oluşturan *Tıflı Hikâyeleri*⁵ daha iyi korunmuşlardır. Kadınların temsili açısından değişimi çok daha rahat takip edebildiğimiz bu iki türe Karagöz oyunlarını kıyaslamamız fikir açıcı olduğunu düşünüyorum.

Boratav halk hikâyeleri konusunda bir bölünmeye işaret eder: "...muhitlere mevzulara göre bir işbölümü vaki olmuş, ozanların işini büyük merkezlerde kıssahân-meddahlar, köylerde, küçük şehirlerde, kasabalarda, belki büyük şehirlerin de, halk şiiir zevkinin rağbet bulduğu yerlerinde âşık-hikâyeciler almışlardır..."⁶ Nazif Efendi ve Ritter'in yazıya geçtiği Karagöz oyunlarının büyük çoğunluğu Siyavuşgil'in de belirttiği gibi İstanbul'da geçer⁷ ve bu oyunlar doğası gereği konu ve espri anlayışı itibarıyla meddah geleneğine uzak değildir.

Tek tek kadın tiplerinin konuşmalarını ve kadınların da bulunduğu farklı oyunlardaki olay örgülerini mercek altına alırsak 19. yüzyıl is-

tanbul mahalesindeki kadın hayatının önemli ölçüde hayal perdesi-ne yansıdığını görürüz.¹⁰ Karagöz'e kıyasla Nasrettin Hoca fıkralarında kadınların yeri daha az ve çoğunlukla edilgendir. İstanbul'da geçen meddah hikâyelerinde ve *Tıflı Hikâyeleri*'nde ise kadınların pozisyonu, Karagöz'deki kadınlarla kıyaslanabilir. Bu hikâyelerdeki esas ve yardımcı rollerdeki kadınların birçoğu edilgenlik bir yana içinde bulundukları ortamı önemli ölçüde belirlerler. Ancak Kanlı Bektaş, Gevherli Hanım ve Raiye gibi fuhuş patronu, katil, batakhanesi işleten kadınlar çok negatif çizilmiş tiplerdir. Hümmü diğerleri kadar acımasız ve becerikli değildir ancak benzer bir tiptir.¹¹ Örneğin Gevherli Hanım, zengin erkekleri güzel kızlar vasıtasıyla konaklarına çekip, zindana atıp servetlerini teslim etmelerini sağlar ve sonra da öldürtür. Büyük ve gösterişli konağında söz konusu faaliyetleri mümkün kılan onlarca kadın ve erkeğin köleleştirildiği bir düzen sürmektedir. Cinsel beğeni ve isteklerini buyurgan bir tarzda ortaya koyan bu kadınlar beğendikleri erkeği yataklarına alırlar.¹² Karagöz'de bazı alt sınıf kadınlara yönelik yer yer beliren sevecen havanın aksine, *Tıflı Hikâyeleri*'nde belirgin bir kadın düşmanlığı vardır.

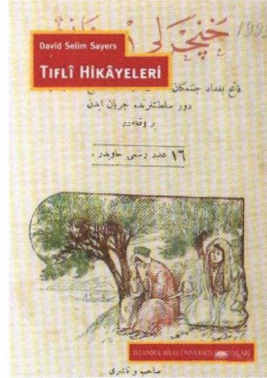
19. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni harfleriyle basılmış "Hacı Vesvese"¹³ adlı hikâyede esas kadın, pıntılığıyla çevresindeki herkesi bezdirmiş, doksan yaşını geçmiş Vesvese'nin ikinci karısı Cemile'dir. Özdemir Nutku bu hikâyenin *Binbir Gece Masalları*'ndaki "Çocuk Doğuran Kadı" hikâyesinden etkilendiği belirtiyor.¹⁵ "Hacı Vesvese" başarılı bir şekilde İstanbul ortamına uyarlanmıştır. Vesvese pıntılığı ve türlü kötülüklerle ilk karısına eziyet etmektedir. Bu duruma içeren, Vesvese'nin Bedesten'den dolap komşusu Hacı Ahmet Ağa'nın kızı Cemile, Vesvese ile evlenir, türlü düzenlerle ve oyunlarla kocasını Bedesten esnafına ve komşularına rezil olmasını sağlar; bu düzenlere Vesvese'ye çocuk doğurturmak da dahildir. Kiminen yüzüne bakamayan Vesvese Mısır'a

kaçar ancak orada kederinden ölür.¹⁶ Vesvese'nin mirası ilk karısı ve Cemile arasında bölüşülür. Cemile "beğendiği bir delikanlı ile evlenir" ve "baki ömürlerini zevk-i şevk ile geçirirler". Hikâyeyi anlatan meddah, Vesvese'nin yaşlı olduğunu ve Cemile'nin bekâretinin bozulmadığını belirtmeyi unutmamıştır.¹⁷

HAYAL PERDESİNDE KADINLAR

Cevdet Kudret, Karagöz fasıllarının yaşanan kimi olaylarla ilgili olduğunu belirterek "Kayık" ve "Hamam" oyunlarını örnek gösterir.¹⁸ Aşağıda anlatılan sahneler 19. yüzyılda ya da daha önceleri yaşanan kimi olaylarla ilgili olsa bile belgelemek mümkün değildir. Konunun "gerçeklik"le alakası bir yana, bu sahneler kadın seyircileri çekmek gibi bir işlevi olduğunu düşündürüyor. Karagöz ustası oyunu kurarken her şeyden önce seyircinin tepkisini hesaba katmak durumundadır. Aşağıda konu edilen oyunların, en azından Nazif-Ritter versiyonunda, kadın seyircilerin de varlığının göz önünde bulundurulduğu düşüncesindeyim. Erkekler kadar olmasa da kadınların Karagöz seyrettikleri biliniyor.¹⁹ Hayal perdesine gelen oyunun belgelenmesi güç olan tarihsel gerçeklikle ilişkisinden çok, hayal ustasının oyunu bu şekilde sahnelemeye zorlayan faktörü, yani kadın seyirci faktörünü akıldan tutmak konumuz açısından daha önemlidir.²⁰

"Ferhat ile Şirin", "Tahir ile Zühre" gibi konuları eski efsanelere dayanan oyunlardakiler bir yana, Karagöz perdesine gelen kadınlar erkekler gibi gündelik hayatları mahallede geçen veya mahallede dışarıdan gelen sıradan tiplerdir. Karagöz'ün farklı oyunlarda kurduğu diyaloglarda hayal perdesinin geneline sinen alaycı havadan kadınların da paylarını aldıklarını söyleyebiliriz ancak kadınların gördükleri muamele önemli farklılıkları gösterir. Alaydan korunmanın yollarından biri uygun bir lisan ve kıvraklıkla espiye karşılık vermektir. Hayal perdesi bazı kadınlara bu yolu açar, bazılarına açmaz. Karagöz'ün Karısı, Bol Rükke (Çingene), Kanlı Nigar gibi kadınların daha

IV. Murad döneminde İstanbul'da Tıflı'nın anlatıları üzerine kurulu Tıflı Hikâyeleri'ne bu adı Pertev Nallı Boratav vermiş. David Selim Sayers'in (*Tıflı Hikâyeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014) kitabı bu konuda şimdiye yapılmış en geniş araştırma

kıvrak, daha esprili (müstehcen) bir dil kullandıklarını; nisbeten varlıklı, saygın kadınların ise konuşmalarında çoğu zaman karşındakine laf yetiştiremez, hantal bir ruh halinde olduklarını görüyoruz. Bu kadınların bazılarını yakından bakalım.

KARAGÖZ'ÜN KARISI

Karagöz'ün Karısı perdede Karagöz'e göre çok daha az çıkar, çoğu zaman gölgesi perdede yansımada sesi evin içinden gelir. Karagöz'e davranışları genellikle eve ekme getirmesinden ya da işsiz gezmesinden dolayı sert ve sorgulayıcıdır.²¹ Seyirci onun Karagöz'ün üstündeki ağırlığını hissederek; Karagöz'de ise "Şöyle yaparsam bizim kari ne der?" tedirginliği vardır. Karısından çekinmesi doğaldır zira evin geçimini sağlayacak türden faaliyetler peşinde olmadığı açıktır. Hiçbir oyunda konu edilmez ama seyirci evi çekip çevresinin Karagöz'ün Karısı olduğunu tahmin eder; Karagöz'ün ezikliğinin sebebi budur.²²

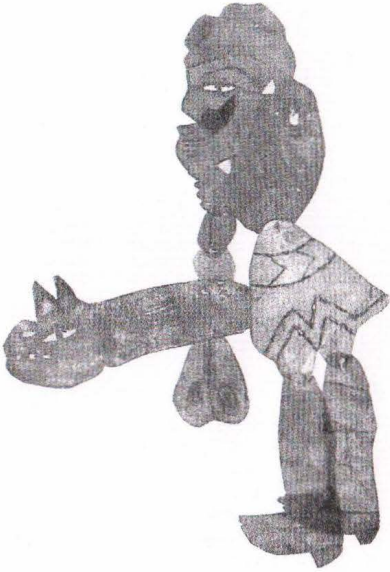
Ancak Karagöz'ün Karısı kocasıyla kavga etmesinin yanında mizaha da katılır.²³ Karagöz'ün Karısı'nın nüktedanlığına "Yazıcı" oyunundan bir örnek görelim:

Karagöz'ün Karısı - Kim o kapı çalan?

K - Aç, ben geldim.

Karagöz'ün Karısı - Aç sen mi geldin? Yani biz tokmuştuk gibi söylüyor.

K - Kıpırı aç kıpırı!

Zekerli Karagöz
(Hamburg
Antropoloji
Müzesi) ve
hermafrodit
(Metin And
Karagöz Theatre
d'ombres Turc,
Dost Yayınları,
Ankara 1977,
s. 52, tasvir
no 28). Bu
tür tasvirler
belli bir
tarihten sonra
kullanılmaz
olmuştur.
Müstehtenlikten
arındırılmış
Nazif/Ritter
oyunlarında
bunlara yer
bulmak mümkün
değildir.

Karagöz'ün Karısı - İnan olsun,
sen böyle boşta gezdiğin için ben
sana kapıyı açmam...

Karagöz'ün Karısı'nın kocasıyla di-
dişme içinde mizaha katılması nor-
malde erkekler için olan bir alana
girmesidir. Kadının mizaha aktif ka-
tılımı örneğin Nasrettin Hoca fıkrala-
rında beklenen bir davranış değildir;
genellikle Hoca'nın karısı mizaha
malzeme olur ya da Hoca'nın karısı-
na, kocasının lafı gedigine oturtması
için pas verme rolü verilmiştir. Yukarı-
daki örnekte görüldüğü gibi espri
için uygun ortamı Karagöz "Açıl" diye-
rek sağlamaktadır; burada ve başka
örneklerde görüleceği gibi hayal
perdesinde rol dağılımı farklıdır.²⁴ Hayal
perdesinde de esasen mahallede
oturan diğer "normal" kadınlara kı-
yasla Karagöz'ün Karısı biraz sıra dışı
bir tiptir.

Seyircinin Karagöz'ün Karısı kadar
yakından tanımadığı Hacıvat'ın Ka-
rısı onun gibi "sevimli" bir tip de-
ğildir, mizahakatkısı yoktur. Hacıvat'ın
Karısı iki oyunda diğer oyunlara göre
biraz öne çıkar. "Kayık"²⁵ oyununda
kocasından kendisine pahalı müce-
verler almasını ister, Hacıvat bunları
alamayacağını söyleyince kocasını
kapı dışarı eder. "Çeşme"²⁶ oyununda

ise Hacıvat'a, Karagöz'ün Karısı'nın
"yelloz şıfrintı musibetin her gün
pudra, düzgünleri, allıkları sürüp
de sokaklarda türlü türlü rezalet et-
tiğini" söyler. Hacıvat'ın Karısı'na
biçilen dedikodu, kocasından pa-
halı hediyeler isteyen karı rolüdür.
Karagöz'ün Karısı'nın ise kıskançlık-
la, dedikodu ile işi olmaz.

"Çeşme" oyununda Karagöz'ün Ka-
rısı gerçekten de Hacıvat'ın Karısı'nın
Hacıvat'a söylediği gibi kocasından
başka bir erkekle görüşmektedir. Bu
dedikoduları karısından duyan Ha-
civat mahalle muhafazakârlığına da
yaslanarak Karagöz'e "habis" diye
seslenir, karısının "orospu", ken-
disinin de "pezevenk" olduğunu bu
sebeple onunla "kat"-ı münâsebet
ettiğini söyler.²⁷ Karagöz meseleyi
mahalleliden soruşturur ancak du-
rundan emin olamaz; üstelik karısı-
nın durumunu soruşturmak isterken

daha da kötü duruma düşmektedir.
Bunun üzerine karısına, "İnegöl'e
kurbaga toplamaya"²⁸ gideceğim." der
ama evinin tavan arasına saklanır.
Karagöz'ün Karısı, Çelebi'yi eve alır,
içki ikram eder ve muhabbete başlar-
lar. Durumu tavan arasından izleyen
Karagöz bulunduğu yerden gizlice
kapıya iner ve dışarıdan "Açın kapı-
yı!" diye bağırır.²⁹ İçerde Karagöz'ün
Karısı, Çelebi'yi aceleyle küpe saklar.
Durumu anlayan Karagöz küpü alır,
çeşme başına gider. Çeşme başında
Hacıvat'ın Kızı artık onunla eskisi gibi
görüşmek istemeyen aşığını (II. Çele-
bi), babası Hacıvat'ın çömlekte saklı
paralarını, altın tabakasını ve elmas
yüzüğüne vaat ederek akşam onların
evinde kalması için ikna etmeye ça-
lışmaktadır. Sonuçta Hacıvat'ın Kızı
ve II. Çelebi anlaşılır. Hacıvat'ın
Kızı evdeki hararı³⁰ temizlenmesi için
çeşme başına gönderecek, temizlen-
dikten sonra II. Çelebi hararın içine
girecek, Hacıvat hararı eve getirirken
bilmeden kızının aşığını da sırtında
eve taşımış olacaktır. Ancak Karagöz
planı duymuş ve Çelebi'nin harara
girdiğini görmüştür. O sırada Hacıvat
gelir. Karagöz küpü tekmeler, karısı-
nın aşığı I. Çelebi'yi kovalar. Sonra da
hararı tekmeler, II. Çelebi güç bela
kendini harardan dışarı atar, kaçır.
Hacıvat'ın "Bunlar kim?" diye sorma-
sı üzerine, "Birisini bizim ortak" öbürü
de "sizin damat bey" der. Sonra da
faslın başlarında Hacıvat'ın kendisi-
ne pezevenk dediği dörtlüğü tekrar-
latırıp şöyle der: "Kendi götündeki
kazığı görmeyip benim gözümdeki çı-
viyi görmek ayrı-i hatâdır."³¹ Böylece
bütün kızgınlığını Hacıvat'a yöneltilir
ve mahallelinin dedikodusunu red-
detmiş olur. Karagöz kendisini alda-
tan karısına tek kötü söz söylemeden
oyun kapanır.

"Kanlı Nigar"³² oyununda da
Karagöz'ün Karısı'nın küçük ama il-
ginç bir rolü vardır. Oyuna ismini
veren Nigar, evvelden daha sık gö-
rüştükləri Çelebi ile görüşmek iste-
mektedir. Buna karşılık Çelebi, Nigar
kadar istekli değildir. Onlar mahal-
lede konuşurken Salkım-İnci gelir,
onun da Çelebi'de gözü vardır. İki ka-
dın Çelebi'yi paylaşılamaz, her biri bir
yandan çekıştirmeye başlar. Sonuçta

anlaşmazlar, durumu Karagöz'ün Karısı'na danışılır: Çelebi, Nigar'a mı yoksa Salkım-İnci'ye mi layıktır? Karagöz'ün Karısı Çelebi'ye alıcı gözüyle bakar, başının öbür tarafını da görmek ister. Karagöz onu ters bir şey söyleyecek diye endişe ile izlemektedir. Karagöz'ün Karısı: "Ne sana lâyük ne hanıma lâyük ancak bana lâyük!" der.¹⁴ Böylece Nigar'la İnci arasında bir tercih yapmaktan kurtulmuş, aynı zamanda kocası Karagöz'ün yanında başka bir erkeği beğenerek onu bile isteye zor durumda bırakmış olur.

KANLI NİGAR

"Kanlı Nigar" *kâr-ı kadîm* oyunlar arasında kadınların varlığının en çok hissedildiği oyunlardan biridir. Yukarıda baş tarafı anlatılan oyunun devamında Nigar, İnci ile anlaşır ikisini de aldatan ve paralarını yiyen Çelebi'yi beraberce eve alıp döverler, sonra da soyup sokağa atarlar. Sokakta Karagöz çıplak ve perişan haldeki Çelebi'ye rastlar. Çelebi başına gelenleri anlatır ve Karagöz'den Nigar'ın evine gidip elbiselerini almasını ister. Bunu yaparsa yeleğin cebindeki beşi bir yerde ve altın saat Karagöz'ün olacaktır. Ancak aynı akıbet Karagöz'ün de başına gelir. Nigar onu güler yüzle içeri alır, oturtur. Sonra Çelebi'nin elbiselerini isteyince kadınlar hep beraber Karagöz'ü döviş soyup sokağa atarlar. Nigar'ın "Vurun kızlar!" ve benzeri seslenmelerinden evde Nigar ve İnci'den başka kadınların da olduğu anlaşılıyor. Elbiseleri almaya giden Hacivat, Sarhoş (Dayı Manca), Arap (Mercan Ağa) ve Beberuhi aynı şekilde önce eve alınıp, dövülüp, soyulup, sokağa atılırlar. En son Zeybek Bursalı Sarı Efe¹⁵ gelir. Nigar onu görünce tutumunu değiştirir, Sarı Efe'nin isteğine uyarak çıplak kurbanların "çaputlarını" iade eder.

Çelebi'nin dayak yemesi, kadınların aldatılmasının ve paralarını yemesinin karşılığıdır ancak sonra Nigar ve arkadaşlarının kapıya gelen her erkeği dövmeleri ve çıplak sokağa atmaları birikmiş bir hınçla hareket ettiklerini, kadınların içinde bulundukları koşullardan dolayı şiddetli

bir memnuniyetsizlik içinde olduklarını düşündürüyor. Üstelik bu memnuniyetsizlik bireysel bir karşı duruşla ortaya çıkmıyor, bir grup kadın birlikte tavır alıyor. Altı erkeğin soyulup, dayak yemesi ve evden dışarı atılmaları komik bir dille konu edilir, sokaktaki çıplak erkeklerin durumu da gülünçtür. Burada esas mesele komiklik yapmaktır ama bu yapılırken, Hacivat'a rağmen, Nigar ve diğer kadınlara yönelik düşmanlaştırıcı bir hava oluşmaz. Hacivat "Çeşme" oyununda yaptığı gibi (yukarıda bahsi geçti) mahalle muhafazakârlığına yaslanıp Nigar ve İnci'ye haddini bildirecek bir tutum takınır. Karagöz'ü sokakta çıplak perişan halde görüp, "Bu hal ne?" diye başlayan diyalogun devamında, "Haa, bildim: Kanlı Nigar'la Salkım-İnci dedikleri aşiteler... Mahalle arasında hiç böyle şey olur mu? Bu ne rezalet efendim?" gibi şeyler söyler.¹⁶ Karagöz'ün derdi bir an evvel esbaplarına kavuşmaktır, Hacivat ise "bak ben onlara neler yapacağım" havasındadır. Karagöz uyardırmaya çalışır ancak dinletemez. Sonuçta Hacivat da dayak yemiş ve çıplak vaziyette kapının önüne konur. Böylece Hacivat'ın kurmaya çalıştığı baskı karşılık bulmaz. Yukarıda anlatılan *Tıfıl Hikâyeleri*'ndeki "Hikâye-i Tayyarzade"de batakhane işleten Gevherli Hanım ya da Kanlı Behtaş'ta kullanılan negatif dil hatırlanırsa, "Kanlı Nigar" oyununda tam tersi bir havanın hakim olduğu daha rahat görülebilir.

SALKIM-İNCİ VE ŞALLI NATİR

Kadınların ağırlıkta olduğu bir başka oyun da "Hamam" dir.¹⁶ Bu oyunda Çelebi, sahibi olduğu Kurubalık hamamını işletmesi için Hacivat'a verir. Hacivat da hamamın kadınlar tarafını işletmesi için bu alanda tecrübesi olan Salkım-İnci ile anlaşır. İnci'ye Şallı Natir ile beraber çalışmasını önerir ancak İnci cevaben Şallı'ya dargın olduğunu söyler; iki kadının arasında bir gönül kırınlığı vardır. Sonuçta Hacivat'ın araya girmesiyle barışırlar. Karagöz'ün annesi Bok Ana (Naile) da hamamda çalışacaktır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra hamam açılır. Karagöz gelen

müşterilerin (Çelebi, Ak Arap) ya da Kilci gibi hamama malzeme getiren esnafın peşine takılıp hamama girmeye yeltenir ancak her seferinde kadınlar Karagöz'ü koverlar. Bir sefer Karagöz'ün Karısı, Karagöz'den para alır ve oğlunu da yanına katıp hamama gider. Hamamdaki kadınlar oğlanın yaşını kadınlar tarafı için büyük bulup Karagöz'ün Karısı'nın yanında "A oğlum, babanı da getir!" derler. Oğlan da fırlayıp babasını getirir. Karagöz tabii derhal gelir ancak kadınlar onu tekrar dışarı atar. Kovulan Karagöz bu sefer başka bir yol dener, merdivenle kubbeye tırmanır ve oradan içeri atlar. Ancak az sonra yangın çıkar, herkes kaçışır, fasıl biter.¹⁷

Şimdi oyunda Salkım-İnci ve Şallı Natir'in daha öne çıktığı ilk bölümü dönelim. Hamamın işletmecisi yani patronu Hacivat'tır ancak Salkım-

Kanlı Nigar, Karagöz, Sabri Esat Siyavuşgil, İstanbul 1951, s. 35.

İnci'ye teklif götürürken buyurgan bir dil kurmaz, İnci teklifi beğenmezse reddedebilecektir. Aynı şekilde Şallı-Natır'la konuşurken daima tatlı, ricacı bir dil kullanır.

Salkım-İnci ile Şallı-Natır arasındaki ilişki arkadaşlığın ötesindedir. Fakat bu gönül ilişkisi Şallı, İnci'yi aldattı-

"...Çingene [Bol Rükke]: Aacim! Nasılsın, ii misin?"⁴

Karagöz: İyiyim, sen de iyi misin? Ç: Çok şükre, iiyim aacim!

K: Nereden gelip nereye gidiyorsun?

Ç: Bir yazıcı arıyorum. Maktup yazdıracaam, maktup.

K: Ben yazıcıyım. Görmüyor mu-

de Çingene olduğu kabul edilir ama göçebeliği, kelimeleri ve telaffuzu ile Rükke'nin daha "gerçek" bir Çingene olduğu çok açıktır.⁵ Buraya bütün diyalogu almadım fakat Cevdet Kudret'in kitabına bakıldığında görülecektir, Rükke'nin konuşmaları oldukça müstehcendir. Bu konuşmalar Karagöz'ün yukarıda söz ettiğimiz ıslah çalışmalarından daha az etkilenmiş gibidir. Yerleşik hayatın dışından, farklı bir yaşam tarzından gelen Rükke'nin mahallede konuşturulmasıyla mizah ele edilir. Bu Karagöz'de çok uygulanan bir yöntemdir. Farklı oyunlarda mahalleye Bolulu Aşçı Memiş Usta, Kastamanolu Himmet, Laz, vb. gelirler. Farklı şiveleri, kendi derterli çerçevesinde akıl yürütmeleriyle Karagöz'le atışırlar. Komik durumlar bu diyaloglardan çıkar.

Alaydan korunmanın yollarından biri uygun lisan ve kıvraklıkla karşılık vermektir ancak hayal perdesi bu yolu bazı kadınlara açar. Karagöz'ün Karısı, Bol Rükke, Kanlı Nigar gibi kadınlar kıvrak, esprili bir dil kullanır; nispeten varlıklı, saygın kadınların ise konuşmalarda çoğu zaman karşısındakine laf yetiştiremez, hantal bir ruh halindedir.

ğı için kopmuştur. Hamamı için ehil bir kadro kurmak derdinde olan Hacivat, ilk önce Salkım-İnci'nin sonra da Şallı-Natır'ın anlatıklarını sukunetle dinler. Sonunda kadınlar Hacivat'ın ısrarıyla onun hatırı için barışırlar. Kadınların arasındaki ilişkinin mahiyeti dışlayıcı bir dille konu edilmez.⁶

BOL RÜKKE

"Yazıcı" oyununda Bol Rükke isimli Çingene kadın yazıcı rolündeki Karagöz'e mektup yazdırır.⁷ Buradaki diyalogda Karagöz, Rükke karşısında neredeyse tümüyle edilgendir. Mektup yazdıran Rükke'nin şivesi, dili, müstehcen konuşmaları kendi içinde zaten komiktir. Karagöz'ün espri için zemin hazırlaması gerekmez, o yüzden cevapları genellikle "yazdım" olur. Rükke'nin yazıcı olan Karagöz'e mektup yazdırıldığı diyalogdan bir bölüm görelim:

sun hokka, kalemi, kağıdı?

Ç: Aman aacim, yaz!

K: Söyle yazalım bakalım!

Ç: Meriometlü, insanietlü, müryüvetlü efendim!⁸

K: Yazdım.

Ç: Sancı alielerinize⁹ obalarımız kadar kadar selâm.

K: Yazdım.

Ç: Çingallarımız kadar duvar¹⁰ olunduktan sonra o güzel nazik hatırlarınıza istifaa¹¹ ederim.

K: Yazdım.

Ç: Heman edviye-i hayrieniz¹² ile meşgulüm.

K: Yazdım.

Ç: "Kasvet-i iştihâkinizla coşkunum."¹³

K: Yazdım.

Ç: Mangizsizlikten yana aacim, pek şaşkınlım..."

Rükke'nin mahallenin dışından gelen bir tip olduğu hemen anlaşılıyor. Oyunlarda birçok yerde Karagöz'ün

Yine "Yazıcı'da Rükke'den evvel Karagöz'ün karşısına halayıkıyla beraber bir hanım gelir. Bu hanımın Türkçesinden ve bir halayıkından nispeten varlıklı bir aileden geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Karagöz onlara karşı çok alaycı davranır. "Siz yazıcı mısınız?" sorusuna, "Önümdeki âletlerimi görmüyor musunuz; hokka, kalem, kağıt." cevabını verir. Burada alışıldık bir yutturmaca gizlidir; Karagöz "âletlerimi" derken cinsel organını kastetmektedir. Hanım muhtemelen sevgilisine bir gazelden oluşan mektup yazdırmak ister ancak Karagöz ağdalı bir dille söylenen her mısrayı inadına yanlış anlar. Şeklen ve ses olarak hanımın söylediklerine benzer bir şeyler yazar; sonunda ortaya söylenen gazelle alakası olmayan bir saçmalık çıkar.¹⁴ Hanım kızar ve halayıkla beraber uzaklaşırlar.¹⁵

Gelecek sayıda devam edecek.

DİPNOTLAR

¹ Bu makaleyi okuyup görsün ve önerilerini benimle paylaşan Nihal Boxekin, Harun Turgan, Peni Efe ve Cansu Kılıncarslan'a teşekkür ederim.

² Deniz Kandiyoti, *Çarşeler, Bacılar*.

³ *Jürttaşlar* Metis İstanbul 1997, ss. 133-134. 1918'de 62 yaşında olan Nazif Efendi, Hellmut Ritter'e onun gençliğinde Karagöz oyunlarının çok daha açık saçık olduğunu söyler. Hellmut Ritter *Karagöz. Türkische Schattenspiele Hannover 1924* cilt 1, s. 11.

⁴ Bu konuda bkz. Ahmet Akışit "New Jedd Karagöz'ün Düşüğü" *Toplumsal Tarih* no. 289, Ocak 2018.

⁵ *Haydi'nin 17. sayısında rızası olmadan sevdiğiyle değil de bir başkasıyla evlendiren Şefika Hicim'in durumu ele alıyor ve benzer durumlarda olan genç kızların haline dikkat çekiliyor. Muahverinin sonuna doğru Karagöz: İlay'deki duyarlılık seviyesini umulmuklı bir şekilde yükselterek "anlamak için hissemek lazım" diyor.*

⁶ Pertev Nalî Boratav *Naereddin Hoca Edebiyatçıları Derneği* Ankara 1996, s. 41.

⁷ Özdemir Nutku *Meddahlık ve Meddah İllakıyeleri* İş Bankası Kültür Yayınları Ankara 1996.

⁸ David Selim Sayers *Tığlı İllakıyeleri* İstanbul Bilgi University, İstanbul 2014, s. 9-10.

⁹ Pertev Nalî Boratav *Halk Hikâyeleri ve Halk İllakıyeleri* Tarih Vakfı, İstanbul 2014, s. 86.

¹⁰ Boratav ve Sivayuşlu Karagöz'ü şehirde şekillenmiş bir tür folklor olarak tasnif ediyorlar. Pertev Nalî Boratav "Türk Halk Teması" *Yücel* sayılar 63, 64, 66, 1940. Sivayuşlu'de Karagöz'ün esas olarak altıncı folklori ve "halk ruhu" olduğunun altını çizer. Esat Sabri Sivayuşlu, *Karagöz-Paiko Soşyolojik Bir Deneme*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, ss. 18-21.

¹¹ Droc Zecvi *(Producing Deale Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900)*, University of California

- Press, 2006) ve Çiğdem Kılıç (Zenneler, Kitap, İstanbul, 2000) hayal perdesinde kadınları nasıl temsil edildiği meslecsini ele alırlar. Bu hikâyelere İlişli Hikâyeleri isimleri veren Pertev Nâilî Boratav'dır. Hikâyeler bu metinlerin meddah, sözlü halk edebiyatı, yazma hikâye geleneklerinden ve tabii Tübi Ahmed Çelebi'nin hayatı ve sanatından etkilenildiği bilinir. Söyler, Tübi Ahmed'in bizzat 122-123. Tübi Hikâyeleri'nin meddah anlatılarının hikâyelerin kâğıda geçmiş hali şeklinde tarifi edileceğini yanlış olacağını, bunların başlı başına "edebî eser" özelliği güserliliğini belirtiyor, bkz. s. 112, s. 118.
- 11 Sayers'in adı geçen kitabında Nâilî Bektaş "Tübi Eflendi Hikâyesi" (ss. 167-189) ve "Meşhur Tübi Eflendi ve Karlı Bektaş'ın Hikâyesi"nde (ss. 193-202), Gevherli Hanım "Hikâyesi" Tayyâzâde ve Versiyonları'nda (ss. 203-247), Râye "Leâli'nin" de (ss. 251-297) ve Hürmüz ise "Hançerli Hikâyesi" (Caribesi" (ss. 302-354) ve "Hançerli Hanım"da (ss. 355-399) yer alır.
- 12 Tayyâzâde hikâyesinde Gevherli Hanım'ın (çirkimlik uzun uzun aynalı; buna rağmen Tayyâzâde, onunla sevimli zorundadır aksi halde öldürülecekti. Ancak Tayyâzâde Gevherli Hanım'ın güvneni kazandıktan sonra konaktan çıkar, IV. Murad'a gider ve durumu anlatır. Sultan gazaba gelir, keyfiyi taşıyıp işleyen Dede Sultan kiyafetinde Tayyâzâde ile birlikte konağa varır. Anlatıların doğru olduğuna kendi yüzüne gülen Sultan harçerini Gevherli Hanım'ın karnına saplar ve öldürür. bkz. Râye, *Leâli'nin* ss. 217-219. Sayers kitabında Tayyâzâde hikâyelerinin üç farklı versiyonunu almış. Bütün versiyonlarda IV. Murad'ın Gevherli Hanımı öldürme si yaklaşıp aynı şekilde yer alır. Tübi Hikâyeleri, s. 219, s. 232, s. 236. Râye *Gece Masalları*nda Sultan, kocasını bir zenci ile aldatıp bizzat kendisinin kızıncı keser cezalandırır ve adamı öldürür. Bu zenci elinde karnı. Sultan kılıcını karnı göğüsünden sokup sırtından çıkar. "Büyülmüş Genç Adam ile Balıklıhan Hikâyesi", Birinci Kitap, Âlim Şerif Onaran çevirisi, YKY, İstanbul 2018, s. 73.
- 14 Bu hikâyeyi anlatan 19. Yüzyıl meddahlardan Nazîl Eflendi'dir. İlk olarak 1871'de Ermeni harfleriyle İstanbul'da basılmış, Nûkû Meddahî'nin, s. 241.
- 15 Nûkû Meddahî'nin, s. 148. Özdemir Nûkû'nun bahsettiği hikâyeyi *Gece Masalları*nda Âlim Şerif Onaran çevirisi, YKY 2018, s. 233-2405. Yellenenlerin Şahi Kadî başlığı altındaki hikâyede buldum. Hikâyelerin Arapçasında kadınları aç bırakan pimi, çocuk doğuran adam asıy değil kadirdir.
- 16 Özdemir Nûkû, *Vesvese* tipinde Molîere'in *Cimri*'sının (L'Avare 1668) ve bu eserden uyarılamı Teodor Kasp'ın *Pirini Hamamı*'nın çıkışlarını gördüğünü belirtir. Nûkû Meddahî'nin, s. 148. Ancak Kasp'ın *Pirini Hamamı*'nda 1875'te (1290) Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynanır ve aynı yıl İstanbul'da basılır, bkz. *Çingiraklı Tutar* 10, 19, 26, 30. Nisan 1875, 7, 10, 17, 21, 24, 28, 31 Mayıs 1875 tarihli sayılarda ilanlar. Bu durumda 1871'de etkilenen "İlaci Vesvese"nin *Pirini Hamamı* den etkilenildiği iddia etmek mümkün değil.
- 17 Age, "İlaci Vesvese", s. 257.
- 18 Cevdet Kudret, "Kayk", "Hamam" oyunlarının faslı bütümlerinde Ahmed Refik Altınay'ın *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı* "1553-1559" İstanbul 1935, s. 55, s. 141-142 kitabının kayk göstererek 16. Yüzyıldaki olaylarla ilişkili olduğunu ileri sürer. Karagöz cilt 2, s. 227, 196.
- 19 Kadınlr evde, kahve, sokakta Karagöz seyreder. Bu durum farkı kaynaklarda karışmaya çıkar. Bkz. Abdülaziz'in *Cemâleddin Osmanlı Âdet, Merasim ve Târihi*, Toplum Hayatı Tarih Vakfı İstanbul 1995, cilt 1, s. 32. G. A. Oliver, *Travels in Ottoman Empire, Egypt, and Persia undertaken by order of the government of France during the first six years of the Republic*, cilt 2 (Transladation tercüme), T.N. Longman & O. Rees, Londra 1801, ss. 137-8; Richard Davey, *The Sultan and his Subjects*, yeni basım, Chatto & Windus, Londra 1907, ss. 241-5.
- 20 Kâşî Sülsân'ın kadın seyreder ve başla başla kadî Selim Bey'in Gazinosuna çekmek amacıyla baki fiyatlarında ve *Hayal* gazetesi verdiğini bildirildiğini yaptığı düzenlemeler için bkz. Ahmet Akif "Neo-Leâdi Karagöz'ün Doğuşu" *Toplumsal Tarih* Ocak 2018, no 289, s. 46.
- 21 Karşı ile Karagöz arasındaki diyaloglar, Karagöz bir elbise veya benzeri bir hediye ya da bir iş bulup çalışma sözü vermemişse iki taraf içinde zorlu geçer ancak birçok durumda karşı Karagöz'ü epeyce hırpalar. Ritter Karagöz "Büyük Evlenme" cilt 1, ss. 290-293; "Kamlı Nigar" cilt 1, ss. 128-185; "Kayk" cilt 2, ss. 240; "Karagöz'ün Sanırlı" cilt 3, ss. 315-337; "Tahnis" cilt 3, ss. 247-449; "Yazıcı" cilt 2, s. 291.
- 22 Karagöz'ün Karısı "Hamam" oyununda Karagöz'ün hamama gitmek için para ister ve alır. Buradan evin geçimini Karagöz'ün sağladığı düşünebilir. Ancak Karagöz'ün Karısı ile Karagöz'ün diyaloglarının önemli bölümü evde yemek bulunması, çocukların ve kendilerinin aç olmasıyla ilgilidir. Seyirci bu durumda az para veren evde Karagöz'ün Karısını iş bulduğu ve çayırıyle düzeni devam ettirdiği düşünür.
- 23 Ritter öge, "Yazıcı" cilt 2, s. 290; "Şahî Gelin" de karısının Karagöz'ü Tuzsuz Deli Bekir'e vermek üzere "kırı kılıç" no sokması esnasında ikili arasındaki diyalogda da Karagöz'ün Karısı mizaha kütılır. Ritter Karagöz "Şahî Gelin" cilt 1, ss. 100-102.
- 24 Karagöz'ün karısıyla mizahlı karışık diğidesinde zor durumda kaldığı bir başka yer için bkz. Hayalî Memlûk'ün "Şahî İstasya" muhavvesi, Cevdet Kudret Karagöz cilt 3 içinde, ss. 516-517.
- 25 Ritter öge, "Kayk" cilt 2, ss. 238-239.
- 26 Ritter öge, "Çeşme" cilt 2, s. 78.
- 27 Ritter öge, "Çeşme" cilt 2, ss. 80-82.
- 28 Kurbağa toplayıp satmak Karagöz için para kazama yollarından biridir.
- 29 Birbir *Gece Masalları*'nda "Sebbe Yenisürümün" Anlatıldığı Öykü'nün başlanğıc kısmı "Çeşme" oyununa yakarıdaki bölümü ile betonik gösterir. Söyler Karagöz ile ilgili deki dokülar üzerine yıldızbilimci 4-6 gün sürecek bir seyahate çıkı; akımsı gibi yınar ancak karısından (yıkı; akımsı gibi yınar içinde herşeyi görebileceği bir yere saklanır. Bulunduğu yerden karısının mahalleli 3 esnaf ile sevimisini izer ve ünlütüsünden saklandığı yerde ölür. Karısı da mahalledeki eşek ç başı ile evlenir. *Birbir *Gece Masalları* çev. Âlim Şerif Onaran YKY, İstanbul 2018, ss. 2626-2628.*
- 30 İzzar Kıldan yapılmış büyük cıval. Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimoloji Türkîye Türkçe* İlgatı cilt 2, s. 256.
- 31 Ritter öge, 124. Kudret "çiyi" "çöpü" olarak deşirmiş. Kudret Karagöz cilt 2, s. 46. Burada Matta İncili; 7/5'teki "Seni ikiyözlü Önce" kenti gözündeki merkezi (ıkar, o zaman kardeşinin gözündeki çöpü çıkarmak için daha iyi görürsün" (YENİ YAŞAM 2009) cümlesini Karagöz'ün kendi süsünbaca tekrardığı çok açık.
- 32 Ritter Karagöz, cilt 1, s. 121-185.
- 33 Bu oyunda sadece Nigar, Salim-hı ve Karagöz'ün Karısı değil, Dimyat Pirinci Hanım da yüksik olduğu anlaşılan Çelebi'nin kendisi için ismekten çekimmez. Ritter öge, cilt 1, s. 152.
- 34 Sarı Eflendi'nin "Bursali Leyla" oyununda da rolü vardır. Başka bir zenne ile Bursa'dan gelen Leyla, Hacıvâ'nın yardımıyla mahallede bir ev kurar. Bir zaman sonra San Efe (Yeşek) gelir, yaralı olduğunu söylerdiği Leyla'nın başına baki ola ve eve yerleşir. Karagöz Arnavutlardan da yardım alarak San Efe'yi kovarlar. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in kitabının "İstanbul Seffilleri ve Kopukları" bölümünde "cesur ve gövünü buklakın sakınmaz, hiçbir tehlikeden gözü yılmamış ve bakiş herkesi yıldırmış" adamlarla lahışeler arasındaki ilişki şöyle tarif edilir: "Kopuklarca mülaka bir lahışe sevmeli ve lahışe de onları sevmeli ve bir arada bulunmaya omlarlar, aksi takdirde dünyayı alt üst etmek isterler". Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Hali Sükrü, Çoruk Kitabevi İstanbul 2011, s. 42.
- 35 Cevdet Kudret Karagöz cilt 2, s. 327.
- 36 Ritter Karagöz, cilt 3, ss. 40-43B.
- 37 İgnâz Künos'un derlediği "Hamam" versiyonundaki faslı sonu daha farklı bitiyor. Karagöz kadınları tarafına kubbden alarınca içeride Yahudi, Ahî-Kulaç (Behçetli) ve Arap'ın kendinden önce gelmiş olduğunu görür. Fakas az sonra Tekbilyk hamamı basar, hepsini dışarı atar. En son Karagöz'ün canını alacak Hacıvâ gelir ve onun ricasıyla Tekbilyk Karagöz'ü alıf eder. İgnâz Künos *Hikmet Karagöz Ju iuk*, "İlhamı Oynun" Budaöşte 1886, ss. 36-38. Kudret de Künos'un derlemesinde farklılığın altını çizer. Karagöz, cilt 2, s. 496.
- 38 Salim-İnci, Şahî-Nair'a küsmesini şöyle anlatır: "Meçrese yemek odasının yanında ulak bir oda varmış, gözi orada oturmışlar, diğer bir hanım muhabbet ediyorlar... Onlar beni görmeyişler, muhabbetle dalmışlar... O hanım konuyndan bir portakal çikardı. Şahî-Nair'a verdi, benim Şahî'la da portakalı koldı. Ben orada kendimden geçmiyim". Durumu garip bulan Karagöz ve Hacıvâ'a sorar: "Bir insin bir ahbabından portakal alsı ayıp mıdır?" Hacıvâ: "Bunun manası vardır sen bilmezsin... Portakal: Sevgiğinden arda kal". Kudret Karagöz, cilt 2, s. 482-83.
- 39 Bu oyunda olduğu gibi kadın memesi ile portakal/Turung arasında benzerlik kurmak devan edebiyatında ve halk edebiyatında sık görülür, birer örnek görürim: "Bana pistanlar üncer olsun Hamam'den neyleyim/ Ruhları'nı çesmi baddım olsa da manî" *Değil Nedim Dürüni* Hâk. Muhsin Macit "Gazeller" 76, Kültür ve Turizm Bak. 2012, s. 292. "Koyundaki memeler/ Turung olmuş kokuyor", *Sadık Sâkız Akıyör*, Maraş türküsi. Kaynak kişi: Özer Örcü, derleyen ve notaya alan: Muzaffer Sarısozen, http://www.riviz.com.tr/riviz/hnu/1000/0034_gil + Bu Rükke'nin Karagöz'e mektup yadınımsı için bkz. Ritter Karagöz "Yazıcı" cilt 2, ss. 322-330.
- 40 Ağacı'nın Nasilini işi misin? 41 Merhameti, insanıyeli, mürîvetli eflendim! 42 Zât-işerîzine 43 Zât-işerîzine 44 İstisfâ ederim, sorarım demek istiyor 45 Edebiye-i hayriye, hayrî ilâclar. Burada edbiye-i hayriyye: hayrî dualar demek istiyor. 46 Keser-i iyyâz, çok öleme demek istiyor olmalı. Bu açıklamalardan Kudret'in yazdığı notaların yararlandım.
- 47 Birçok diyalogda Karagöz kendisinin Çingene olduğunu söyler. Hacıvâ ve başka tipler ona "Çingene" diye seslenir. Ritter, Karagöz'ün küçük burjuvaziy mensup bir Türkü temsil etmesine rağmen hayalilerin kullandıkları meslek dilini bakarak hayal oyunu ile Çingene kavim arasında bir rabta olduğunu belirtir. Helmut Ritter "Karagöz" JA, cilt 6, s. 246. Karagöz'ün Türk olduğunu ispatlamak için sayıları dördün (bkz. Karagöz Paiko- Soayoloji bir Deneme Mİ, V.194) Siyavuş'ı göre milli kültürün bir parçası olan "Türk Karagöz" ile Çingeneler arasında bir ilişki olmaması gerekiyordu. Bu refleksiye katılmasında da Karagöz'ün neden Çingene ve dönüşüğü konusunda diğidesindeymiş dikkate almak gerektiği düşüncesini *Hamam* (Karagöz) dama Çelebi'nin iztiharına, Tiryakî'nin hiddetine, Behşerî'nin müslümanlığı ve nihayet Tuzsuz'un mihnetlerine mûruz kalır. Mahalleyle dışardan gelenler bile onu hiçe saymaktâ iredirdi! emelmez... Bu isaretle halk tabakasının müsmessil olan Karagöz'e neden Çingeneliğin münasip görüldüğüne açıkça izah eder. Bu tevcih, hem saray, ocak ve medrese tahakkümü altında halkta nasıl bir kıymet verildiğini gösterir, hem de arada sırada dil sürçüp bu ölçüde nazım hicv eden Karagöz'ün çirkinliği kaza ve beladın korur. Öyle ya, kim bir Çingene'nin sözüne aldırış eder ki! "Sabri Esat Siyavuş'un 'Hacıvâ ile Karagöz' Yeni Sabah 7 Temmuz 1949, s. 2.
- 48 Cevdet Kudret Karagöz cilt 3, ss. 394-395.
- 49 Gazel yazdıkları isteyen hanımın 19. yüzyılın ikinci yarısında işi eğitim alan az sayıda kadın temsil ettiği ve gölge oyununa yeni girmiş olduğu düşüncesinden. Okuduğu gazel kadınlara da edbittime önem veren bir alleden geldiğini gösterir. Hayal perdesi onları tipleşir açık bir eğlenceci, 19. yüzyılda da yeni tasvirlerini perdede girdiği bilinir. Örneğin Ermeni Varian, ES. Siyavuş'un belirttiği gibi "müstahaf laf söylemeye" meraklı, Türkçe ve akı yürütmesi ihfal bir tiptir. "Pederiali zamanın kayıy şayirlerinden İğdorus şayirlerinden... kayık heyliler düzdi" diye tarf eder; zamanında babasına "Samatıya'nın Lamerunı" (Alphonse de Lamartine) derlermiş. Ritter Karagöz "Bursali Leyla" cilt 3, ss. 57-58. "Orman" (Ritter Karagöz cilt 3, ss. 210-213) oyunundaki Ermeni tipi sarrafın, gevezeli ile Karagöz'ü banalır Tarih ve şire meraklıdır.

KOLONYALİZMİ SEYRETMEK: TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912)

OYA KASAP ORTAKLAN

Kolonyalizmin hüküm sürdüğü bir dönemin içine doğmuş bir sanat ve endüstri alanı olan sinemanın sektör olarak köklü değişimler yaşamaya başladığı bir tarihsel dönemde devletlerin sinemayı araçsallaştırma çabaları ile sinematografik dildeki değişim Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntülere yansır. Böylelikle Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmler, teknoloji, siyaset ve sinemanın iş birliğine tanıklık eden belgeler olarak seyircinin karşısındaki tarihsel yerini alır.

İtalya'nın
Trablusgarp
işgalini

Servet-i Fünun,
18 Teşrin-i Sani 1328
(1 Aralık 1912).

ایشی قرقاقوژن : ایتالیا طرابلس غرق اشغال ایلیور
L'Italie occupe la Tripolitains ! !

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) birçok araştırmaya konu olup farklı açılardan incelenmesine karşın, Trablusgarp Savaşı'nın kolonyalist söyleminin sinemadaki yansımaları üzerinde fazlaca durulmamıştır.¹ Aslında sinema filmleri, Trablusgarp Savaşı'nın çıktığı yıldan yaklaşık on altı yıl ön-

cesinde seyirciyle ticari mekânlarda buluşmaya başlamış, sinema ile siyaset arasındaki ilişkinin tohumları çoktan atılmıştı. Sinemanın kolonyalizmin hüküm sürdüğü bir dönemin içine doğması filmleri kendi zamanının kolonyal söylemini belgeleyen bir bellek haline getirmiştir. Bu şekilde bakıldığında ilk ticari gösterimin gerçekleştiği 1895 yılı aynı zamanda sinema ile kolonyalizm ilişkisinin birlikte şekillenmeye başladığı bir milat olarak okunabilir.²

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında dünyada dolaşıma giren görüntülerin önemli bir bölümü, aynı zamanda kolonyalizmi meşrulaştırmaya yönelik olarak beyaz perdedeki yerini almıştır. Rakamlar da bunu teyit eder niteliktedir. 1884 yılında dünyanın % 67'si kolonyal işgaller altındayken, bu rakam 1914'de yani I. Dünya Savaşı'nın başında % 84,4'e yükselmiştir.³ Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere seyircinin karşısına çıkan görüntülerin hatırı sayılır bir kısmı işgal altındaki koloni ülkeleri de kapsamaktaydı. Kolonyalizm yoluna koyulan ülkelerin temel düsturu, medeniyeti "ilkel" toplum ve toplulukların ayağına götürmekti. Filmler de kolonyalist ülkelerin bu

"medenileştirme projelerinin" parçası olarak dolaşıma sokulmuştur. Kolonyal söylem bu "ehlileştirme" projesi sırasında filmlerle propaganda yapmayı da öğrenmiştir. İtalya Krallığı da koloni elde etme yarışına heves gösteren ülkelerden biridir. İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği notanın ilk satırlarında Trablusgarp'a medeniyet getirme misyonunu şu sözlerle gerekçelendirmektedir: "İtalya Hükümeti Trablusgarp ile Bingazi'nin Devlet-i Aliyyece bırakılmış olduğu hâl-i keşmekeş ve metrûkiyete nihayet verilmesi ve Afrika-yı şimalinin aksâm-ı isâiresindehayyiz-i husul isâl edilen ay-ı terakkîyâtın havalî-i mezkûreninidahi istifade etdirilmesi hakkındaki lüzûm-ı kat'îyi sinin-i medideden beri Bâb-ı Âlî'ye tebey-yünden asla hâli kalmamışdır. Medeniyetin ilcâât-ı umûmiyesinden olan bu tahavvül havalî-i mezkûre ile İtalya sevâhili arasındaki mesafenin azlığı hasebiyle İtalya için birinci derecede bir mesele-i hayatiye hükmündedir. [...]".⁴ Medenileştirme mottosunun verdiği ivmeyle Kuzey Afrika'ya uzanan İtalyanların Trablusgarp'ın ilhakı (1911-1912) sırasında çektikleri filmler, İtalyanların Osmanlı toprakları üzerine kurduk-

ları işgalci tahakkümün görsel dilini ve imgeler yoluyla sürdürülen savaşçı ortaya koymaktadır. Ella Shohat ve Robert Stam'ın belirttikleri gibi kolonyalizm, tarihin galpleri adına konuşan baskın sinemada, "cehaleti, hastalığı ve tiranlığı ortadan kaldırmak vaadiyle hayırsever bir uygarlık misyonu yaratan filmlerle idealize edilmektedir."⁵ Ve bu filmler sadece bununla kalmayıp kolonyal savaşların geliştirilen teknoloji ve silah sanayi ile birlikte artan endüstriyel karakterinin propaganda filmlerinin biçimsel ve içeriksel niteliğini de değiştirmeye başladığını yani kolonyalizmin dilinin dönüşüme uğrayarak bu dilin sinemanın gözünden, farklı bir sinematografik dil ile temsil edilmeye başladığını da ortaya koymaktadır.⁶

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) döneminde çekilen görüntüler, Osmanlı coğrafyası üzerine çekilen ilk savaş görüntüleri değildir. Georges Melies'nin Osmanlı-Yunan Harbi'ni (1897) sahnelediği *Combat Naval En Greece* (Yunanistan'da Donanma Muharebesi) (1897) ve *La Prise de Tournavos par le Troupes du Sultan* (Tournavos'un Sultan'ın Birlikleri Tarafından Ele Geçirilmesi) (1897) adını taşıyan canlandırma filmleri ya da İngiliz savaş muhabiri ve ressamı Frederic Villier'in yine Osmanlı-Yunan Harbi sırasında savaş alanından canlandırma olarak çektiği görüntüler şimdilik savaş belgeliğinin ilk sinemasal örnekleri arasında sayılmaktadır.⁷ Yani Trablusgarp Savaşı'nın çıktığı 1911 yılında sinema siyasal, iktisadi, teknolojik, estetik ve kültürel bir geçmişe sahipti. Film üretimi ulusötesi bir yapılanmanın içinde şekillenmiş, filmler dünyanın büyük bir bölümünde dolaşmaya başlamış, gösterim mekânları çoğalmıştır. Filmleri yerleşik ya da gezici sinema mekânlarında izleyen seyirci, sinema hakkında bir öngörüye sahiptir.

FİLMLER VE GÖSTERİMLERİ

Sinema tarihi çalışmalarında önemli birincil kaynaklardan olan filmlere ulaşmak her zaman mümkün ola-

mamaktadır. Bu kısıtlılığın çizdiği çerçeve dahilinde bu çalışmada European Film Gateway, Gaumont ve British Pathé, Fondazione Cineteca Italiana Cinestore, Imperial War Museum ve La Cineteca del Friuli arşivlerinde mevcut belge filmler incelenmiştir. İtalyan film yapım şirketi Cines tarafından yaklaşık yirmi bö-

edilebilir görüntü kesitlerinin ilk levhasında, 1 Ekim 1911 günü İtalyanlara teslim olmamak için kendini batıran Derne Vapuru" görülmektedir. İkinci levhaya denizden yakınlarda yaklaşan gazetecilerin Trablusgarp topraklarına ayak basması yansımıştır. Gazeteciler neşeye çevreye selam vermekte, ağızlarında siga-

lüm olarak çekilen *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri, 1911]⁸ adını taşıyan filmlerin XIII. ve XX. bölümü ile hangi bölüm olduğu belli olmayan bir görüntüye ulaşmak mümkün. İncelenen diğer filmler sırasıyla *La Guerra Italo-Turca. Il bombardemen toti Tripoli* [İtalyan-Türk Savaşı. Trablusgarp'in Bombalanması] (1911), *La gloriosa battaglia di Mistrata* (8 luglio 1912) [Mistrata'nın Muhteşem Savaşı (8 Temmuz 1912)], *Turkish-Italian War - The Invasion of Tripoli* [Türk-İtalyan Savaşı - Trablus'un İşgalini] (1911), *Vita Tripolina* [Trablus'ta Hayat] (1912) ve *La distanza del campo nemico si valuta esattamente*⁹ [Düşman Sahasına Tam Menzil] (1912) adlarını taşımaktadırlar.

Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri, 1911] başlıklı filmde arayazların yardımıyla tespit

ra, ellerinde fotoğraf makineleriyle Trablusgarp'a turistik amaçla gelmiş gibilerdir. Trablusgarp'a girmeden evvel kimi güçlü Avrupa ülkesinin doğrudan onayını alan ya da sessizlik ve tarafsızlığıyla İtalya'yı onaylamış olan ülkelerin de verdiği destekle¹⁰ İtalya, muhtlş bir özgüvenle Trablusgarp'a girmiştir; gazetecilerin rahat tavırları da İtalyanların güttükleri siyaset ile ilişkilendirilebilir. Benzer bir sevinci aynı filmin devamında 1 Ekim 1911'de Trablusgarp ile Malta arasındaki haberleşme ağını kesen "Airone" mürettebatını yansıtan görüntülerde de görürüz. "Görevini yerine getiren" ekip, film operatörüne sevinçle poz vermektedir.

Trablusgarp işgali, başlangıçta İtalyan halkına bir tür askeri gezinti¹¹ olarak servis edilmiştir ancak İtalyan askerleri umdukları tabloyla karşılaşmamışlardır. İtalyanlara karşı direnişen geçen sivil ve askeri güçler çölde İtalyanları yenmeyi başarmış, Akdeniz sahilleri ve civarı yerleşim yerlerinde sıkıştırılan İtalyanların

Airone mürettebatı
La Cineteca del Friuli.

PATHE.

PATHE'S WEEKLY, NO. 8, 1912 (Feb. 19).— Wallendene-Tyne, England. The launching of a dry dock proves a success for the first time. This dock weighs 12,000 tons and has a lifting power of 32,000 tons. It is built for repairing ships of the Dreadnaught type.

Tarrytown, N. Y. The frozen Hudson offers a splendid course for the automobile races which are attracting the attention of racing fans.

Melbourne, Australia. Thirty-eight competitors start in the Melbourne Cup Race which is won by "Parisien," winning a \$30,000.00 purse.

Paris, France. Two hundred Senegal steers are imported by the government in an effort to overcome the high cost of beef.

Flagtown, N. J. A freight engine explodes, wrecks the train, kills the fireman and brakeman and seriously injures the engineer.

Tripoli, Tripoli. The Italo-Turkish War. After a victorious fight the Italians interfere themselves under the protection of their new 12-inch guns. Fourteen traitorous Arabs are court-martialed and hung by the Italians.

New York, N. Y. F. Rodman Law, "the dare-devil stepple-jack" with aerial aspirations, makes his first parachute jump from the head of the Statue of Liberty, 311 feet from the ground.

**Pathé Haftalık
Havadisleri,
No. 8,
19 Şubat 1912**

The Moving Picture
World, 8, Ocak-Mart
1912

ilerlemeleri engellenebilmiştir.¹⁾ İtalyanların bu sıkışmışlığa cevabı sert olmuştur. Asker ya da sivil ayırt etmeden bine yakın insan asılmıştır. Lenin, *Pravda* gazetesinin 28 Eylül 1912 tarihli nüshasında Trablusgarp Savaşı için "mükemmelleştirilmiş, uyar bir katliam, Arapların 'çağdaş' silahlarla katledilmesi"⁴⁾ diye yazmaktadır. İtalyanlara karşı direnen yerli halkın, İtalyan askeri güçlerinin 6 Aralık 1911 tarihinde⁵⁾ meydana asıldığını gösteren görüntüler, Lenin'in sözlerini hatırlatır. Gaumont Pathé ve British Pathé arşivinden izlenebilen görüntülerde meydana asılmış on dört kişi ve asılanları inceleyip elindeki deftere not alan bir asker görülmektedir. Meydanda toplanan sivil ve askerler infazları iz-

lemektedir. Görüntülerin başlığında asılanların Arap olduğu belirtilmekle birlikte neden asıldıkları açıklanmamaktadır.⁶⁾

Pathé'nin haftalık havadisleri arasında uluslararası bir seyirci kitlesine ulaşan bu görüntüler İtalya'nın kendi savaşının meşruiyetine ve propagandasına hizmet etmiştir. Bu şiddetin görüntüye alınıp dünyada dolaşma sokulması, bir korku ve otorite yaratma, gözdağı verme siyaseti olarak değerlendirilebilir. İtalyan hükümetinin Trablusgarp konusundaki görüntüye yansıyan bu sert tavrı dünyaya İtalyan Krallığı'nın gücünü de göstermeliydi.⁷⁾ Görüntüler, Amerika'da "Pathé's Weekly" haftalık havadisleri arasında "On dört hain Arap mahkemeye çıkarıldı ve İtalyanlar tarafından asıldı" başlığıyla 19 Şubat 1912'de gösterilmiştir.⁸⁾

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerin Avrupa ve Amerika'da dolaşma girdiğini ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşabildiğini tahmin etmek zor değildir. Örneğin Almanya'da basılan sektör dergisi *Der Kinematograph*'ın 1911-1912 yıllarını kapsayan nüshalarından edinilen bilgilere göre bu görüntüler *Das II. Italienische Korps auf dem Wege nach Tripolis* İtalyan İkinci Tabur Alayı Trablusgarp Yolunda (1911), *Aufnahmen vom Kriegsschauplatz in Tripolis* I Trablusgarp Savaş

Meydanından Görüntüler II (1911), *Aufnahmen vom Kriegsschauplatz in Tripolis VI* Trablusgarp Savaş Meydanı'ndan Görüntüler VI (1911) ve *Die italienischen Operationen im agäischen Meer* Ege Denizinde İtalyan Operasyonları (1912) başlıklarıyla sığa sığa gösterilmiştir. Bu filmler yukarıda adı geçen Cines yapımı *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* İtalyan-Türk Savaşından Sinematograf Havadisleri (1911) filminin bölümleridir. Yine İtalyan Krallık Sarayı'nın operatörlerinden Luca Comerio'nun çektiği 1912 tarihli *Guerra Italo-Turca* ve *La Battaglia delle due Palme* "adını taşıyan görüntülerin, Amerika'da *War is Hell* [Savaş Cehennemdir] (1912) adı altında gösterildikleri bilgisini *The Moving Picture World* dergisinin 29 Haziran 1912 tarihli nüshasından ediniriz.⁹⁾

İtalyanların çektikleri filmler sadece ticari sinema mekânlarında gösterilmemiştir. Cines yapım şirketinin cephedeki askerlere de kimi zaman özel gösterimler düzenlediği bilinmektedir. Askerlerin moralini yükseltmek, birlik beraberlik duygusunu pekiştirmek ve aynı zamanda Cines şirketinin reklamını yapmak üzere düzenlenen bu gösterimler film levhalarına da yansımıştır. Bilgi ve haber kaynağı olan bu görüntüler dışında kimi asker kendi ailesini

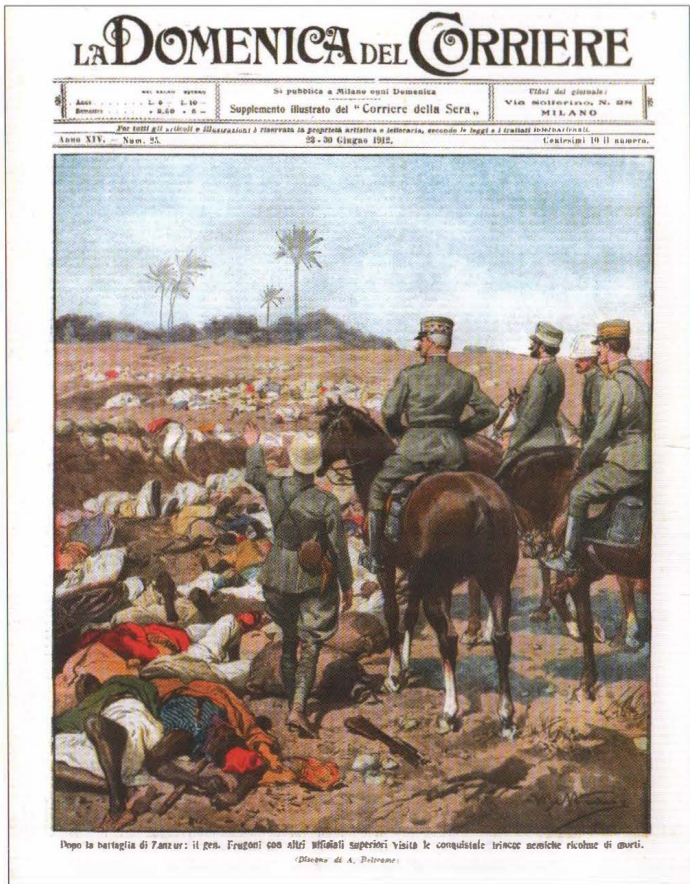
**Trablusgarp'ta
şehrin girişine
kurulan askeri
kamp**

Imperial War Museum

de beyaz perdede izleyebilmiştir. 5 Ağustos 1914 tarihli *Der Kinematograph* dergisi, Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan hükümetinin savaşta katılan askerlere moral vermek için ailelerini filme ararak görüntüler aracılığıyla memleketlerinden selam taşıdıklarını bildirmektedir. İtalyan resmi birimleri, asker ailelerini asker-i kışlalara davet ederek yakınlarının görüntülerini çekmiş, bu görüntüleri çoğaltıp askeri birliklere göndermiş ve savaşmadıkları akşamlarda askerlere izletmişlerdir.²¹

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerin Osmanlı topraklarında gösterime girip girmediğine ilişkin bir bilgiye henüz ulaşamamıştır. *Der Kinematograph* dergisi 24 Temmuz 1912'de Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen ya da İtalya ve Trablusgarp'a göndermede bulunan filmlerin Osmanlı topraklarında gösterilmediğine değinmektedir. Yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın, dini ve milli duygularını rencide edecek tarzdaki görüntülerin Osmanlı tebaasını oluşturan farklı etnik ve dini kimlikten halkı kışkırtabileceği uyarısında bulunmaktadır.²² İtalya'da ise savaşın ilk çatışmaları beyaz perdeye yansımamıştır. Hatta savaşın "sinematografik görünmezliği" İtalyan seyircileri arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. İtalya'da seyircinin "gerçek" savaş görüntüleri görme talebine karşılık, sinematograf mekânlarında izlenebilen görüntüler, seyirciyi donanma talimleri ve Osmanlı askerlerinin görünmediği canlandırma sahnelere avutmaya yönelmiştir. Giorgio Bertellini bu veriler doğrultusunda, İtalyanların çektikleri bu görüntülerde sanki Trablusgarp'ta uyguladıkları şiddeti kanıtlarcasına örtbas etmeye çalıştıkları izlenimini edindiğini yazmaktadır.²³ Seyircinin talepleri karşısında bu görünmezlik fazla uzun sürmemiş ve başta Cines olmak üzere İtalyan film şirketleri İtalyan devletinin açıklamalarını yayan basına paralel bir kampanya ile sinemayı milliyetçi estetiğin enstrümanına dönüştürmüştür. Filmlerin İtalya ve Amerika'daki gösterimi sırasında savaş alanını sinematograf mekânına

taşıyan havadis görüntülerinin gösteriminin yanı sıra, İtalya'nın geçmişi ve şimdisini bir medeniyet zenginliği olarak öne çıkartan kurmaca filmle-ri de gösterilmesi²⁴ kültürel savaşın kazanılmasında etkili bir savaş stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KOLONYALİZMİN FİLMLERLE MEŞRUIYET SAVAŞI

Filmlerde İtalyanların savaşı nasıl sürdürdüklerini gösteren levhalar, kolonyalist ülkelerin teknolojik güç siyasetiyle galip gelme çabalarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Cines'in çektiği filmlerin 13. bölümünde *Ain Zana*'daki *Zafer Günü* arayazısıyla açılan ilk levhasında bombardıman görüntülerine şahit olunmaktadır. Görüntülerde

kale topçu birlikleri Osmanlı askerlerinin ilerlemesini engellemek için hazırlık içindedirler ve kısa bir süre sonra bombardıman başlar. Osmanlı güçleri görüntülerde görünmemektedir, sadece İtalyanların bombardıman anlarına şahit oluruz. Toplarla bombardıman yapılan anlar elle kırmızıya boyanmıştır. Görüntülerin devamında İtalyan topçu subayları atış poligonu kontrol noktasında görülmekte, son olarak İtalyan subaylarının çölde taarruza geçişleri ve ilerleyişleri izlenebilmektedir. Aralarında uzun beyaz kıyafetler giymiş kişiler seçilebilmekte; yerli halkın kıyafetlerini taşıyan bu kişilerin savaş esiri olduğu düşünülmektedir. Benzeri bir bombardıman görüntüsü *La Guerra Italo-Turca. Il bombardamento di Tripoli* (İtalyan-Türk

Der Kinematograph dergisi 24 Temmuz 1912'de Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen ya da İtalya ve Trablusgarp'a göndermede bulunan filmlerin Osmanlı topraklarında gösterilmediğine değinmektedir. Yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın, dini ve milli duygularını rencide edecek tarzdaki görüntülerin Osmanlı tebaasını oluşturan farklı etnik ve dini kimlikten halkı kıskırtabileceği uyarısında bulunmaktadır.

İtalyan askerleriyle Osmanlı askerlerinin nükteli yan yanalığı

Fondazione Cineteca Italiana

Savaşı. Trablusgarp'ın Bombalanması (1911)²⁵ başlıklı filmde vardır. İtalyanların denizde gemileri bombalarını gösteren levhalar, yakın ve uzaktan çekimlerle denizcilerin topları nasıl yerleştirdiklerini ve bombardıman anlarını göstermektedir. Dönemin seyircisine savaşın "canlı" tanığı olma imkânı veren bu görüntülerin, seyir deneyimi açısından bir şaşkınlık yarattığı ve gerek sinema estetiğindeki değişimin, gerekse de İtalyanların savaş alanında sergiledikleri ve görüntülerle çoğaltmaya özel bir özen gösterdikleri askeri teknolojinin seyirciler arasında heyecan yaratmış olabileceği de düşünülmelidir.

Görüntülere ağırlıklı olarak deniz ve karadan gerçekleştirilen bombardımanlar yansımıştır. Bunun dışında İtalyanların Trablusgarp Savaşı sı-

rasında havadan gerçekleştirdikleri saldırılar da beyaz perdeden izlenebilmiştir. Görüntülere sıkça ve uzun sürelerle bombardıman saldırılarının yansıması, ilk hava saldırısını gerçekleştiren Teğmen Guilio Gavotti'ye ait görüntünün de film kesitlerinin arasında bulunması ya da *Corrispondenza cinematografica dal teatro della guerra italo-turca* [İtalyan-Türk Savaşı'ndan Sinematograf Havadisleri] (1911) filminin son levhasında Draken Balonu'nun İtalyan askerleri tarafından havalandırma çalışmalarının kamerasa alınmış olması ellerindeki teknolojik üstünlüğü önemseyen İtalyanların, savaşta bir tür savaş teknolojisi çıkarması gibi baktıklarını da öne çıkartır. Trablusgarp Savaşı'nı saray adına filme alan Luca Comerio'nun geliştirdiği dramatik görsel dilin, savaş teknolojisinin filmlerde güç ve moderni-

tenin sembolü haline dönüşmesinde önemli bir payı vardır.²⁶

Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde İtalyan donanması²⁷ ve ordusunun gücünü gösteren motiflerin dışında bazı imgelerin filmlerde sıkça kullanılarak İtalyanların gözünden savaşı ve zaferi betimleyen bir sinematografik dil ve tarih yaratılmaya çalışıldığı görülür. Din ya da vatan olgularının öne çıkarıldığı bu tarz sembolik göndermeler, ilerleyen yıllarda da savaşın sinematografik dilinin vazgeçilmez öğelerine dönüşmüşlerdir. Trablusgarp İtalyanların hakimiyetine geçtikten sonra kilise ayininden çıkan generalere ait görüntüler başka bir levhada cami silüetinde nöbet tutan asker görüntüsüyle tamamlanır. Kilise ya da cami görüntülerinin kullanılması İtalyan seyircisinin din karşısındaki hassasiyetine işaret etmektedir. Diğer yandan Trablusgarp Savaşı'na bahane olarak gösterilen "geri kalmış" topraklara medeniyeti taşıma düsturu göz önünde bulundurulduğunda, *La gloriosa battaglia di Misrata* (8 luglio 1912) [Misrata'nın Muhteşem Savaşı (8 Temmuz 1912)] filminde cami önünde nöbet tutan asker, Müslüman toprakların hamiliğine soyunan bir İtalyan devleti imajının yaratılmaya çalışıldığını da düşündürmektedir.

Filmlere yansıtılmaya çalışılan rahatlak ve neşe de "Müslüman dostu" İtalyan devleti imajını pekiştirir. *Turkish-Italian War - The Invasion of Tripoli* (1911) [Türk-İtalyan Savaşı - Trablus'un İşgali] adını taşıyan filmde, İtalyan askerlerinin Trablusgarp'ta askeri kamp alanla-

Nur die „Cines“ allein
hat die Erlaubnis erhalten

Aufnahmen vom Kriegsschauplatz in Tripolis

herzustellen.

Lassen Sie sich nicht verblöffen

wenn Ihnen von anderer Seite sogenannte

Bilder vom Kriegsschauplatze

angeboten werden. Wir beglücken das Publikum mit der Veröffentlichung einer Serie von Aufnahmen, von denen jede ca. 100 m lang ist. Die erste Serie umfasst aus 21 Öfen und enthält folgende Bilder:

Panorama von Tripolis mit der italienischen Flotte und dem zerstörten türkischen Schiffe „Derna“

Die ersten Journalisten landen in Tripolis

Die Festung Humidé nach dem Bombardement der italienischen Flotte

Die italienischen Matrosen ziehen zur Wache auf

Die Admiral Fearelli und Theodor Kaval landen in Tripolis

Die feierliche Einsetzung des ersten italienischen Gouverneurs von Tripolis

Admiral Borea-Ricci

Die italienische Flagge wird feierlich auf dem Platz in Tripolis gehisst.

Die zweite Serie umfasst aus 4. November und enthält u. a. nachfolgende Bilder:

Anschiffung der Truppen und Parade

Die Trümmer der bombardierten Festungswerke

Eroberte türkische Kruppkanonen

Cafébesuche bei Bombardement

Tote und Verwundete der Türken.

Wir bitten Bestellungen möglichst telegraphisch anfragen zu wollen, um Verzögerungen in der Lieferung zu vermeiden.

„CINES“ :: Ital. A.-G.

ROM-BERLIN GW. 48

Fernschreiber: Amt. YI, 12500

Tel.-Adr.: Kosselstr. 238

Friedrichstrasse 238

rindaki yaşamlarından kesitler sunan karelerin birçoğunda yerli halkı ile dayanışma içinde hareket eden, kimi zaman birbirleriyle şakalaşan asker ve sivilerin görüntüleri yansımaktadır. Bu görüntüler Trablusgarp'ta yaşayan yerli halkın Italianları benimsediği hatta onlara ihtiyaç duyduğu mesajını vermek ister gibidir. Bu tür görüntülerin tamamına yakınında kadraja giren asker ya da sivil kameraya poz vermektedirler. Bu sahneler kameraya doğru bakan, kamera karşısında halini tavrını değiştiren, selam veren, güreşen, yemek dağıtan ya da etrafıyla şakalaşmaya başlayan mizansen hareketlerden oluşur.

Görüntüler sadece askerlerin yaşamlarına ve muharebelere odaklanmaz. *Vita Tripolina* [Trablus'ta Hayat] (1912) filminde olduğu gibi Trablusgarp'taki halkın günlük yaşamından kesitler de savaş döneminde beyaz perdeye yansımıştır. Italianlar için

ışgal ettikleri toprakları tanımak ve tanıtmak amacıyla çekilen bu görüntülerin, sadece oryantalist ya da turistik bir işlev taşımadığı aşikardır.

FONDAZIONE
CINETECA
ITALIANA

Bu keşif görüntülerinin Italianların sahiplendiği topraklara bir aidiyet kurmak üzere çekilip gösterime girdikleri ileri sürülebilir. Dolayısıyla bu görüntüler, henüz "medeniyet yüzü görmemiş" bir halkın yaşantısını yansıtarak Italian devletinin görsel savunma metni haline dönüşür. Bu topraklara yatırım yapacak ya da yerleşecek sermaye sahipleri, kurumlar ve kişiler de filmlerle ulaşılacak istenilen önemli hedef kitlelerdir.

İster İtalya'nın teknolojik ve askeri gücünü öne çıkarsın, ister Trablusgarp'taki askerlerin ve sivilerin yaşantısına odaklansın ya da Osmanlı ile Italian halkları arasında kurulan yakınlığı yansıtmaya çalışsın; elimizdeki görüntülerin hepsinde sıkça kullanılan sembol, bayraktır. Bayrak imgesi sadece filmlerde değil, geniş kitlelere kolayca ulaşabilen gazete illüstrasyonlarında, fotoğraflarda ve dönemin belki de en yaygın medya araçlarından biri olan kartpostallarda da bolca kullanılmıştır. Filmlerde de İtalyan bayrağı sıkça seyircinin karşısına çıkmaktadır. Trablusgarp'ın Italianların eline geçmesinden sonra şehir kalesinin tepesinde gönderen çekilen İtalya Krallığı bayrağı, İtalyanlara savaşın kazanıldığını müjdelemektedir. Ya da şehrin tepelerinde dalgalanan bir İtalyan bayrağını öpen

Der
Kinematograph
dersinde
Trablusgarp
Savaş
Meydanından
Görüntüler'in
duyurusu

bir İtalyan'ın görüntüsü, seyircinin vatanperver duygularına dokunması beklenen sahnelerdendir. Böylelikle bayrak retoriği, Trablusgarp Savaşı sırasında güçlü yönlendirici etkisiyle sıkça tercih edilen bir görsel imge olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸

SONUÇ

Sinema başından itibaren kolonyal düşlere ve hırslara bir yaşam ve yayılma alanı sunmuş, kolonyalizm ise sinemayı kendi çıkarları doğrultusunda işlevselleştirmeyi bilmiştir. Trablusgarp Savaşı üzerine 1911-1912 yılları arasında çekilen filmler, sinemanın kolonyalizmi sadece bir bilgi nesnesi olarak kullanmayıp, yarattığı sinematografik dille kolonyalizme dair tahayyülleri de biçimlendirebildiğini göstermektedir. Sinema, İtalya Krallığı'nın savaş söylemlerini meşrulaştırmasına katkıda bulunmuştur. Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde kullanılan görsel imgelerin taşıdığı sembolik değer bu meşruiyet dilinin yaratılmasında etkindir. Bu motifler önceki yüzyılların görsel sanatları ve medyaları aracılığıyla taşınmakla birlikte, filmlerde kullanımları, filmlerin yarattığı "canlı/hareketli gerçeklik" yanılsamasıyla seyirci üzerinde güçlü ve farklı bir etki yaratabilmiştir.

Filmlerde, asker, ordu, donanma ve silah teknolojisini öne çıkartan görüntüler bolca kullanılmaktadır. İtalyanların "güçlü ve ileri medeniyetlerini" vurgulayan bu imgelerle savaşın, eril ve heteroseksüel bakış açısı levhalara yansıyan görüntülerde içkinleştirilip doğallaştırılır. Filmlerde, "savaşçı, güçlü" ve Batılı İtalya Krallığı'nın karşısına, "kendisini terbiye etmesine ihtiyaç duyan, zayıf düşmüş, dişil", Doğulu Trablusgarp yani Osmanlı İmparatorluğu yerleştirilir. Bu söylem sadece muharebe anlarını ya da İtalya'nın askeri gücünü yansıtan görüntülerle anlatılmaz. Trablusgarp'ta sürdürülen yaşamdan kesitler sunan insan ve sokak manzaraları, beyaz perdede bıraktıkları "yoksul ve yoksun" izlenimle İtalyan "medeniyetine" ne kadar ihtiyaç duyulduğunu öne çıkarmak niyetindedir. Batı'nın oryantalist bakış açısı, Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmlerde işgale haklı bir gerekçe yaratan söylemsel bir zemin olarak seyircinin karşısına çıkar.

Trablusgarp Savaşı sırasında filmler başta Avrupa ve Amerika olmak üzere hızlıca dolaşıma girmiştir. Haber verme işlevinin dışında İtalyan devletinin çekilen bu filmler yoluyla kendi gücünü pazarladığı, kolonyal

rekabette var olduğu ve Batılı devletlerin desteğine başvurduğu anlaşılmaktadır. İtalyanlar tarafından asılan Araplara ait görüntüleri herhangi bir açıklama yapmadan "hain" başlığıyla Amerikalı seyirciye servis eden Pathés Weekly'in ilanından da anlaşıldığı üzere filmler, şaibeli ve manipülatif bir bağlamın içerisinde İtalya'nın kolonyal siyasetinde araçsallaştırılmıştır. Dolayısıyla ölümlü seyretmek tıpkı bayrak motifleri gibi, kolonyal siyaseti destekleyen ülkeler ve seyirciler için işgalin ve zaferin bir tür sembolik onayına dönüşmüştür.

Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntüler kendisini sadece savaş ve ölümlü olumlamaz. İtalyan askerlerinin Trablusgarp'ta yaşayan sivilere ya da askerlerle kurdukları görünürdeki samimiyetle İtalya Krallığı gerçekleştirdiği işgal hamlesinin ne kadar dostane olduğunu vurgular. Oysa filmlere alınan Trablusgarplıların kendi beyanları ve rızaları film levhalarından okunamamaktadır. Dolayısıyla sinema mekânında, beyaz perdede ve filmlerde yeniden üretilen güç ilişkileri denklemleriyle bir kez daha kolonyalist ülkenin kendi özel tarihini yaratmasına izin vererek katkıda bulunulur.

Trablusgarp Savaşı'nı anlatan filmlerin o güne dek çekilmiş diğer savaş filmlerinden farklı bir yerde durduğu söylenebilir. Bu filmlerde, yaklaşık iki yıl sonra I. Dünya Savaşı üzerine çekilen görüntülerin ve hatta savaş filmlerinin büyük çoğunluğunda kullanılan sinematografik dilin grameri yaratılmaya başlamıştır. Sinemanın sektör olarak köklü değişimler yaşamaya başladığı bir tarihsel dönemde devletlerin sinemayı araçsallaştırma çabaları, film yapımı ve operatorlerinin gösterdikleri ilgi ve sinematografik dildeki değişim Trablusgarp Savaşı'nı gösteren görüntülere yansır. Böylelikle Trablusgarp Savaşı üzerine çekilen filmler, teknoloji, siyaset ve sinemanın iş birliğine tanıklık eden belgeler olarak seyircinin karşısındaki tarihsel yerini alır.

DİPNOTLAR

1. Giorgio Bertellini, "Dramatizing the Italian-Turkish War (1911-12): reports of atrocities, newsreels, and epic films in Italy and the USA" adını taşıyan makalesinde İtalya'nın Trablusgarp Savaşı sırasında yerli halka karşı uyguladığı şiddetin Avrupa ile Amerika'da film ve basın aracılığıyla nasıl meşruiyet kazandırıldığını, pazarlandığını ele almaktadır (Bertellini, a.g.e., *Early Popular Visual Culture* 14-2, (2016), s. 131-154). Çines yapım şirketinin Trablusgarp Savaşı'nı belgeleyen filmler üzerine bir çalışma için bkz.: Maria Assunta Pimpinelli ve Marcello Seregini, "Il cielo in globo di luma" filmi 'dal vero' nella guerra italo-turca: il caso Cines", *Immagine* 4 (2011), s. 31-69.
2. Sinema, kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerinin içine doğmuştur. Sinemanın ilk yıllarında yaratıldığı kamusal alan ve devletler ile ilk teması, giriş yaptığı ülkeye ve içinde bulunduğu toplum yönü de topluluğa göre farklılıklar taşımaktadır. Sinema, Avrupa ve Amerika'da ilk başlarda bir panayır eğlencesi ve seyirlikleri olarak seyirciye buluşsa da, ilerleyen yıllarda Amerika'da proleterler kamusal alan yaratarak yayılır ve devletler ile mücadeleleri seyrini gösterimi ve (film)leri denetim altına almaya yönelik olur, Roberta Pearson, "Geçmiş Sineması", Geoffrey Nowell-Smith (Ed.), *Dünya Sinema Tarihi* içinde, A. Fehmi (çev.), (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008), s. 44, s. 42-64. Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları'nda ise sinemaya ilk ilgi gösterenlerin arasında bizzat imparatorların kendilerinin olduğu. Martin Loiperdinger, *Kaiser Wilhelm II. Der erste deutsche Filmstar*, Thomas Koebner (Ed.), *Idole des deutschen Films* içinde, (München, Edition Text + Kritik, 1979), s. 49-53. Karin Moser, *Der erste Kinematograph in Wien – ein Medium erobert Österreich-ungarn*, <http://www.hababurger.net/de/kapitel/der-erste-kinematograph-in-wien-ein-medium-erobert-osterreich-ungarn> (Erişim: 6.10.2018), yine Osmanlı'da da Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda film izlediği ve izlettirdiği bilinmektedir. Ayşe Ösmunoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, (İstanbul: Solis Kitaplar, 2008), s. 76. Dolayısıyla sinemanın devletlerle kurduğu ilişki ve yaratıldığı kamusal alan farklı perspektifler ve tipolojilerle karşımıza çıkabilmektedir ve örneğin Amerika'da proleter bir kamusal alandan yayılmış gibi görünen sinemanın Miriam Hansen'in de altını çizdiği gibi her zaman bir demokratikleşme sürecine işaret etmediği hatırlanmalıdır. Miriam Hansen, "İlk Dönem Sinema: Kimsin Kamusal Alanı?", Murat İri (çev.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 25, 1, (2006), s. 93-103. Bu çerçevede, sinema tarihi çalışmalarında, sinemanın başlangıç yıllarını sınıf, etnik kimlik ve toplumsal cinsiyet bağlamında farklı okumalar eşliğinde değerlendirmek zaruri görünmektedir.
3. Tila Shohat, Robert Stam, *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the Media*, 2. Basım, (New York: Routledge, 2014), s. 16.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013), s. 474.
5. Shohat ve Stam, a.g.e., s. 190.
6. Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan operatörler tarafından dünyanın ilk hava bombardımanları filme alınmıştır. Bu tür, havadan gerçekleşen ve seyircinin açık perspektifinden olayları izlemesine olanak veren görüntülerin 5. August 1901'den çekiminde yeni bir sinematografik bakış sunmuydu. Robert Ben-Chen, "War and

- Cinema. It's Complicated", *Huffpost* (23.2.2015), https://www.huffingtonpost.com/ruth-benchen/war-and-cinema-its-complicated_b_6766410.html (Erişim: 21.5.2018).
7. Stephen Bottomore, *Film and propaganda: The origins of the war film, 1897-1902. Film, het vervalen en propaganda: De oorsprong van de oorlogsfilm, 1897-1902*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Holland: Universiteit Utrecht, 2007), III/5.2-11.
8. Film <https://www.youtube.com/watch?v=4f08eNCWMyt> linkinden izlenebilmektedir (Erişim: 23.5.2018).
9. *La distanza del campo nemico è voluta esattamente* (Düşman Sahasına Tam Mental) (1912) adını taşıyan görüntülerin ilk levhasının başlığıdır bu. Görüntülerin üzerindeki amblemlerden Pathé ortaklığında çekildiği ve Luce arşivinde bulunduğu anlaşılan filmin, farklı belge görüntülerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu düşünülmektedir.
10. İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İlgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Kanımları", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 2.6 (1990), s. 362, s. 361-375.
11. Erol Uluhelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982), s. 104.
12. İsrail Kurtcephe, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi verdiği bazı tavizler nedeniyle İtalyan askerlerinin Trablusgarp'a bir "askeri turistik sefer" düzenler gibi geldiklerini belirtmektedir (a.g.e. 1990, s. 360).
13. A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları* 1908-1923, D. Acar ve F. Soysal (çev.), (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), s. 77.
14. Wladimir Iljitsch Lenin, *Werke. Band 18, April 1912 – März 1913*, Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED (çev.), (Berlin: Dietz Verlag, 1974), s. 329.
15. Adrian Gerber de 25 Nisan 2012 tarihli sunumunda konuya değinir. Adrian Gerber, (25 April 2012), *Die Anfänge filmischer Propaganda im italienisch-türkischen Krieg (1911-1912)* (Video-Sunum) <https://vimeo.com/42961801> (Erişim: 24.5.2018).
16. British Pathé, 1911. Aslan Araplar filmi linki
17. Susan Sontag, *Başbakanların Aynasına Bakmak* (2004) adını taşıyan kitabında başında yayımlanan yaralanmış bedenlerin büyük bir bölümünün koloni halini veyahut ilimşik ülkelerin insanlarına ait olduğundan ve bu durumun özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupa metropollerinde gerçekleşen sergi praiiklerine dayandığından bahsetmektedir. "Egzipti" ülkelerinde yaşayan insanların ölü yu duralı bedenlerinin fotoğraflarla teşhir edilmesi yazar şu şekilde yorumlamaktadır: "Tınc de olsa ötekiler, düşman sayılmadıklarında bile, aynı zamanda (bizim gibi) bakan kişiler değil, yalnızca (kendilerine) bakılacak kişiler sayılmaktadırlar". Susan Sontag, *Başbakanların Aynasına Bakmak*, Osman Akarhay (çev.), (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), s. 73. Susan Sontag'ın yorumundan yola çıkarak, Arapların asılmasını gösteren film kasetlerinin, bu tür görüntülere önceki birkaç yüzyıldan bu yana alışık olan seyirci için bir tür "seyirlik nesne"ye dönüştüğü ileri sürülebilir.
18. The Moving Picture World, 11, January-March 1912.
19. Filmler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: https://www.imdb.com/name/nm0777474/?ref=at_ov_dr (Erişim: 25.5.2018).
20. The Moving Picture World, 1, (April-June 1912).
21. Der Kinematograph, 5 August 1914.
22. Der Kinematograph, 24 July 1912.
23. Bertellini, a.g.e., s. 137. Aralık 1911'de

24. Bertellini, a.g.e., s. 141. İtalyan tarihini ve kahramanlarını dramtize eden kurmaca filmler, canlandırma sahnelenmiş savaş havadislerinin dramatik gücüne güç katar. Bertellini'nin yerinde tespitiyle, Trablusgarp Savaşı sırasında çekilen havadis ya da kurmaca film görüntüleriyle seyircinin gözü doyurulabilmiştir fakat savaşın kendisi yine de görünür olmamıştır, a.g.e., s. 151.
25. *Guerra d'Italia Turco. Il bombardamento di Tripoli* (İtalyan-Türk Savaşı. Trablusgarp'ın Bombalanması) (1911) <https://www.youtube.com/watch?v=C9o5p1ZwCM8> adını taşıyan görüntüler Ambrosio yapım ve dağıtım şirketine alınır ve kamera çekken operatör sefir tadına çalışan Giovanni Vitrotti'dir. Giovanni Vitrotti, *Gl'ultimi giorni di Pompei* (Pompei'in Son Günleri) (1908) gibi filmler başta olmak üzere İtalya ve 1920'lerde Almanya'da kısa ve uzun metrajlı filmlerde operatör/kamercan olarak çalışmıştır, bkz. Giorgio Bertellini, Vitrotti, Giovanni, Abel (Ed.), *Encyclopedia of Early Cinema* içinde (New York: Routledge, 2005) s. 982. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere devletler, savaş belgeleri üzerine kimi zaman film sektöründe çalışan, tecrübe sahibi, profesyonel operatörler gönderilmiştir.
26. Luca Comerio'nun Trablusgarp Savaşı üzerine çektiği ve kolonyalizm tarihine ilişkin önemli bir bellek oluşturan bu görüntü Kuvvetli Museo Nazionale del Cinema arşivinde mevcuttur. Luca Comerio'nun Trablusgarp'taki faaliyetleri için bkz.: Sila Betrucci ve Sarah Presenti Campagnoni, "Luca Comerio in Libia: documenti non ufficiali di una pagina di storia", *Immagine* 4, (2010), s. 69-94.
27. Deniztaş gücü vurgulayan donanma, koloni eleme etkisi yarayan devletler için özel bir öneme sahiptir. Örneğin kolonyalizmde atılım gerçekleştirmek isteyen devletlerden biri olan Alman İmparatorluğu'nda donanmaya verilen bu büyük önem özellikle gözle çarpır. Bu konuda büyük Brianya ile yarışa giren Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ilk sinematografik görüntüsü ilk Kanak'ın açılış sırasında alınmıştır ve Alman İmparatorluğu'nda filmlerle propaganda yapan ilk askeri birimlerden biri de donanmadır. Martin Loiperdinger, a.g.e., s. 41-53.
28. Sinemanın erken döneminde seyir her zaman sessiz bir deneyim idi. Seyirciler filmleri canlı ya da gramofondan çıkan müzik eşliğinde izleyebilmeyi tercihler. Max Magnus, "Vom Kintopp zum Filmpalast", *Revue des Monats* 4 (Juli 1929), s. 905. Çıkan müzikler kimi zaman görüntüyü tamamlayabilir anlam yaratılabilmeyi. Özellikle savaşları gösteren filmlerin 1914'ten itibaren marşlar da çalınmış ve filmler sadece görsel değil işitsel bir hamasi dille tamamlanmıştır.

EŞİTLİĞE, ÖZGÜRLÜĞE VE DİRENİŞE ADANMIŞ BİR YAŞAM: DOLORES IBÁRRURI

MEHMET UTKU

İspanya İç Savaşı sırasında Madrid savunmasında öne çıkan "No Passaran" sloganı ve yine İç Savaşta komünistlerin, sosyalistlerin ve cumhuriyetçilerin şiarı haline gelen "Dizlerimiz üzerinde yaşamaktansa ayakta ölmeyi yeğleriz!" sözüyle milyonların gönlünde taht kuran bir devrimciydi Dolores Ibárruri (La Pasionaria-Tutku Çiçeği).

Dolores Ibárruri

On bir çocuklu bir ailenin sekizinci çocuğu olan Dolores Ibárruri, 9 Aralık 1895'te İspanya'nın Gallarta şehrinde doğdu. Basklı bir maden işçisi baba ve İspanyol bir annenin kızıydı. Asıl adı Isidora Ibárruri Gómez olan Dolores Ibárruri, çok küçük yaşlarından itibaren konuşma yeteneğiyle dikkat çekti. Öğretmeni öğretmen okuluna gönderilmesini istediye de ailesi ekonomik durumu nedeniyle kızlarını okutamadı. Dolores balık satarak, hizmetçilik ve terziilik yaparak yaşamını kazanmak durumundaydı. Sosyalist devrimci maden işçisi Julián Ruiz Gabiña ile evliliğinin ardından Somorrostro'ya taşındı. 1920'lerde, Carlist Katolik genç bir kadinken, devrimci militan bir aktivist ve 1921 yılında kuruluşuyla birlikte İspanya Komünist Partisi'nin

ilk üyelerinden biri haline geldiği yer burasıydı. Madenci gazetesi El Minero Vizcaino için "La Pasionara" imzasıyla yazılar yazmaya başladı ve işçi hareketinde faal olarak çalıştı. 1930'da İspanya Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne seçilen ilk kadındı. Kısa bir süre sonra kocasından ayrılarak Madrid'e yerleşti. 1930'larda İspanya Komünist Partisi'nin yayını "Mundo Obrero"da yazar oldu.

1933'te parlamentoya milletvekili seçildi. Burada kadının toplumdaki yeri sorunuyla ilgilendi ve kadınların haklarını ve yaşam koşullarını iyileştirmek için çalışmalar yürüttü. Aynı yıl 13. parti kongresine katılmak üzere SSCB'yi ziyaret etti ve Moskova'da gerçekleştirilen Komintern'e (Komünist Enternasyonal) delege olarak

katıldı. 1934'te Paris'te düzenlenen Dünya Kadın Kongresi'nde ülkesini temsil etti.

1936'da İkinci Cumhuriyet sırasında Asturias meclisine vekil olarak seçilen Dolores Ibárruri, İspanya İç Savaşı sırasında (1936-1939) temsilciler meclisine başkanlık etti. Dolores, "No Pasaran!" sloganı eşliğinde Cumhuriyetin savunusu için sesini daha da yükseltti. Faşist Franco birliklerine karşı radyoda ateşli konuşmalar yaptı ve savaşçıların morallerini yükseltmek için onları cephede ziyaret etti. Konuşmaları toplumun büyük bir kısmını, özellikle kadınları, anti-faşist mücadele için bir araya getirdi.

Kanlı üç yılın ardından 1939 yılında Madrid'in düşmesiyle beraber milliyetçi güçler galip geldi. Cumhuriyetçi hükümetin Madrid'den çekilerek yerleştiği Barcelona da düştüğünde Ibárruri yoldaşlarıyla birlikte önce Paris'e, ardından da Sovyetler Birliği'ne sığındı.

1944'den, PCE başkanı olarak seçilene 1960 yılına kadar görevde kalacağı İspanya Komünist Partisi'nin genel sekreterliğine getirildi. 1960'tan 1989'daki ölümüne kadar Parti'nin başkanlığı görevini sürdürdü.

Tek oğlu Rubén, Kızıl Ordu'ya katıldı ve 1942'de Stalingrad savunması

sırasında hayatını kaybetti. Sonraki yıllarda Lenin Madalyası ve Lenin Barış Ödülü başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin en önemli nişanlarıyla onurlandırıldı. 1966'da "No Passaran!" adıyla otobiyografisini yayınladı.

Franco'nun ölümünün ardından Dolores Ibárruri ülkesine geri döndü. Aynı yıl yeniden milletvekili olarak parlamentoya seçildi. Aktif politik yaşamını ölümüne değin sürdürdü. "La Pasionaria" 12 Kasım 1989'da 93 yaşında Madrid'de geçirdiği zatürre sonucu yaşamını yitirdi. 20. yüzyılın en önemli ajitatörlerinden biri olarak kabul edilir.

Meydanlarda sağ yumruğu havada, "No pasaran!" (Geçit yok) diye haykırarak Ibárruri, sadece İspanya'nın değil tüm dünyanın faşizme karşı mücadele sembollerinden biri haline geldi. Faşizme karşı savaşmak için İskoçya'dan İspanya'ya gidenlerin anısına Ibárruri'nin heykeli, İskoçya'nın en büyük kenti Glasgow'daki Clyde caddesine dikildi.

Nazım Hikmet, Dolores için yazdığı şiirde Madrid barikatlarına şöyle sesleniyordu:

*Ne mâveradan ses duymak:
ne satırların nescine koymak o
"anlaşılmayan şeyi"
ne bir kuyumcu merakıyla işlemek*

Glasgow'da Ibárruri anısına dikilen La Pasionera heykeli

*kaşşiyeyi;
ne güzel lâî ne derin kelâm
çok şükür
hepsinin
hepsinin üstündeyim bu akşam.
...ne kollar güzel şeyi
yaratacaklarsa*

*yani o korkunç hasreti daüsilâsı
içimin
güzel gözlerindedir
Madrid kapısındaki nöbetçimin.
Ve ben ne yarın ne dün ne bu
akşam
Nazım Hikmet*

Direnişin On Üç Gülü

İspanya İç Savaşı'nda kadınları anarak Dolores ile birlikte belki de "Las Trece Rosas"ı (On Üç Gül) anmadan geçmek olmaz. Carmen Barrero Aguado, Martina Barroso García, Blanca Brissac Vazquez Pilar Bueno Ibanez, Julia Conesa Conesa, Adelina Garcia Casillas, Elena Gil Olaya, Virtudes González García, Ana López Gallego, Joaquina Lopez Lafitte'yi, Dionisia Manzanero Salas, Victoria Muñoz García idi Luisa Rodríguez de la Fuente, anarşistler ve sosyalistlerin saflarında cephede savaşan kadınlardı.

İspanya'da iktidara gelen faşizm, 13 kadının da içinde olduğu 57 kişiyi, İspanya sosyal ve hukuk düzenine karşı silahlı isyan ve yüksek rütbeli siyasi polis memuru Isaac Gabaldón'a suikast düzenlemekle suçladı ve ölüme cezalandırdı. Oysa subayın öldürüldüğü 27 Temmuz'da, suçlananlardan 54'ü cezaevindeydi.

On Üç Gül, cezaevindeki tutukluluk süreleri boyunca defalarca işkenceye maruz bırakıldı ve aşağılandı. Hapishanedeki koşullar insanlık dışıydı, Çoğunluğu reşit olma yaşı 21'in altında olan, On Üç Gül,

5 Ağustos 1939'da Doğu Mezarlığı'nın duvarında (Almudena) kurşuna dizildi. "On Üç Gül"ün hikâyesi ise yönetmen Emilio Martínez Lázaro tarafından 2007'de sinemaya aktarıldı.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

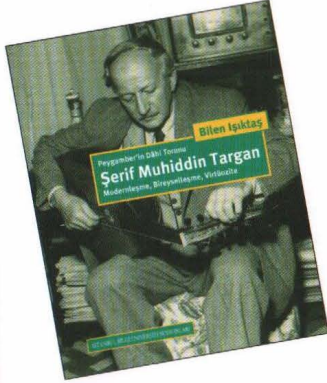
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

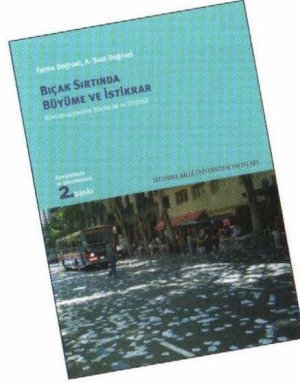

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BİLEN İŞIKTAS
PEYGAMBER'İN DAHİ TORUNU
ŞERİF MUHİDDİN TARGAN
MODERNLEŞME, BİREYSELLEŞME, VİR-TÜÖZİTE

576 Sayfa, ISBN: 978-605-399-529-6
Musikimizin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, Peygamber'in 37. kuşaktan torunu olan büyük ud ve viyolonceli virtüözü Şerif Muhiddin Targan'ın yaşamını, müziksel ve entelektüel serüvenini büyük dönemler içinde ele alan, onun bir dahi olarak arkasında bıraktığı büyük mirası en küçük ayrıntılarına kadar inceleyen bu eser, müzikolojik anlamda da bir 'ilk'e imza atıyor.

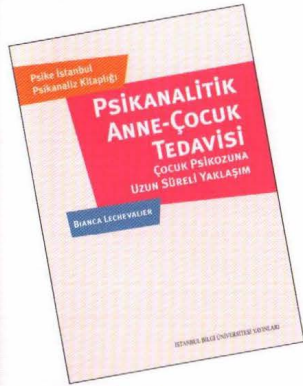
FATMA DOĞRUEL, A. SUUT DOĞRUEL
BİÇAK SIRTINDA BÜYÜME VE İSTİKRAR
KÜRESELLEŞMENİN YÜKSELİŞİ
VE DÜŞÜŞÜ

290 Sayfa, ISBN: 978-605-399-531-9
Genişletilmiş ve güncellenmiş 2. baskısında *Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar* kitabında öncelikle 2008 Finansal Krizi'nin küresel düzeydeki etkisi ele alınıyor. Arından makroekonomik dengesizlik sorunlarının başta Türkiye ve Arjantin olmak üzere bazı ülkelerde yeniden ortaya çıkışı ve bir kez daha Türkiye ekonomisinin geleceğinin belirsizliğe sürüklenişi kapsamlı bir şekilde analiz ediliyor.

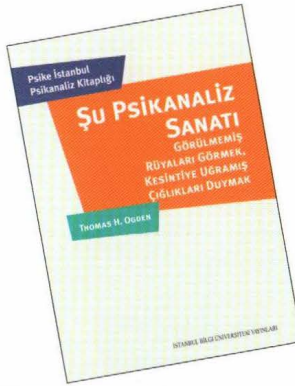
DENİZ T. KILINÇOĞLU
İSLÂM, İKTİSAT, ORDU VE REFORM
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK İKTİSAT ESERİ VE TARİHSEL BAĞLAMI
(RİSÂLE-İ TEDBİR-İ 'UMRÂN-İ MÜLKÎ)

258 Sayfa, ISBN: 978-605-399-533-3
Deniz T. Kılınçoğlu, *İslâm, İktisat, Ordu ve Reform* isimli bu çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kaleme alınmış ilk modern iktisat eseri olan Risâle-i Tedbîr-i 'Umrân-ı Mülkî'yi ırlışlığı ve dâ-şünsel bağlamı içinde ele alıyor.

BIANCA LECHEVALIER
PSİKANALİTİK ANNE-ÇOCUK TEDAVİSİ
ÇOCUK PSİKOZUNA UZUN SÜRELİ
YAKLAŞIM

250 Sayfa, ISBN: 978-605-399-433-6
Ötizm ve erken çocukluktaki psikolojik süreçlerle çalışmak için anne-çocuk birliimi olabilecek en erken zamanda psikanalitik tedaviye nlmızı öneren Bianca Lechevalier; klip boyunca seans notlarını da dâhil ettiği detaylı anlatımıyla bizi yeni olmsukların kapısını açıyor.

THOMAS H. OGDEN
ŞU PSİKANALİZ SANATI
GÖRÜLMEMİŞ RÜYALARI GÖRMEK, KESİN-TİYE UĞRAMIŞ ÇIĞILLARI DUYMAK

184 Sayfa, ISBN: 978-605-399-537-1
Şu Psikanaliz Sanatı, rüya görmenin insan ruhsal-ğındaki rolünü kavramsallaştırmanın yeni bir yolunu ön plana çıkaran özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışma boyunca "nesne ilişkileri kuramının köken-icirnin yeni bir yorumu", "tutma ve kapsama, olma ve rüya görme" ve "psikanalitik yazım" gibi başlıca konuları ele alınmaktadır.

ULUSLARARASI PSİKANALİZ YILLIĞI 2018
ÇOCUK VE PSİKANALİZ

272 Sayfa, ISBN: 978-605-399-536-4
Uluslararası Psikanaliz Yıllığı'nın 10. sayısı olan Çocuk ve Psikanaliz başlıklı bu derlemeye yer alan makalelerin, Klein'in kurucusu olduğu yaklaşıma dayandığını, ancak günümüzde farklı ve çok daha zengin olan kuramsal ve teknik araçlara sahip bir çocuk psikanalizi yaklaşımını temsil ettiklerini söyleyebiliriz.